

Planiranje,
sprovođenje
i praćenje mera
za sprečavanje
osipanja učenika
iz obrazovnog
sistema

SPREČAVANJE OSIPANJA UČENIKA IZ OBRAZOVNOG SISTEMA

PRIRUČNIK ZA ŠKOLE

Centar za obrazovne politike
Centre for Education Policy

Republika Srbija
MINISTARSTVO PROSVETE, NAUKE
I TEHNOLOŠKOG RAZVOJA

Priručnik za škole – planiranje, sprovođenje
i praćenje mera za sprečavanje osipanja
učenika iz obrazovnog sistema

Oktober 2016.

Izdavač

Centar za obrazovne politike
Carigradska 21/20
cep@cep.edu.rs
www.cep.edu.rs

Za izdavača

Jasminka Čekić Marković

Lektura

Jelena Lutrov

Autori

Žaklina Veselinović
Ana Vušurović
Vitimir Jovanović
Jasminka Čekić Marković

Dizajn korica

Rastko Toholj

Štampa

Dosije studio, Beograd

Tiraž

500 primeraka

ISBN 978-86-87753-17-4

**PROJEKAT „SPREČAVANJE OSIPANJA UČENIKA
IZ OBRAZOVNOG SISTEMA REPUBLIKE SRBIJE”**

Uspostavljanje i sprovođenje mehanizma za ranu identifikaciju učenika
u riziku od osipanja, reagovanje i realizaciju mera prevencije
i intervencije na nivou škole

Publikacija je nastala u okviru projekta „Sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije” koji je realizovao Centar za obrazovne politike u partnerstvu sa UNICEF-om u Srbiji i Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, zahvaljujući finansijskim sredstvima Švajcarske agencije za razvoj i saradnju i UNIQLO.

*Stavovi i mišljenja izneti u publikaciji ne odražavaju
nužno stavove UNICEF-a i donatora.*

*Svi termini koji se u Priručniku koriste u gramatičkom muškom rodu podrazumevaju prirodni muški i ženski rod osoba na koje se odnose.
Reč/i „roditelj/i” se koristi/e u značenju biološki roditelj/i, staratelj/i i označava sve one koji su vodili ili vode primarnu brigu o učenicima.*

Sadržaj

Lista skraćenica.....	7
Kako je nastao ovaj priručnik?	9
1. O projektu.....	12
2. Osnovni pojmovi koje treba znati o osipanju učenika iz obrazovnog sistema	17
2.1. Zašto je važno sprečavati osipanje učenika iz obrazovnog sistema?.....	18
2.2. Faktori koji utiču na osipanje.....	20
3. Okvir za sprečavanje osipanja	22
3.1. Školski tim za sprečavanje osipanja – aktivnosti i odgovornosti	24
3.2. Izrada Akcionog plana	25
3.3. Uspostavljanje Sistema za ranu identifikaciju i reagovanje.....	28
3.3.1. Identifikacija učenika pod rizikom od osipanja i plan za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika.....	31
3.4. Aktivnosti na nivou cele škole.....	37
3.4.1. Saradnja sa roditeljima.....	38
3.4.2. Način uključivanja vršnjaka	40
3.4.3. Dopunska nastava.....	43
3.5. Jačanje kapaciteta zaposlenih u školi i menjanje školske kulture.....	46
3.6. Škola kao deo šire zajednice.....	49
4. Praćenje i evaluacija školskih aktivnosti usmerenih ka sprečavanju osipanja	50
5. Umesto zaključka.....	52

PRILOZI

Prilog 1 – Dodatne mere podrške na nivou škole (predlozi)	60
Prilog 2 – Primer popunjenog Akcionog plana	64
Prilog 3a – Upitnik za procenu početnog stanja za osnovne škole...	73
Prilog 3b – Upitnik za procenu početnog stanja za srednje škole ...	76
Prilog 4 – Primer pisma lokalnim samoupravama.....	79
Prilog 5 – Uputstvo za korišćenje Instrumenta za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja	81
Prilog 6 – Primer Formulara za saglasnost roditelja za individualizovane planove podrške	88
Prilog 7a – Primer popunjenog Plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika	89
Prilog 7b – Primer formulara Plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika	95
Prilog 8 – Saveti za pružanje podrške učenicima.....	98
Lista korišćene literature.....	109

Lista skraćenica

UNICEF	Dečji fond Ujedinjenih nacija
EU	Evropska unija
IOP	Individualni obrazovni plan
IPPO	Individualni plan prevencije osipanja
MPNTR	Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
NPS	Nacionalni prosvetni savet
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
RNŠ	Rano napuštanje školovanja
SES	Socioekonomski status
SROS 2020	Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine
SSOOO	Savet za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih
SWOT	Snage, slabosti, mogućnosti i pretnje
COP	Centar za obrazovne politike
ŠRP	Školski razvojni plan

Kako je nastao ovaj priručnik?

Priručnik za planiranje, sprovođenje i praćenje mera za sprečavanje osipanja učenika je nastao kao rezultat projekta „Sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije“ koji su realizovali UNICEF u Srbiji i Centar za obrazovne politike (COP), u saradnji sa Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (MPNTR) od aprila 2014. godine do oktobra 2016. godine.

Priručnik za planiranje, sprovođenje i praćenje mera za sprečavanje osipanja učenika (u daljem tekstu Priručnik) je namenjen, pre svega, zaposlenima u osnovnim i srednjim školama da bi im olakšao primenu zakonskih obaveza vezanih za sprečavanje osipanja đaka, pružajući im konkretne smernice i inspiraciju za aktivnosti koje sami mogu preduzeti na nivou svoje škole.

Zašto je sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema važno i zašto su doneti zakonski propisi koji sprečavaju pomenuto osipanje? Obrazovanje je samo po sebi izuzetno značajno za individualni i društveni razvoj i aktivno učešće pojedinca u društvu. Učenici koji napuste školu pre završetka srednjoškolskog obrazovanja smanjuju sebi mogućnost za lični i profesionalni razvoj, izlažu se većem riziku od siromaštva i socijalne isključenosti i kasnije se zapošljavaju prihvatajući manje plaćene poslove ili ostaju bez posla, što znači da su i potencijalni korisnici pomoći iz sistema socijalne zaštite. Država i društvo time gube značajan ekonomski i ljudski kapital, društvo postaje izraženije podeljeno, društvene nejednakosti rastu, a opšte ekonomsko i socijalno blagostanje znanto opada. Pružanje šansi mladima da sticanjem obrazovanja budu konkurentni na tržištu rada postaje još važnije u uslovima svetske ekonomske krize.

Već duži niz godina, kroz različite zakonske i podzakonske akte u oblasti obrazovanja, uvode se različite mere usmerene i na prevenciju osipanja đaka, kao što su uspostavljanje interresornih komisija, uvođenje individualnog obrazovnog plana, uspostavljanje funkcije pedagoškog asistenta, uvođenje obaveznog pripremnog predškolskog programa, upis dece iz osetljivih grupa u osnovnu školu bez dokumentacije, afirmativne akcije prilikom upisivanja romskih učenika u srednju školu itd.

I Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine (SROS 2020) prepoznaje prevenciju osipanja učenika iz obrazovnog sistema kao jednu od prioriternih oblasti za unapređenje efikasnosti obrazovanja.

Izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2013. godine predviđa se da se pri ostvarivanju opštih principa sistema obrazovanja i vaspitanja posebna pažnja posvećuje, između ostalog, i smanjenju stope osipanja iz sistema obrazovanja i vaspitanja.¹ Takođe, propisane su i obaveze Nacionalnog prosvetnog saveta (NPS) i Saveta za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih (SSOOO) da prate, analiziraju i daju preporuke za smanjenje osipanja dece i učenika iz obrazovnog sistema i da utvrđuju predloge mera za nastavak obrazovanja osoba koje su napustile sistem.² Pored obaveza koje imaju tela na nacionalnom nivou, i škole imaju obavezu da unesu u školski razvojni plan (ŠRP) mere za prevenciju osipanja, kao i da ih realizuju i prate.³

Međutim, pomenuti **zakonski propisi ne navode koje su to mere i time pružaju prostor nadležnim telima i školama da same osmisle i konkretizuju mere.**

Bez aktivnog učešća i osnaživanja škola, nijedan zakonski akt ne može u potpunosti biti uspešno primenjen. Iako zakonski okvir za inkluzivno obrazovanje postoji, nije bilo propisanih efikasnih mera za sprečavanje osipanja učenika u školi, te je projekat upravo na to bio usmeren – na osmišljavanje i isprobavanje dejstva i uspešnosti osmišljenih mera za prevenciju i reagovanje u slučajevima kada rizik od osipanja postoji. Ovaj priručnik je rezultat projektnih aktivnosti i iskorak u pravcu pružanja konkretnog oslonca školama za sprečavanje osipanja učenika.

Retke su mere podrške koje škole i zajednice pružaju deci i mladima koji su pod rizikom od napuštanja školovanja, a one koje postoje nisu prilagođene funkciji sprečavanja osipanja (npr. programi stipendiranja, mentorisanje u okviru škola, dodatna i prilagođena materijalna podrška detetu). Takođe, saradnja sa različitim partnerima na lokalnom nivou neretko je slaba i nedovoljno usmerena na sprečavanje osipanja učenika pod rizikom. Pored toga, podaci o deci koja nisu obuhvaćena sistemom obrazovanja se ne prikupljaju sistematski što onemogućava uspostavljanje efikasnog planiranja u sprečavanju osipanja i kreiranju adekvatnog sistema praćenja i ranog prepoznavanja učenika pod rizikom od osipanja.

Imajući to u vidu, Kancelarija UNICEF-a u Srbiji je u protekle četiri godine, u saradnji sa različitim partnerima na nacionalnom nivou, pokrenula niz aktivnosti usmerenih na sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema među kojima i projekat „Sprečavanje osipanja uče-

1 Čl. 3 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja („Službeni glasnik RS”, br 72/2009, 52/2011 i 55/2013).

2 Čl. 14 i 16 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja („Službeni glasnik RS”, br 72/2009, 52/2011 i 55/2013).

3 Čl. 26 Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju („Službeni glasnik RS” broj 55/13) i čl. 9 Zakona o srednjem obrazovanju i vaspitanju („Službeni glasnik RS” broj 55/13).

nika iz obrazovnog sistema Republike Srbije“ u okviru kojeg je nastao i ovaj Priručnik.

Kada smo kao projektni tim, koji je više od dve godine razvijao i sprovodio projektne i istraživačke aktivnosti, odlučivali o konceptu i glavnim karakteristikama Priručnika, jednoglasno smo se složili da Priručnik treba da bude što koncizniji, određeniji i bez suvišnih teorijskih informacija. Iz tog razloga tekst nije opterećen referencama, a kompletna lista korišćene literature data je na kraju Priručnika. Ova lista literature može da koristi i svim čitaocima za dodatno upoznavanje sa tematikom.

Pored Priručnika, u okviru projekta je nastalo još nekoliko važnih publikacija od kojih izdajamo studiju „Kako do škole društvene brige – studija o efektima mera prevencije i intervencije za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije“ u kojoj su predstavljene istraživački nalazi o sprovedenim projektnim aktivnostima i njihovim efektima, i publikaciju „Kako do kvalitetne dopunske nastave – oslonci za unapređenje i primeri dobre prakse“.

Dodatno, Priručnik se može koristiti u informativne svrhe, kako za roditelje učenika tako i za stručnu i širu javnost. Bili bismo veoma zadovoljni ako bi Priručnik čitali i sami učenici zbog čije dobrobiti je i nastao.

*Projektni tim
Leto 2016. godine*

1. O projektu

Projekat „Sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije“ sproveden je u četiri osnovne i šest srednjih stručnih škola koje se nalaze na teritoriji sedam lokalnih samouprava - Vrbasa, Pančeva, Kragujevca, Kraljeva, Bele Palanke, Surdulice i Vladičinog Hana.

Činjenica da je projekat uspešno sproveden u siromašnijim sredinama, u školama sa izraženom tendencijom osipanja učenika, u nedovoljno opremljenim školama nerešene infrastrukture, u školama koje mahom pohađaju učenici-putnici, učenici iz porodica korisnika socijalne pomoći, učenici izbeglice, romski đaci i drugi đaci iz osetljivih grupa, govori u prilog tome da **mere koje su preporučene u ovom Priručniku mogu da se sprovedu u bilo kojoj školi u Srbiji.**

Projekat je samo jedan od mnogobrojnih inicijativa koje je UNICEF u Srbiji pokrenuo u cilju podrške institucijama sistema protiv osipanja učenika.⁴ **Glavni cilj projekta** je bio da doprinese smanjenju osipanja školske dece i adolescenata i njihovog ranog napuštanja školovanja kroz primenu efektivnih mera za prevenciju osipanja i intervenciju na nivou škole u kojoj je osipanje očigledno. Škole koje su učestvovale u projektu izabrane su na javnom konkursu, raspisanom u 30 lokalnih samouprava koje su prepoznate kao teritorije visokog rizika od osipanja učenika iz obrazovnog sistema na osnovu analize dostupnih statističkih podataka kao što su indeks razvijenosti opštine, procenat romske populacije, broj dece od 0 do 17 godina, broj osnovnih i srednjih škola, obuhvat predškolskim obrazovanjem i vaspitanjem i obuhvat pripremnim predškolskim programom.

Gotovo 100 škola je konkurisalo, a izabrano je njih deset na osnovu kriterijuma koji su uključivali odgovarajuće ljudske kapacitete, veliki broj učenika pod rizikom od osipanja, motivisanost, iskustvo u saradnji sa lokalnim institucijama i organizacijama itd.

4 Neke od tih inicijativa su izrada studije „Analiza faktora koji utiču na osipanje učenika iz osnovnog i srednjeg obrazovanja“ (radi boljeg razumevanja fenomena osipanja i njegovih uzroka) i izrada analize „Pružanje dodatne podrške učenicima iz osetljivih grupa u preduniverzitetskom obrazovanju“ („Podrška obrazovanju dece iz siromašnih porodica“). Zatim, urađen je i pregled praksi koje se u cilju prevencije osipanja realizuju u zemljama EU i održan je niz konsultativnih sastanaka sa predstavnicima različitih sektora (omladina, socijalna zaštita, obrazovanje, zdravlje, NVO sektor i slično).

Da bi se postigao projektni cilj, u periodu pre početka primene projekta u školama, osmišljen je koncept o tome kako pristupiti sprečavanju osipanja đaka u školama. Taj koncept se u projektnoj dokumentaciji nazivao „Model za prevenciju i sprečavanje osipanja učenika“ (Model) a treba ga razumeti kao konceptualni okvir za projektne aktivnosti, odnosno kako bi bilo moguće pristupiti sprečavanju osipanja učenika ali i ostvarivati i pratiti sve predviđene projektne aktivnosti na nivou škole. Primena tog „modela“ je predstavljala okosnicu celog projekta, a on je kreiran na osnovu konsultacija sa praktičarima i stručnjacima iz oblasti obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite, kao i analize domaće i strane literature i istraživanja i zakonodavnog okvira da bi se obezbedila međusektorska saradnja, sveobuhvatnost i multidimenzionalnost intervencija.

Odmah na početku važno je razumeti da „model“ nije nepromenljiv i neprilagodljiv. To je termin koji koristimo da bismo označili strukturisane i međusobno dopunjujuće mere i aktivnosti koje su sprovedene u ovih deset škola. „Model“ pruža velike mogućnosti prilagođavanja i kontekstualizacije u odnosu na potrebe konkretne škole i lokalne zajednice, odnosno „model“ treba da vam posluži samo kao okvir za osmišljavanje i sprovedenje školskih aktivnosti u svojoj školi.

Drugim rečima, svaka mera koja se preporučuje u ovom priručniku kreirana je i primenjena u deset izabranih škola iz siromašnijih opština u kojima je rizik od osipanja veći. Sve mere su se pokazale kao uspešne. Odnosno, mere koje ovde predlažemo vama isprobane su u praksi i potvrđeno je da njihovom uspešnom primenom, rezultat neće izostati.

Mere i aktivnosti koje su škole sprovodile podrazumevale su uspostavljanje novokreiranog Sistema za ranu identifikaciju i reagovanje, izgradnju kapaciteta školskog osoblja (npr. minimum 50 odsto nastavnog

osoblja treba da pohađa relevantne akreditovane obuke, što posledično utiče i na održivost mera i posle završetka projekta) i poboljšanje školskog etosa, ali i osmišljavanje i primenu raznorodnih mera podrške, uz produbljenu i uzajamnu saradnju sa roditeljima, uvođenju mera vršnjačke podrške i efikasnijem sprovođenju dopunske nastave.

U svih deset škola formirani su timovi koji čine nastavnici i stručni saradnici zaduženi za ukupnu koordinaciju aktivnosti usmerenih na sprečavanje osipanja učenika. Škole su sprovodile aktivnosti iz oblasti individualizovanih mera podrške ali i aktivnosti kojima su obuhvatale celu školu. Tako su u svakoj školi oformljeni i vršnjački timovi kao podrška i drugarska pomoć učenicima koji su u riziku od osipanja, što je doprinelo unapređenju školske kulture i većeg nivoa prihvaćenosti ovih učenika unutar škole. U toku realizacije projekta, nastavnici su u većoj meri doživljavali učenike kao aktivne učesnike i partnere u procesu nastave i učenja koji mogu u velikoj meri da utiču i na pozitivniju atmosferu unutar same škole. Učenici su počeli da se bolje osećaju, učestvovali su u razgovoru o tome kako treba da izgleda njihova škola i nastava, a ovakav ishod su potvrdili i nastavnici i direktori. Takođe, roditelji su angažovani u različitim školskim vannastavnim aktivnostima, a predstavnici lokalnih samouprava, centara za socijalni rad, kancelarija za mlade, nevladinih organizacija i drugih lokalnih institucija i organizacija nesebično su pružali podršku školskim timovima kroz koordinisane aktivnosti iz svoje sfere delovanja.

Kada je u pitanju unapređenje kapaciteta zaposlenih, preko 60 odsto školskog osoblja iz svih deset škola je pohađalo obuke predviđene projektom i druge akreditovane obuke iz oblasti koje prate tematiku sprečavanja osipanja učenika, a taj procenat premašuje 90 odsto u manjim školama. Sve školske aktivnosti su koordinirali i, uz podršku i aktivno uključivanje svih nastavnika, sprovodili oformljeni školski timovi za prevenciju osipanja (oko 10 članova koje su činili direktor, nastavnici i stručni saradnici, a u nekim školama i drugi predstavnici iz lokalnih institucija i organizacija).

Uspešnost sprovedenih aktivnosti se procenjivala na osnovu sledećih pokazatelja: stopa izostajanja učenika koji su pod rizikom od osipanja, njihov školski uspeh, zadovoljstvo učenika školom itd.

Podaci koji su prikupljeni tokom primene projekta pokazuju **odlične rezultate u svih deset škola u projektu.**

Najznačajniji rezultat projekta je da je **stopa osipanja učenika** nakon sprovođenja mera za sprečavanje osipanja više nego prepolovljena, odnosno **smanjena za 66,1 procenat** u svim projektnim školama (posle samo godinu dana sprovođenja projekta, stopa osipanja se smanjila za 53,2 procenta). Ovakav nalaz duplo premašuje očekivani, projektom postavljeni cilj, smanjenje stope osipanja za 20 odsto.

Od svih mera koje su škole sprovodile, **kao najefektivnije su se pokazale individualizovane mere podrške za učenike u riziku od osipanja**. Na početku projekta, ukupno je identifikovano 994 učenika pod rizikom od osipanja što čini 14 odsto od ukupne populacije učenika u školama (ukupno 7138 učenika u svih 10 projektnih škola). Ukupno, u svim projektnim školama, tokom dve školske godine samo 5,5 odsto učenika koji su bili obuhvaćeni individualnim merama podrške je napustilo školu. Skup mera koje su škole primenjivale nije obuhvatio samo sprečavanje osipanja već se odrazio na neke druge osobine škole i unapredio ih, kao što su saradnja među nastavnicima i veća individualizacija i diferencijacija u nastavi.

Ovakvi rezultati govore da škola može preventivno da utiče i na dejstvo onih faktora za koje se obično misli da ne može - veoma izraženo siromaštvo, ozbiljni problemi u porodici i ozbiljni problemi u ponašanju.

Iako je samo učešće u projektu podrazumevalo dobijanje donacije (granta) male vrednosti, važno je napomenuti da za sprovođenje osmišljenih mera za pojedinačne učenike dobijanje donacije nije imalo ključni značaj niti je zavisilo od donacije. Sredstva od grantova u najvećem broju škola su korišćena za finansiranje akreditovanih obuka i nabavku didaktičkih pomagala male vrednosti, što je svakako pomoglo zaposlenima, ali nije imalo presudni uticaj na pružanje individualizovanih mera podrške predviđenih projektom i drugih mera.

Glavne vrednosti i projektni moto. Glavne vrednosti koje je projekat negovao i zastupao su inkluzivnost, interkulturalnost, antidiskriminacija, odgovornost škole za svakog učenika, poštovanje drugih i poštovanje različitosti i podsticanje saradnje sa svim partnerima na lokalnu itd. Vrednosti i principi koji se neguju u školi nisu lako merljivi, ali su veoma važni jer oblikuju kulturu i daju ton svim aktivnostima.

Dodatno, vrednosti i principi mogu biti od velikog značaja u zauzimanju stava o nekom pitanju. Na primer, ukoliko se poštuju pomenute vrednosti, nastavnik i škola u svom pristupu učeniku koji je neredovan na nastavi, ima niska postignuća i nije motivisan za učenje, prihvataju i svoju odgovornost, te neće odmah predlagati učeniku da napusti školu,

da se premesti u „manje zahtevnu“ školu, da pohađa vanrednu nastavu umesto redovne ili nešto slično. Isto tako, ako verujete da je interkulturalna sredina poželjna, nećete biti u dilemi da li pripadnik bilo koje etničke grupe može da bude uspešno integrisan u širu školsku zajednicu, ne gubeći time sopstveni identitet.

Moto projekta je glasio da dokle god postoji makar jedna odrasla osoba u školi kojoj je stalo da učenik pohađa školu, bitka nije izgubljena i velike su šanse da će učenik uspešno okončati školovanje. Ova misao, koja je bila vodilja u primeni projekta, preneti je i na škole.

Kako je rezultat sprovedenih mera i intervencija u okviru projekta testiran i dokumentovan (detaljne informacije dostupne u spomenutoj studiji „Kako do škole društvene brige – efekti mera prevencije i intervencije za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije“), zaključak je da **spomenuti okvir sprečavanja osipanja kao takav može da posluži kao nacionalni model za smanjenje osipanja učenika i ranog napuštanja školovanja na nivou škole.**

2. Osnovni pojmovi koje treba znati o osipanju učenika iz obrazovnog sistema

Šta je osipanje učenika iz obrazovnog sistema? Iako ne postoji opšte prihvaćena i jedinstvena definicija osipanja (kako u okviru naše zemlje⁵ tako i u drugim zemljama), pod osipanjem učenika, u ovom Priručniku, podrazumevamo one učenike koji su prekinuli svoje školovanje pre dobijanja odgovarajuće diplome ili svedočanstva. Osipanje učenika **ne podrazumeva**:

- smanjenje broja učenika usled demografskog pada stanovništva,
- premeštanje učenika u drugu školu,
- druge razloge zbog kojih učenik napušta određenu školu ali nastavlja svoje školovanje.

Šta je rano napuštanje školovanja (RNŠ)? Iako strateški i zakonski okvir u Srbiji ne prepoznaje ovaj termin, važno je znati šta znači budući da ga koriste mnoge evropske zemlje u okviru svojih sektorskih politika. Po definiciji prihvaćenoj u Evropskoj uniji, RNŠ se odnosi na osobe uzrasta od 18 do 24 godine koje su stekle samo niže srednje obrazovanje (manje od dve godine srednjoškolskog obrazovanja) ili ispod tog nivoa obrazovanja i koje više ne učestvuju u procesima obrazovanja ili obuka. Ova definicija je važna jer upućuje na povezanost između osipanja i visoke stope nezaposlenosti.

Kakav je odnos između osipanja učenika i RNŠ? Osipanje učenika je fenomen koji prethodi RNŠ, jer posledice osipanja učenika u prethodnom periodu dovele su do toga da osobe u uzrastu od 18 do 24 godine ne učestvuju ni u kakvim procesima obrazovanja i obuka.

Kako se možemo boriti protiv osipanja učenika? Protiv osipanja učenika možemo se boriti merama **prevencije, intervencije i kompenzacije**. Mere prevencije nastoje da do rizika od osipanja uopšte ne dođe, mere intervencije se bave načinima i pristupom učeniku pod visokim rizikom da napusti školu, a mere kompenzacije podrazumevaju one mere kojima se, po povratku u sistem obrazovanja, utiče na učenika koji je prerano izašao iz obrazovnog sistema, ne stekavši kvalifikacije,

⁵ Na primer u SROS 2020. može se naći termin „ulazno osipanje“ koje se odnosi na obuhvat učenika, odnosno na učenike koji nisu ni upisali nivo obrazovanja koji bi trebalo da upišu u odnosu na starosnu grupu kojoj pripadaju.

da se iznova integriše (npr. programi „druge šanse“). Projekat, pa posledično i Priručnik, bave se merama prevencije i intervencije, ali ne i merama kompenzacije.

2.1. Zašto je važno sprečavati osipanje učenika iz obrazovnog sistema?

Posledice osipanja i RNŠ su višestruke, kako za pojedinca tako i za društvo u celini. Brojne studije pokazuju da osobe koje prekinu školovanje pre sticanja srednjoškolske diplome teže nalaze posao, češće pribegavaju kriminalu i lakše upadaju u „začarani krug“ socijalne isključenosti. Učenici koji dolaze iz siromašnijih sredina i porodica češće napuštaju školovanje čime smanjuju šanse da sebi obezbede bolje uslove za život. Odluka o prekidu školovanja je opasna, pogotovo u postindustrijskom društvu koje zahteva najmanje srednjoškolsku diplomu za nadmetanje na tržištu rada. Statistike pokazuju da osobe bez srednjoškolskog obrazovanja teško mogu da zarade dovoljno za vlastito izdržavanje, imaju trostruko veću mogućnost da budu nezaposlene i dvostruko veće izgleda da se nađu ispod granice kojom se definiše siromaštvo.

Osim što uveliko utiče na život pojedinca, napuštanje školovanja ima i izuzetno negativan uticaj na širem socijalnom planu. U društvu koje se uglavnom temelji na znanju i ekonomiji i koje traži sve obrazovnije radnike, osoba niskog nivoa obrazovanja predstavlja veliki socijalni problem zbog slabih izgleda da nađe posao koji bi joj obezbedio platu dovoljnu za „pristojan“ život. Ukoliko društvo ne spreči i adekvatno ne „interveniše“ onda kada osobe izađu iz sistema obrazovanja ne stekavši osnovne kvalifikacije, troškovi su vrtoglavi i premašuju milijarde dolara utrošenih na programe za nezaposlene, na zbrinjavanje socijalno ugroženih osoba, prevenciju ili krivično gonjenje onih koji u uslovima nemštine počine zločin (npr. krađa, razbojništvo itd). Zbog tako ozbiljnih posledica za pojedinca i društvo u celini, ulažu se veliki naponi kako bi se učenici podstakli da u što većem broju steknu bilo koju vrstu srednjeg obrazovanja.

Kako je **siromaštvo, odnosno socijalna i ekonomska deprivacija, glavni uzrok ranog napuštanja škole**, važno je predložiti načine na koje ono dovodi do osipanja. Deca koja rastu u siromašnim sredinama, socijalno i ekonomski depriviranim, često imaju smanjenu mogućnost ostvarivanja intelektualno stimulativne interakcije (npr. deca iz depriviranih grupa imaju manje mogućnosti da se susreću sa slikovnicama i knjigama što kasnije utiče na veštinu razumevanja i korišćenja slika i reči

itd).⁶ Deca iz porodica sa nižim socioekonomskim statusom (SES) sporije napreduju u školi i imaju niža postignuća, a roditelji se u ovim porodicama, pod teretom nemaštine i borbe za egzistenciju, manje posvećuju obrazovanju svoje dece. Ovi učenici sporije ovladavaju jezikom i kasnije stižu fonološku svesnost te u većoj meri imaju teškoće u čitanju. Istraživanja u pojedinim zemljama su pokazala i to da učenici koji pohađaju škole u siromašnijim sredinama sporije napreduju i češće imaju manje kvalifikovane nastavnike. Često ovi učenici ne mogu da obezbede elementarne materijalne uslove za učenje: školski pribor, udžbenike i sveske, prevoz do škole... Tako, veoma snažan uticaj siromaštva, kroz opisani mehanizam, na kraju može rezultirati prekidom školovanja.

S druge strane, postoje različite **društvene i lične dobiti** koje se stižu obrazovanjem i koje najviše utiču na sprečavanje osipanja i ranog napuštanja školovanja. Obrazovane osobe imaju poslove kojima, u većoj meri, doprinose rastu budžeta kroz poreski prihod umesto što se za njih izdvajaju socijalna davanja, a one same imaju bolji zdravstveni status i veće životno zadovoljstvo. Odnosno, društveni i lični ishodi nisu nezavisni jedan od drugoga i svaki od ovih ishoda može da ima uticaj na ostale. Tako prihodi i zarade mogu imati velikog uticaja na zdravstveno stanje pojedinaca. Nemaština je povezana sa rastom zdravstvenih oboljenja i kraćim životnim vekom. Naravno, ovaj uticaj može delovati i u suprotnom smeru, tj. zdravstveno stanje može značajno umanjiti mogućnosti za obrazovanje i rad pojedinca, pa time i njegova primanja i produktivnost. Dodatno, privatni (na ličnom nivou) nenovčani prihod od društvene angažovanosti može dovesti do javnih nenovčanih prihoda u vidu povećanja poverenja u društvo i razvoja društvene kohezije. Privatni ishodi, novčani i nenovčani, mogu biti sredstvo kojim se dolazi do javnih ishoda te mogu biti pokazatelj društvenih uslova i mogu uticati na životne situacije drugih ljudi. Sprečavanje osipanja i ranog napuštanja školovanja igra ključnu ulogu u dostizanju pozitivnih novčanih i nenovčanih, privatnih i javnih koristi, kao i do povećanja društvene kohezivnosti.

U poslednjoj deceniji obrazovne sisteme evropskih država obeležilo je stremljenje ka zajedničkim ciljevima definisanim i u okviru Lisabonske agende, a kasnije i u strategiji Evropa 2020. Uprkos razlikama u regulativama pojedinih zemalja članica EU i zemalja partnera, očekuje se da u proseku svako dete provede u svom procesu obrazovanja između 14-20 godina.⁷ Referentan podatak još ne postoji za Srbiju, iako je 2011.

6 Prema terminologiji OECD-a, socioekonomski ugrožene porodice su porodice koje ne mogu da pruže osnovne potrepsotine ili pogodnosti za život kao što su adekvatno stanovanje, ishrana ili zdravstvena zaštita, a socioekonomski status (SES) učenika se u istraživanjima najčešće meri kroz prihode, obrazovanje i zanimanje roditelja.

7 Očekivano trajanje obrazovanja za petogodišnjake je procena broja godina koje tipično petogodišnje dete može očekivati da će provesti u obrazovnom sistemu tokom svog

godine usvojena lista pokazatelja na osnovu kojih bi trebalo pratiti stanje obrazovanja i u našoj zemlji.

2.2. Faktori koji utiču na osipanje

Na učenika mogu delovati različiti faktori rizika od osipanja.

Nizak socioekonomski status je faktor rizika koji sa sobom povlači delovanje mnogih drugih faktora rizika. Kao što je već rečeno, učenik koji dolazi iz siromašnije sredine može imati niz teškoća u učenju zbog nedovoljno stimulativne sredine u kojoj se razvija i uči, a pored toga sebi ne može da obezbedi elementarne uslove za učenje. Ovi učenici često su primorani da počnu da rade pre završetka škole. Roditelji iz porodica niskog socioekonomskog statusa ne shvataju da ulaganje i jaka vera u obrazovanje može da predstavlja korak ka izlasku iz siromaštva, jer često primorani da rešavaju egzistencijalne potrebe ne mogu da planiraju dalju budućnost. Takođe, migracije i rani ulazak učenika u svet rada jesu faktori koji doprinose osipanju učenika iz veoma siromašnih porodica.

Kao jedan od važnih faktora rizika jeste **izostajanje sa časova (apsentizam)**. Osipanje se retko dešava iznenada već učestalo izostajanje učenika može predstavljati „signalnu lampicu“ da do osipanja ubrzo može doći.

Takođe, rizik od osipanja učenika značajno se uvećava **ako učenik nije prihvaćen u društvu vršnjaka**, ako se u školi ne oseća dobro, ako ima **niska postignuća** i, shodno tome, **nisko uverenje u svoje sposobnosti** da u školi postigne uspeh i slično.

Različiti problemi u ponašanju, posebno u srednjoj školi, udruženi sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci, doživljenom traumom, maloletničkom trudnoćom, mogu predstavljati okidač za napuštanje školovanja.

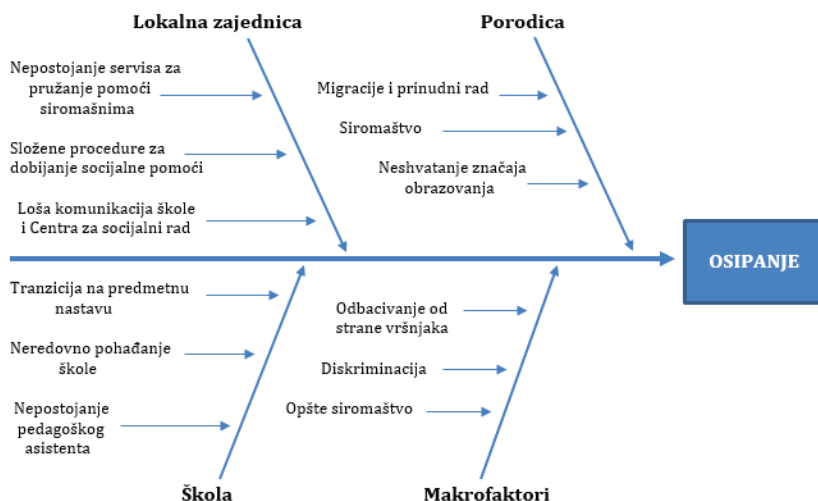
Mnogi učenici srednjih škola napustili su školu zato što **nisu imali sredstava za prevoz do škole** koji može biti skup u slučajevima u kojima je potrebno da se duže putuje do srednje škole, a opština nije obavezna da pomogne učeniku u ovom slučaju jer srednja škola i dalje nije obavezna. Takođe, nepostojanje precizne identifikacije i evidencije na opštin-

životnog veka ukoliko ne dođe do promene tekućih obrazaca upisa. Indikator se izračunava na osnovu parametara populacionih statistika. Ovo je jedan od indikatora koji omogućava praćenje kapaciteta i obuhvata sistema obrazovanja zemalja EU. Npr. na Kipru ova brojka iznosi tačno 14 godina, u Belgiji, Švedskoj i Islandu 19, dok je očekivan broj godina proveden u obrazovanju najduži u Finskoj i iznosi preko 20 godina (European Commission, 2009b)

skom nivou učenika pod rizikom, sprečava zajednicu da pomogne ovim učenicima. Ako se tome pridoda nizak obrazovni nivo porodica iz kojih često dolaze učenici pod rizikom, relativno komplikovane procedure za dobijanje socijalne pomoći i moguća nedovoljna informisanost, ovi učenici mogu biti uskraćeni za neke dostupne sistemске mehanizme podrške.

Naredni prikaz daje pregled osnovnih i najčešćih faktora koji sa više nivoa utiču na osipanje učenika.

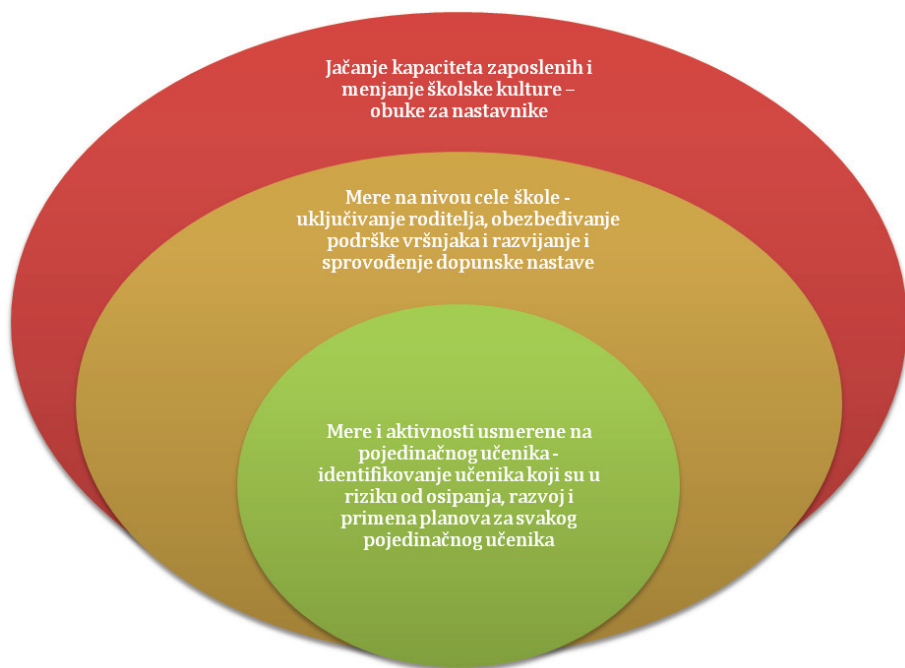
Prikaz 1: Išikava dijagram – najčešći uzroci osipanja prema faktorima delovanja

3. Okvir za sprečavanje osipanja

Kao što je već rečeno, UNICEF u Srbiji i COP su osmislili konceptualni okvir za sprečavanje osipanja učenika, koji je relativno lak za primenu jer se oslanja na postojeće ljudske resurse u školi, doneće zakonske norme i ne zahteva dodatna finansijska ulaganja. Dodatna vrednost je što je „prenosiv“ na druge škole, te može da postane deo nacionalne strategije za sprečavanje osipanja učenika, a može biti i nadograđen sistematskim uključivanjem relevantnih institucija i organizacija na nivou lokalne zajednice, odnosno vrlo je pogodan da bude deo školskih aktivnosti u koordinisanom odgovoru cele lokalne zajednice na probleme osipanja.

Prikaz 2: Skica konceptualnog okvira za sprečavanje osipanja

Važna prednost je i što je okvir istovremeno usmeren i na pružanje podrške pojedinačnom učeniku, koji je prepoznat kao učenik pod rizikom od osipanja, i na celu školu. To je važno istaći jer, kako kazu-

ju zaključci sprovedenog projekta, najbolje rezultate dale su mere koje su individualno planirane u kombinaciji sa aktivnostima na nivou cele škole. Odnosno, rezultati su ukazali da je nemoguće sprečavati osipanje učenika isključivo radeći samo sa učenicima pod rizikom od osipanja, a pri tom zanemariti ulogu ostalih nastavnika, učenika, roditelja i ne prepoznajući značaj menjanja svesti cele škole o važnosti sprečavanja osipanja.

Iz ovog konceptualnog okvira proizlazi strukturisani paket mera za prevenciju i intervenciju koji daje opšte smernice i instrukcije školi, a škola ga prilagođava u skladu sa svojim potrebama i situacijom, te načini sprovođenja i „obogaćivanja“ konceptualnog okvira mogu varirati. Rezultati ostvareni projektom u deset škola širom Srbije tokom dve školske godine su dali potporu da preporučimo i drugim školama u Srbiji da se na sličan način suprotstave osipanju učenika iz obrazovnog sistema. Vaš zadatak je da prona-

đete najbolji način da savete i preporuke koje nudimo i koje su izuzetno fleksibilne, prilagodite kontekstu u kome je vaša škola. U tom poduhvatu niste sami. Naime, možete kontaktirati projektni tim ili neku od škola koja je učestvovala u projektu i potražiti njihovu podršku tako što će sa vama podeliti svoja iskustva i dati vam primer ili savet. Praksa međusobnog učenja između škola, iako nije sistematski organizovana, daje dobre rezultate jer će vas najbolje razumeti upravo zaposleni u drugim školama koji su učestvovali u ovom procesu.

PAŽNJA!

Pod najvećim rizikom su učenici koji idu u **škole koje su u siromašnim sredinama**. Naročito su pod rizikom učenici u srednjim školama, a među njima se izdvajaju srednje stručne škole. U tom smislu je posebno važno da srednje stručne škole iz siromašnih sredina što pre počnu da primenjuju preporučeni paket mera, naravno, prilagođen specifičnostima svojih škola.

PAŽNJA!

Ono što vam preporučujemo u Priručniku su mere i aktivnosti koje su dale rezultate u projektu, a vi ćete sami proceniti kakav je okvir za sprečavanje osipanja najbolje da primenite u svojoj školi. U nastavku su konkretna uputstva o tome kako da u svojoj školi počnete sistematsko sprečavanje osipanja učenika, odnosno detaljno je opisan sled koraka koji bi trebalo da preduzmete.

3.1. Školski tim za sprečavanje osipanja – aktivnosti i odgovornosti

Na pitanje ko u školi treba da se bavi sprečavanjem osipanja, najkraći odgovor je – svi zaposleni u školi. Međutim, da bi se bilo koje aktivnosti sprovodile, neophodno je da se zna ko su odgovorne osobe u školi za sprovođenje tih aktivnosti. Možete oformiti tim od deset osoba (direktor, nastavnici, stručni saradnici, predstavnici lokalnih institucija i/ili organizacija) što je bio slučaj u ovom projektu, ali isto tako tim vaše škole, koji će koordinirati sve aktivnosti, može da broji i samo dve osobe, npr. direktor i stručni saradnik. Kako su u školskim kolektivima nastavnici i stručni saradnici već raspoređeni po različitim timovima, poput Tima za razvojno planiranje, Tima za planiranje stručnog usavršavanja, Tima za inkluzivno obrazovanje itd, ukoliko je sastav nekog od postojećih timova takav da odgovara na zahteve koji se tiču sprečavanja osipanja, moguće je da zadatke i nadležnosti koje su dole navedene upravo taj, već postojeći, tim i sprovodi.

Glavni zadatak tima za sprečavanje osipanja učenika je koordinacija, a ukoliko je obezbeđen najvažniji uslov – da je cela škola posvećena sprečavanju osipanja, koordinaciju može da obavlja samo jedna osoba. Ovaj tim, ili osoba, svojim radom treba da obuhvati sve postojeće inicijative i aktivnosti, kao i da usko sarađuje sa svim već postojećim strukturama u školi. Odnosno, ne insistira se na formiranju posebnog mnogobrojnog tima ne samo zato što to još nije zakonska obaveza već pre svega zato što u sprečavanje osipanja đaka mora biti uključen ceo kolektiv, a ne samo određeni tim, ali je svakako preporuka da bude jasno ko su osobe/tim odgovorne za sprovođenje mera i aktivnosti u sprečavanju osipanja učenika.

Bitno je uočiti i iskoristiti sve postojeće kapacitete jer se neke od mera za sprečavanje osipanja već sprovode u školama, ali su odgovornosti podeljene među zaposlenima, pa se neretko dešava da se učeniku i njegovim potrebama ne pristupa holistički. Takođe, stručni saradnici su veoma važni za koordinaciju aktivnosti usmerenih na sprečavanje osipanja, budući da priroda njihovog posla u potpunosti odgovara merama i aktivnostima za sprečavanje osipanja učenika.

Jedna od preporuka je da sam direktor odredi timove zaposlenih, ali i on lično bude član tima koji se bavi koordinacijom.

Konkretna zaduženja i nadležnosti tima ili osobe koja je zadužena za koordinaciju aktivnosti sprečavanja osipanja su:

- Iniciranje i održavanje sastanaka sa nastavničkim kolektivom da bi svi razumeli važnost i značaj sprečavanja osipanja đaka i plana aktivnosti;
- Održavanje sastanka o uvođenju Sistema za ranu identifikaciju i reagovanje;
- Pružanje podrške nastavnicima prilikom popunjavanja Instrumenta za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja;
- Pružanje podrške nastavnicima prilikom pravljenja planova za sprovođenje mera za svakog učenika pojedinačno što podrazumeva i odabir relevantnih mera podrške;
- Održavanje redovnih sastanaka i konsultacija o pitanjima sprovođenja aktivnosti;
- Merenje i praćenje aktivnosti koje se tiču smanjenja osipanja učenika.

Veoma je važno da u sastavu školskog tima za sprečavanje osipanja učenika budu nastavnici koji su tokom svoje prakse demonstrirali, u većoj ili manjoj meri, privrženost pomenutim vrednostima.

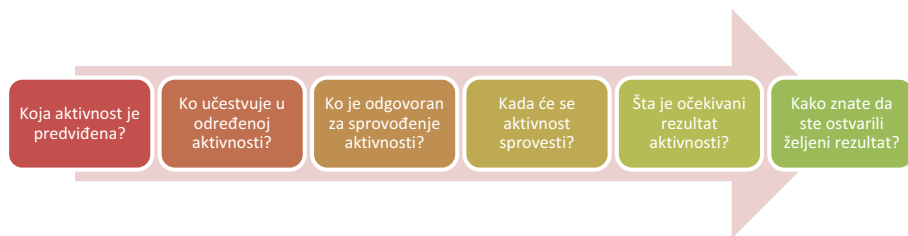
3.2. Izrada Akcionog plana

Na osnovu opisa zadataka i nadležnosti koje bi školski tim za sprečavanje osipanja učenika, ili već postojeći školski tim, trebalo da sprovodi, jasno je da je neophodna bliska saradnja između svih osoba u školskom kolektivu, ali je takođe potrebno dobro isplanirati aktivnosti. Zbog toga je preporuka da izradite Akcioni plan koji će služiti kao svojevrsan putokaz za sprovođenje svih aktivnosti. Akcioni plan, pored toga što ima funkciju da olakša zaposlenima u školi da blagovremeno sprovedu aktivnosti, treba da postane deo Školskog razvojnog plana, kako je i predviđeno zakonskom regulativom.

Akcioni plan treba da bude što jasniji i što jednostavniji, realan i ostvariv, lak za razumevanje i sprovođenje, a naročito za praćenje i procenu ostvarenih rezultata. Iz tog razloga, ne postoji idealni formular u koji bi škole upisale svoj Akcioni plan. Suština Akcionog plana je da on sadrži mere i aktivnosti preporučene u Priručniku, ali i da je obogaćen i merama i aktivnostima koje su predložile same škole u cilju rešavanja prepoznatih specifičnih problema učenika i/ili sredine u kojoj se škola nalazi.

Akcioni plan treba da sadrži nekoliko osnovnih informacija:

Prikaz 3: Osnovne informacije koje treba da sadrži akcioni plan

Akcioni plan obuhvata period od najmanje godinu dana. Aktivnosti ne moraju nužno da budu hronološki poređane, a u nastavku se nalaze dva primera formulara u kojima bi Akcioni plan mogao da se definiše:

Primer 1:

AKCIONI PLAN					
Aktivnost	Ko učestvuje	Odgovorna osoba	Vreme održavanja	Očekivani rezultat	Pokazatelj uspešnosti
Opis aktivnosti 1					
Opis aktivnosti 2					

Primer 2:

AKCIONI PLAN	
Vreme održavanja	Opis aktivnosti – ko učestvuje, ko je odgovoran, koji je rezultat, kada se održava, kako pratimo i merimo rezultat...
Prvi mesec	Opis aktivnosti 1; Opis aktivnosti 2...
Drugi mesec	Opis aktivnosti 1; Opis aktivnosti 2...

Za inspiraciju o dodatnim merama i aktivnostima koje možete uvrstiti u Akcioni plan pogledajte Prilog 1, a primer popunjenog Akcionog plana jedne projektne škole se nalazi u Prilogu 2.

Preporuka je da nadležni tim predstavi nastavničkom veću izrađeni Akcioni plan naglašavajući važnost učešća svih aktera da bi se osiguralo uspešno sprovođenje. Školski organi treba da usvoje Akcioni plan za sprečavanje osipanja učenika pre početka sprovođenja mera i aktivnosti za koje se odlučite, kao aneks Školskom razvojnom planu.

Smernice za izradu Akcionog plana

Akcioni plan treba da sadrži kratku analizu početnog stanja u školi, postavljene ciljeve i očekivane rezultate na kraju sprovođenja, kao i način provere ostvarenosti rezultata. Pri izradi Akcionog plana treba posebno da vodite računa o stanju i potrebama u vašoj školi i lokalnoj zajednici – zarad valjane analize treba da raspolazete najraznovrsnijim podacima o svim učenicima, a naročito o učenicima iz osetljivih grupa. Neki od podataka koji vam mogu biti izuzetno važni pri analizi lokalnog stanja i potreba su broj ili procene broja učenika pod rizikom od osipanja kao što su: broj učenika romske nacionalnosti, broj učenika izbeglica i interno raseljenih lica, broj učenika koji prima dečji dodatak ili neku drugu vrstu pomoći iz sistema socijalne zaštite, broj učenika sa smetnjama u razvoju, invaliditetom ili teškoćama u učenju, broj učenika koji živi na udaljenosti od škole preko 4 km, koji živi samo sa jednim roditeljem, bez roditelja ili u hraniteljskim porodicama itd.

Ključno je da prepoznate sve kapacitete koji vam mogu biti na raspolaganju i da anticipirate potencijalne teškoće kako biste što uspešnije sprovodili aktivnosti za sprečavanje osipanja. Alat koji vam kao timu može pomoći u rasvetljavanju trenutne situacije je takozvana **SWOT analiza** (Snage, Slabosti, Mogućnosti, Pretnje). Taj alat možete primeniti pri procenjivanju vašeg tima, škole, lokalne zajednice, a možete ga primeniti i u saradnji sa izabranim partnerima, kao i sa samim učenicima koji su pod rizikom od napuštanja školovanja. Primena SWOT analize će vam pružiti višedimenzionalni prikaz realnog stanja u kome se škola nalazi. Primer SWOT analize se nalazi u sklopu Akcionog plana u Prilogu 2.

U delu Akcionog plana gde planirate konkretne mere biće potrebno da: detaljno opišete mere uključujući sve prateće aktivnosti, intervencije i mehanizme; navedete glavne nosioce aktivnosti i navedete zaduženja svih uključenih aktera; osmislite valjane indikatore - pokazatelji uspešnosti; isplanirate vremenski okvir itd.

U Prilogu 3 ovog Priručnika se nalazi **Upitnik za procenu početnog stanja** koji vam može poslužiti za mini-analizu stanja i kao oslonac za izradu Akcionog plana (takođe pogledajte i Odeljak 4 ovog priručnika u kome je dat pregled podataka koji će vam biti potrebni za procenu uspešnosti vaših intervencija usmerenih na sprečavanje osipanja). Podatke koje prikupite u ovoj analizi kasnije ažurirajte i koristiti za merenje efekata modela. Efekti sprovođenja aktivnosti predviđenih Akcionim planom bi trebalo da rezultiraju smanjenjem intenziteta na onim pokazateljima koji ukazuju na rizik od osipanja, kao i samim

smanjenjem osipanja, a to ćete ustanoviti poređenjem pokazatelja pre i posle sprovođenja aktivnosti. To praktično znači da bi odsustvovanje učenika, tj. apsentizam, trebalo da se smanji, da se poveća motivacija učenika iz depriviranih sredina, da roditelji tih učenika shvate značaj obrazovanja, da se poveća njihova uključenost u život škole, kao i da se, između svih ostalih pokazatelja, nastavak školovanja učenika iz depriviranih sredina ostvari u većini škola.

Formiranje Tima i izrada Akcionog plana mogu da se sprovedu **u bilo kom trenutku u toku školske godine** iako je preporuka da se sprovedu na početku školske godine.

Preporučujemo da u Akcionom planu predvidite i slanje pismenog obaveštenja, kako lokalnoj samoupravi tako i svim roditeljima u školi, u kome navodite da škola ozbiljno pristupa sprečavanju osipanja učenika i tražite njihovu podršku i saradnju (u Prilogu 4 možete videti primer pisma lokalnoj samoupravi). Dodatno, ili umesto toga, možete organizovati i sastanke sa istim ciljem.

PAŽNJA!

Ma koje konkretne aktivnosti budu odabrane i uvršćene u Akcioni plan, biće neophodno pojačati saradnju sa drugim organizacijama i institucijama u lokalnoj zajednici. Stoga je poželjno da ste u redovnoj komunikaciji sa sektorom za društvene delatnosti pri lokalnoj samoupravi, Crvenim krstom, Centrom za socijalni rad, nevladinim organizacijama koje aktivno rade ili njihov rad potencijalno može da bude značajan u sprovođenju modela za prevenciju i sprečavanje osipanja.

3.3. Uspostavljanje Sistema za ranu identifikaciju i reagovanje

Posle pripreme, kada je Tim dobio zaduženja i nadležnosti, sledeći veliki korak je uspostavljanje Sistema za ranu identifikaciju i reagovanje. Sistem za ranu identifikaciju i reagovanje (u daljem tekstu *Sistem*) je „ključ“ sprečavanja osipanja učenika. Primenujući ovaj *Sistem* uspećete da identifikujete učenike koji su u riziku od osipanja a zatim, u slučaju da rizik postoji, reagujete pružajući učenicima podršku saobraznu njihovim individualnim potrebama.

Osnovni cilj *Sistema* jeste da uspostavi mehanizam u školi koji će moći da odgovori na specifične potrebe pojedinačnih učenika. To znači da *Sistem*, s jedne strane, daje uniformni alat za procenu rizika od osipanja kod svih učenika, a s druge strane, konkretne mere podrške učenicima će se razlikovati od učenika do učenika, odnosno škole će mere

predlagati, raspravljati o njima i odlučivati o najpogodnijim merama za svakog od identifikovanih učenika. Na primer, aktivnosti vezane za podizanje samopoštovanja učenika mogu biti pogodne kao mere podrške za jednog učenika, dok za nekog drugog učenika mogu biti pogodne mere kao što su dopunska nastava, uključivanje roditelja ili karijerno vođenje i savetovanje.

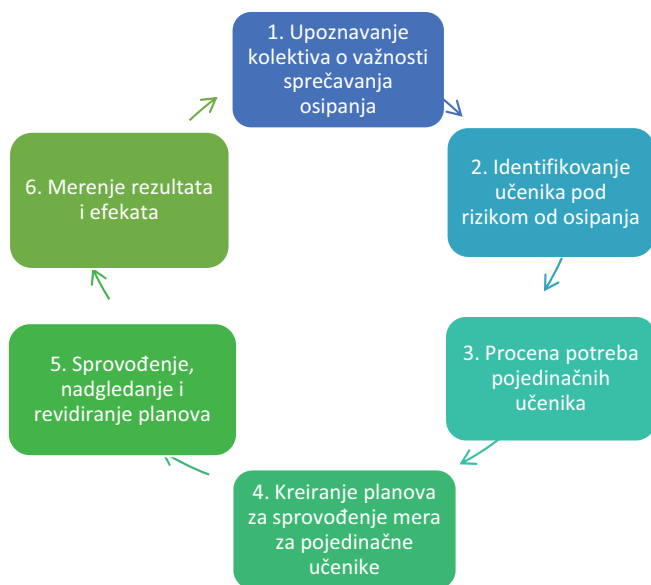
Sistem se ujedno koristi i kao **mehanizam za praćenje**, jer *Sistem* podrazumeva da se na nivou škole redovno prati sprovođenje preduzetih aktivnosti i, u skladu sa rezultatima praćenja, aktivnosti se koriguju radi efektivnijeg postizanja postavljenih ciljeva. U tom smislu *Sistem* dopunjuje postojeće napore škole usmerene na poboljšanje kvaliteta nastave i procesa učenja, kao i druge postojeće napore škola (npr. komplementaran je sa sprovođenjem inkluzivnog obrazovanja, stvaranjem sigurnog i podsticajnog okruženja za učenje, eliminacijom diskriminacije, smislenim učešćem učenika, roditelja i šire zajednice u procesu obrazovanja itd). *Sistem* je komplementaran i sa drugim aktivnostima koje se sprovode na nivou škole, lokalne samouprave, okruga ili na nacionalnom nivou (npr. sa aktivnostima Tima za inkluzivno obrazovanje, ili sa aktivnostima lokalne samouprave vezanim za identifikaciju dece koja treba da budu upisana u školu).

Bez obzira da li je u timu za sprečavanje osipanja, ili u nekom drugom školskom timu, svaki razredni starešina treba da na početku svakog tromesečja, a idealno i češće, primeni *Instrument za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja* (*Instrument* je integralni deo *Sistema*, kasnije detaljnije o *Instrumentu*) koji će omogućiti brzo i efikasno procenjivanje rizika pod kojim se učenici nalaze. Preporuke za postupanje razrednih starešina, to jest učitelja za niže razrede osnovnih škola, nalaze se u Prilogu 5 - Uputstvo za korišćenje *Instrumenta* za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja.

Sistem je moguće posmatrati i kroz šest koraka, ili faza, koje čine ciklus rada na sprečavanju osipanja od strane zaposlenih u školi. *Sistem* pomaže školama tako što:

- upoznaje celi školski kolektiv sa važnošću sprečavanja osipanja;
- identifikuje učenike pod rizikom;
- omogućava procenu njihovih specifičnih potreba;
- razvija mere prevencije i intervencije u skladu sa specifičnim potrebama učenika i upućuje ih ka relevantnim profesionalcima i dostupnim uslugama kada god i gde god je to neophodno;
- prati sprovođenje mera, menja ih i nadograđuje kada god je to potrebno;
- meri efekte i rezultate intervencije i pruža smernice za buduće intervencije.

Prikaz 4: Ciklus uspostavljanja i sprovođenja Sistema za ranu identifikaciju i reagovanje

Kratki opis koraka u okviru Sistema za ranu identifikaciju i reagovanje

Prva faza je upoznavanje svih zaposlenih u školi sa značajem sprečavanja osipanja učenika i drugim fenomenima neophodnim za sprovođenje efektne borbe protiv osipanja i njihovoj važnosti. U okviru ove faze nastavnike, a posebno razredne starešine, treba upoznati sa *Instrumentom za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja* (u daljem tekstu Instrument), načinom njegovog popunjavanja itd. O ovom instrumentu govoriće se i u narednom poglavlju; detaljno uputstvo za korišćenje Instrumenta se nalazi u Prilogu 5, a priložena je i elektronska verzija Instrumenta uz uputstvo na CD-u, koji je integralni deo Priručnika (pogledajte unutrašnjost završnih korica Priručnika).

Nakon ove faze zaposleni u školi popunjavaju Instrument na osnovu unetih podataka. Instrument daje jasnu sliku o tome koji su učenici u riziku od osipanja iz obrazovnog sistema i koji faktori utiču na njihovo osipanje. Kada se identifikuju učenici, zaposleni u školi počinju da rade na osmišljavanju individualizovanih mera koje bi pomogle konkretnom učeniku da reši problem sa kojim se suočava, odnosno da se zajednički prevaziđe situacija. Tom prilikom možete da koristite i alate, čija je funkcionalnost i efektivnost takođe proverena kroz projekat. To su *Plan za sprovođenje mera za pojedinačne učenike* (u Prilogu 7 možete videti primer plana za pojedinačnog učenika koji je korišćen u projektu), odnosno

dokument u koji nastavnici i stručni saradnici unose osmišljene mere i, još značajnije, Saveti za pružanje podrške učenicima (Prilog 8) gde već postoje ponuđene mere koje bi nastavnici mogli da primene u zavisnosti od toga koji faktor osipanja deluje na učenika, odnosno koji razlog prouzrokuje opasnost da će učenik napustiti školu. Ovi saveti su rezultat pregleda relevantne literature i iskustava različitih inicijativa i projekata (pa i ovog projekta) čija se primena pokazala uspešnom.

Zatim se planom predviđene aktivnosti za pojedinačnog učenika sprovode i njihova se primena nadgleda, procenjuju se efekti i po potrebi revidiraju. U narednom odeljku 3.3.1. detaljno je opisana primena i praćenje plana. Plan (tj. aktivnosti i mere u planu) za pojedinačnog učenika se menja u toku same primene ukoliko rezultati praćenja ukazuju da je to svrsishodno. Na kraju se radi evaluacija tako što se procenjuje da li su mere dale rezultate i da li su postignuti postavljeni ciljevi.

3.3.1. Identifikacija učenika pod rizikom od osipanja i plan za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika

Identifikacija učenika koji su pod rizikom od osipanja.

Da bi zaposleni u školama pružili podršku učenicima, oni najpre treba da imaju različite informacije o svojim učenicima, a pre svega one koje nisu „formalne” prirode kao što su motivacija učenika, odnos prema vršnjacima, uslovi u kojima učenik živi, odnos sa roditeljima itd. Iako nastavnici, a najpre razredne starešine, dobro poznaju svoje učenike, dosta informacija koje cirkulišu

školom su spontane, bez strukture i bez sistemskog znanja šta sa njima treba raditi. Zbog toga je, kao što je već rečeno, razvijen *Instrument za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja* koji nastavnicima pruža mogućnost da „na papiru” imaju sve informacije o učenicima, a koji potom procenjuje u kojoj meri su učenici u riziku od osipanja. Na taj način, nastavnici odmah znaju kom učeniku treba da pruže podršku i koliki je nivo rizika od osipanja za svakog pojedinačnog učenika u školi. Tokom projekta ovaj instrument je pilotiran i potvrđeno je njegovo funkcionisanje.

Instrument za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja i plan za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika **školsko osoblje popunjava koristeći podatke koji su već dostupni školama**, te predstavlja jednu vrstu sistematizacije i kategorizacije raspoloživih podataka. Ovako

PAŽNJA!

Iskustva nastavnika koji su primenjivali *Instrument za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja* govore da je korišćenje ovog instrumenta relativno brzo i lako - procenjeno vreme potrebno jednom razrednom starešini da popuni podatke za 30 učenika je 45 minuta.

predstavljeni podaci omogućavaju školama da lakše i brže primete i identifikuju učenika koji je u riziku od osipanja i predstavljaju osnovu za pružanje individualizovane podrške učeniku i kao takvi se ne smeju širiti subjektima van škole. Popunjavanje instrumenta za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja, kao i izrada plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika, vrši se u skladu sa Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja⁸ i Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti⁹.

Procena potreba učenika i pravljenje planova za pojedinačne učenike. Kada su razredne starešine u školama identifikovali učenike u riziku od osipanja, tek tada u saradnji sa ostalim nastavnicima i timom za sprečavanje osipanja definišu mere koje bi konkretnom učeniku pomogle da savlada iskušenje da napusti školu. Nekada su mere koje pomažu učenicima vrlo jednostavne iako na prvi pogled tako ne izgledaju (na primer, prilagođavanje nastave učeniku koji ima poteškoća u savladavanju određenog predmeta u školi), te nastavnici zajedno sa stručnim saradnicima treba da osmisle mere koje će umanjiti ili potpuno odstraniti rizik od osipanja kod konkretnog učenika. S druge strane, postoje situacije kada su faktori koji gurnu učenika u rizik da napusti školu veoma kompleksni i prevazilaze nadležnosti škole. U tom slučaju, nastavnici treba da sarađuju sa profesionalcima iz lokalnih institucija i organizacija, te da zajedno osmisle adekvatne mere koje mogu rešiti problem sa kojim se učenik i/ili njegova porodica suočava.

Ipak, nastavnici i stručni saradnici se često osećaju nedovoljno kompetentnim da pruže podršku učenicima koji su u riziku od osipanja. Jer imaju u vidu da te kompetencije nisu univerzalne već različite i zavise od potreba učenika.

Iako je tvrdnja da svaki učenik ima različite potrebe neupitno ispravna, iskustvo iz projekta je pokazalo da, zapravo, mnogi učenici iz vrlo sličnih razloga napuštaju školu. To znači da se mere koje su namenjene učenicima mogu grupisati u skladu sa tim šta je razlog zbog kojeg je učenik u riziku od osipanja.

Drugim rečima, moguće je koristiti „setove“ mera koji se primenjuju u zavisnosti od toga koji faktor rizika u najvećoj meri deluje na učenika, naravno, uvažavajući individualne karakteristike samog učenika i uz primenu svih ostalih mera koje nisu u sklopu „setova“. Jedan takav skup „setova“ predstavljaju *Saveti za pružanje podrške učenicima* koji su u određenoj grupi faktora rizika i mogu se koristiti pri osmišljavanju individualnih planova (Prilog 8).

Dodatna testiranja. Kada se identifikuju učenici pod rizikom od osipanja, poželjno je da se sprovedu dodatna testiranja ovih učenika sa

8 Službeni glasnik RS br. 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015 – autentično tumačenje, 68/2015 i 62/2016 - odluka US

9 Službeni glasnik RS, br. 97/2008, 104/2009 - dr. zakon, 68/2012 - odluka US i 107/2012

ciljem da se dođe do jednako važnih informacija o tome kako se učenici osećaju u školi, kakav stav imaju prema obrazovanju, kako se osećaju na pojedinim časovima, da li postoje neki nastavnici kod kojih, prilikom odgovaranja, osećaju anksioznost, da li eventualno deluju još neki faktori rizika čije prisustvo nisu mogli da procene odeljenske starešine itd.

Ova testiranja se mogu shvatiti i kao povod za razgovor sa učenikom u cilju sticanja poverenja. Tada škola može saznati veoma važne informacije o samom učeniku i o tome kako se oseća na pojedinim časovima. Sama podrška onda može biti znatno prilagođenija a samim tim i uspešnija. Dodatna testiranja uglavnom obavljaju stručni saradnici, a u nastavku su predlozi koji treba da im pomognu u ovom poduhvatu.

Osećanje dobrobiti učenika, visoka očekivanja, motivacija za školski rad. Ono što je važno ispitati jesu sledeći psihološki konstrukti: osećanje dobrobiti učenika u školi, njihova procena koliko nastavnici generalno neguju visoka očekivanja od svih učenika i kakva je opšta motivacija učenika za školski rad i dalje obrazovanje.

Neki od instrumenata koji su usmereni na merenje ovih konstrukata su dostupni na internetu, najčešće na engleskom jeziku, i neki od njih su verovatno poznati stručnim saradnicima u vašoj školi. Instrumenti na srpskom jeziku su kreirani u sklopu Okvira za praćenje inkluzivnog obrazovanja u Republici Srbiji, koje je razvio tim Instituta za psihologiju, i koji su nastali u okviru zajedničkog projekta sa UNICEF-om, Fondacijom za otvoreno društvo u Srbiji i Timom za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, tako da se neki instrumenti na srpskom jeziku koji se mogu koristiti za ovu namenu mogu naći na internet stranici:

<http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/10/Okvir-za-pracenje-inkluzivnog-obrazovanja-u-Srbiji.pdf>

Ako učenik ima nizak broj bodova na nekom od instrumenata koji mere učeničku procenu velikih očekivanja koja imaju nastavnici od svojih učenika i motivaciju, važno je saznati da li je ovo izraženije na određenim časovima i da li ponašanje nekih nastavnika nedovoljno stimuliše učenikovo osećanje samopouzdanja i samoeфикаsnosti. Neke aktivnosti na nivou škole mogu biti posebno usmerene ka dodatnom jačanju osetljivosti pojedinih nastavnika.

Mnoga istraživanja su pokazala da neki nastavnici uspeh učenika pripisuju trajnim i nepromenljivim faktorima kao što su sposobnosti. Učenici ovih nastavnika imaju znatno manje šanse da napreduju nego učenici kod nastavnika koji smatraju da su trud i rad ključni faktori uspeha. Nastavnici i učenici koji veruju da su sposobnosti promenljive kao posledica rada, postižu veće uspehe u školi i životu.

Ako neki učenik ima niske skorove na instrumentu koji meri osećanje dobrobiti ili usmeno izveštava o tome da se ne oseća prijatno i dobro u školi, treba proveriti da li je učenik meta različitih vrsta diskriminacije, verbalnog ili čak i fizičkog nasilja.

Svaki učenik je u nečemu dobar. I svaki učenik neke školske aktivnosti voli više nego neke druge. Jačanje učešća u ovim aktivnostima često može biti put da učenik povрати samopouzdanje i samopoštovanje koje će mu uliti veru da može i u drugim oblastima ostvariti veći uspeh. Usmerenost škole na snage i vrline samog učenika povećaće i njegovu prihvaćenost među vršnjacima.

Plan za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika.¹⁰ Nakon analize i izbora mera koje nastavnici mogu da primene, sledi izrada Plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika. Tim planom se definišu, planiraju, organizuju i prate mere i aktivnosti koje će škola preduzeti kako bi sprečila da konkretan učenik napusti školu, dakle usredsređen je na pojedinačnog učenika. Razredni starešina, nastavnici i stručni saradnici definišu mere koje će koristiti, unose ih u plan i određuju odgovornu osobu koja će pratiti realizaciju plana. Idealno je da razredni starešina, koji je u svom odeljenju prepoznao učenika koji je u riziku od osipanja, bude odgovoran za sprovođenje plana, budući da on najbolje poznaje svoje učenike i porodice iz kojih dolaze. Ipak, ako uslovi ne dozvoljavaju da odgovorna osoba bude razredni starešina, školski tim koji je nadležan za sprečavanje osipanja treba da preuzme odgovornost za sprovođenje plana i odredi tu ulogu onoj osobi sa kojom učenik ima najbolji odnos. To može biti neki drugi predmetni nastavnik sa kojim učenik ima dobru komunikaciju ili čiji predmet učenik voli, neko sa kim učenik ima izgrađen odnos poverenja.

Škole koje imaju izražen problem osipanja učenika mogu očekivati da će postojati potreba za velikim brojem izrađenih planova za učenike (u prilogima na kraju Priručnika je preporučeno da se individualni pristup primeni na sve učenike kojima je indeks rizika na Instrumentu iznosio 60 i iznad toga, ali ova granica se može pomerati u oba smera u odnosu na dogovor zaposlenih u školi procenjujući potrebe i kapacitete). U tom slučaju, potrebna je koordinacija školskog tima nadležnog za sprečavanje osipanja sa drugim nastavnicima, a posebno razrednim starešinama koji su zaduženi za sprovođenje konkretnih planova za pojedinačne učenike. Koliko traje sprovođenje planova zavisi od potreba i faktora koji utiču na rizik od osipanja. Na primer, ukoliko učenikova porodica živi daleko od škole i učenik mora svakodnevno da putuje, a nema dovoljno materijalnih sredstava za plaćanje mesečne karte (što predstavlja rizik da će iz tog

¹⁰ Već pomenuti Prilog 7 ima dva dela koji se tiču Plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika: Prilog 7a je primer popunjenog Plana, a Prilog 7b je primer nepopunjenog, odnosno formular.

razloga učenik napustiti školu) škola može kao meru da predvidi pronalaženje socijalnih partnera koji će obezbediti mesečnu kartu za učenika. Ako škola brzo reaguje i bude uspešna u pronalaženju dugoročnog socijalnog partnera, plan za tog konkretnog učenika traje vrlo kratko, budući da je rizik od osipanja uklonjen. S druge strane, ukoliko je kao faktor osipanja izraženo, na primer, traumatsko iskustvo ili dugotrajno odsustvo iz škole koje posledično dovodi do manjka samopouzdanja učenika i njegovog osećanja dobrobiti u školi, škola će u planu morati da uvrsti dugoročne mere koje najpre prepoznaju oblasti u kojima učenik ostvaruje dobre rezultate i imaju za cilj da kroz dodatno angažovanje učenika u oblastima u kojima je najuspešniji (npr. rad u likovnoj sekciji) izgrade i očvrсну njegovu samopouzdanje i osećanje dobrobiti u školi.

Najviše aktivnosti u individualnim planovima treba da se odnose na redovnu nastavu, na ono što nastavnici rade u odeljenju, na dopunsku nastavu i direktnu komunikaciju nastavnika sa učenikom, kao i aktivnosti vršnjačkih timova i relevantnih partnera iz lokalne zajednice za efikasnu podršku učeniku.

Planovi usmereni na pojedinačne učenike su se tokom pomenutog projekta u 10 škola sprovedi za oko 450 učenika. Projektni radni naziv za te planove je bio – **Individualni plan prevencije osipanja (IPPO)**. Ipak, zbog činjenice da ovi planovi po svojoj prirodi podsećaju na Individualne obrazovne planove (IOP) i budući da im je uloga slična, pružanje individualizovane podrške učeniku, usvojen je predlog da se u Priručniku koristi drugačiji naziv kako bi se predupredile eventualne nejasnoće i zabune. Važno je istaći da planovi za sprovođenje mera za pojedinačne učenike koji su korišćeni u projektu imaju jednostavniju formu od IOP-a koja je, po izjavama nastavnika koji su učestvovali u projektu, laka za popunjavanje i primenu. Plan za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika se može shvatiti kao proširena forma, ili varijanta IOP obrasca, koji ima svrhu pružanja individualne podrške učenicima iz siromašnih sredina i pod rizikom od osipanja.

Ukoliko učenik već ima IOP sa urađenim psihološko-pedagoškim profilom i dobro definisane ciljeve učenja, te dobro planirane didaktičko-metodičke postupke u odnosu na potrebe učenja, onda plan individualizovanih mera podrške vezanih za sprečavanje osipanja može biti dobra dopuna za IOP, odnosno može da unapredi njegov kvalitet.

Svaki dobar plan za individualizovane mere podrške treba da podstiče i razvija i emocionalno-socijalne odnose.

Uključivanje porodice. Planovi za sprovođenja mera za pojedinačne učenike treba da predvide i aktivnosti kojima se uspostavlja i neguje partnerska saradnja sa roditeljima. Pored toga, veoma je važno da, pre

zvanične realizacije planova, razredni starešina u pismenoj formi dobije odobrenje roditelja za sprovođenje planova. Predlog formulara za davanje saglasnosti roditelja nalazi se u Prilogu 6. Roditeljska podrška je dragocena za sprečavanje osipanja, međutim, ukoliko ne postoje uslovi za dobijanje podrške i pismene saglasnosti roditelja za sprovođenje plana, iz bilo kojih razloga, preporuka je da zaposleni u školi ne odustaju od pružanja dodatne podrške tom učeniku i da tu podršku sprovode u okviru školskih aktivnosti u redovnoj nastavi. Ovde se pre svega misli na individualizaciju i diferencijaciju nastave, kao i na fokusirane periodične razgovore sa učnikom koji se mogu podvesti pod redovne aktivnosti nastavnika i odeljenjskih starešina. Škole su u zakonskoj obavezi da pruže adekvatnu podršku svakom učeniku i da sprečavaju osipanje učenika. Ukoliko škole ne mogu da dobiju saglasnost i podršku od roditelja za posebne mere podrške, to ne znači da škole treba da odustanu. Naprotiv, škole treba da nađu druge zakonski raspoložive načine da pruže pomoć i podršku učeniku koji je u riziku od osipanja, na primer da kroz redovnu nastavu i pojačanu individualizaciju utiču na ostanak učenika u sistemu obrazovanja.

Kada izradite Plan za sprovođenje mera za pojedinačne učenike, proverite za svaki plan da li možete da odgovorite pozitivno na sledeća pitanja. Ukoliko možete pozitivno da odgovorite, najverovatnije ste izradili plan koji ima velike šanse da bude uspešno primenjen. U nastavku su pitanja pomoću kojih ćete proveriti, i u skladu sa tim obeležiti („čikirati“), da li ste sproveli sve neophodne korake:

LISTA ZA PROVERU

1. Da li su prikupljene sve relevantne informacije o učeniku? ☐
2. Da li su sve planirane aktivnosti:
 - potpuno usmerene na specifične potrebe učenika za podrškom? ☐
 - usmerene na očekivane ishode/promene? ☐
 - ostvarive u planiranom vremenskom periodu? ☐
 - prioritetne u naredna tri meseca? ☐
 - međusobno usaglašene? ☐
3. Da li predviđeni ishodi opisuju konkretan i merljiv rezultat? ☐
4. Da li planirane aktivnosti omogućavaju dostizanje predviđenih ishoda? ☐

Revizija planova u skladu sa rezultatima praćenja. Iako na veliki broj faktora osipanja škola može uspešno da odgovori u relativno kratkom vremenskom periodu, postoji niz situacija kada nije moguće jednostavno rešiti i ukloniti rizik od osipanja. Tada su planovi za pojedinačnog učenika kompleksniji i duže se primenjuju. Preporuka je da u tom slučaju razredni starešina zajedno sa školskim timom koji je nadležan

za sprečavanje osipanja na svakih mesec dana (a najmanje na svaka tri meseca) održi sastanak na kome će proveriti rezultate mera i aktivnosti koje su predviđene planovima i, ukoliko je potrebno, neke mere izmeniti, dopuni ili izbaciti. Pored ovih mesečnih konsultacija na kojima se zapravo revidiraju planovi, veoma je važno redovno praćenje planova, odnosno proveravanje da li svaki učesnik koji je uključen u plan zaista sprovodi mere i aktivnosti prema dogovorenom planu.

Retestiranje instrumentom za identifikaciju. Treba imati u vidu da postoje faktori rizika koji deluju iznenadno, što je potvrđeno i u škola koje su učestvovala u projektu. Često neki učenik, koji na prvi pogled nije u rizičnoj grupi, postane učenik koji može napustiti školu usled iznenadnog dejstva rizika od osipanja. Moguće je da su njegovi roditelji nedavno ostali bez posla, ili da se razvode, ili da je određena učenica zatrudnela i to još nikome nije rekla. Zato je važno da ceo školski kolektiv bude spreman da deluje odmah, da brzo planira i sprovodi mere, kao i da redovno prati učenike i razmenjuje sve informacije koje mogu doprineti boljoj prevenciji osipanja učenika. Stoga je preporuka da razredne starešine periodično, a najmanje na početku svakog polugodišta, provere podatke koje su uneli u Instrument i ažuriraju ih ukoliko se pokazalo da ima promena, te u skladu sa tim dalje postupaju.

Instrument za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja i Saveti za pružanje podrške učenicima su alati koje treba razumeti i koristiti kao pomoćno sredstvo. Oni se mogu primeniti jedino ako se oslanjaju na iskustvo, stručnost i motivisanost nastavnika, psihologa i pedagoga škole, i nastoje da dodatno „izbruse“ percepcije nastavnika o pojedinim učenicima. Tamo gde podaci nedostaju, škola će ih pribaviti. Kada škola upozna učenika kome je potrebna dodatna podrška, biće mnogo uspešnija u pružanju podrške. Na ovaj način, škola može mnogo da učini za budućnost svojih učenika ne samo „opremajući“ ih određenim znanjima već menjajući njihove životne puteve, usađujući im nove vrednosti i čineći ih budućim uspešnijim članovima šire zajednice.

3.4. Aktivnosti na nivou cele škole

Paralelno sa uspostavljanjem *Sistema*, škola treba da bude angažovana na dodatnim merama prevencije i intervencije koje su usmerene ne samo ka učenicima koji su u riziku od osipanja već ka svim učenicima. Ako se kontinuirano i na pravi način sprovede, preporučene mere i aktivnosti uticaće **pozitivno na sve učenike u školi**, a ne samo na učenike pod rizikom od osipanja.

Ključni elementi aktivnosti na nivou cele škole mogu biti:

1. Uključivanje roditelja
2. Podrška vršnjaka
3. Dopunska nastava

Kroz sprovođenje aktivnosti u cilju uključivanja roditelja, obezbeđivanja uslova za vršnjačku podršku i prilagođavanja dopunske nastave potrebama učenika, ogleda se nastojanje škole da uspostavi i neguje uspešnu i održivu saradnju sa svim relevantnim akterima uključujući ih u svakodnevnu praksu i život škole. Na ovaj način škola unapređuje svoj etos, menja svoju klimu tako da se svi u njoj osećaju bolje – kako nastavnici tako i učenici i njihovi roditelji.

Aktivnosti na nivou cele škole treba osmisлити i planirati tako da pozitivno utiču na angažovanje i motivaciju svih učenika. Potencijalni rezultati ovih aktivnosti mogu uvećati učenikovu volju za učenjem, promeniti njegovu percepciju o sopstvenim mogućnostima za napredovanje i postizanje visokog akademskog uspeha, mogu mu i odškrinuti vrata za nastavak školovanja, ali i osnažiti, podstaći učenika da postane proaktivan prema učenju kao i u odnosima sa vršnjacima i nastavnicima.

Uspešno organizovanje i sprovođenje aktivnosti na nivou cele škole može posebno pozitivno da utiče na učenike u riziku od osipanja tako što adekvatnim institucionalnim odgovorom smanjuju mogućnost njihovog odustajanja od školovanja, što može biti vrlo značajno u potencijalno kriznim periodima i „prelomnim“ situacijama kao što su prelazak na predmetnu nastavu ili tranzicija ka srednjoj školi.

U skladu sa školskim kontekstom i prepoznatim potrebama, škole će odlučiti koje će konkretne aktivnosti sprovoditi, a podsećamo da su naši predlozi za aktivnosti u ovim sferama u Prilogu 1.

3.4.1. Saradnja sa roditeljima

Saradnjom i uključivanjem roditelja u život škole povećava se svest porodice o važnosti obrazovanja. Istraživanja pokazuju da u situacijama kada se učenik nalazi u riziku od osipanja, roditelji neretko imaju ključnu, ako ne i presudnu, ulogu u zadržavanju učenika u školi. Pritisnuti egzistencijalnim brigama i željom da obezbede najnužnije svom detetu, roditelji često nemaju vremena niti shvataju važnost sopstvenog uključivanja u život škole, kao ni važnost obrazovanja za budućnost svog deteta.

Iskustvo stečeno tokom projekta ukazuje na to da se roditelji najčešće odazivaju kada ih njihova deca pozovu da se uključe u različite aktivnosti vezane za školu. Neke od mera koje možete sprovesti su izgradnja kapaciteta roditelja kroz razne edukacije, umrežavanje roditelja, uključivanje roditelja u savete itd.

Pominjali smo uključivanje roditelja kada smo govorili o planovima za pojedinačne učenike koji su u riziku od osipanja, što je u sferi reagovanja odnosno intervencije. Ali treba imati na umu da je uključivanje roditelja i važna mera prevencije osipanja, budući da veće angažovanje roditelja u školi dovodi do boljeg informisanja samih roditelja o redovnosti pohađanja škole njihovog deteta, njegovim postignućima, njegovom osećaju dobrobiti u školi, odnosu sa vršnjacima i nastavnicima itd.

Uključivanje roditelja u život škole nije lako, naročito roditelja učenika pod rizikom. Najčešće se intenzivnija komunikacija između škole i roditelja uspostavlja kada nešto krene naopako. Komunikacija tada postaje sinonim za problem i teškoće i sama po sebi postaje nepoželjna ili neprijatna. *Međutim, ako škola uspostavi dobru i učestalu komunikaciju sa roditeljima **onda kada je sve u redu** i kada se sve odvija po planu, onda će komunikacija škole sa roditeljima, u trenutku kada se pojavi određeni problem, biti mnogo uspešnija i sami problemi znatno lakši za rešavanje.*

Odnos nastavnika i roditelja - iskustva iz prakse

Ukoliko se smatra da određeni roditelj ne odgovara na inicijativu škole za uspostavljanjem komunikacije, zaposleni u školi treba da razmisle o svim mogućim razlozima za to, pre nego što roditelja okarakterišu kao „nezainteresovanog“. Praksa je pokazala da ponekad razlog za nedolazak roditelja može biti i izuzetno teška finansijska situacija, zbog koje se, između ostalog, može desiti da se roditelj libi dolaska jer će njegovim pojavljivanjem u školi njegova porodična teška materijalna situacija biti očigledna te samim tim i mogući uzrok za diskriminaciju njihovog deteta po materijalnoj osnovi od strane, na primer, vršnjaka. Iz sličnih razloga, zaposleni u školi treba da budu osetljivi na povode pozivanja roditelja u školu, jer roditelj iz ovog primera verovatno neće pozitivno odgovoriti na poziv na predstavu, grupnu radionicu i slično.

Jedan od uspešnih i proverenih mera za uključivanje roditelja u život škole čine **vannastavne aktivnosti** koje škola može da organizuje. One mogu biti sportskog, kulturnog, obrazovnog ili humanitarnog karaktera. Uključivanje roditelja u ovakve aktivnosti pokazuje učenicima da roditelji vrednuju obrazovanje, da je važno da se škola redovno pohađa i da su roditelji posvećeni obrazovnom procesu kroz koji njihova deca prolaze.

Jedan od konkretnih primera saradnje sa roditeljima onih učenika koji su u riziku od osipanja predstavlja takozvani „ugovor“ između škole i roditelja. To je zapravo pisani dokument o uspostavljanju saradnje škole, učenika i roditelja o obavezama koje svako od njih treba da ispuni, a

sve u cilju uspešnog nastavka školovanja učenika. Ovaj dokument nema pravnu težinu, ali činjenica da je u njemu jasno i obrazloženo predstavljena situacija, koju škola i roditelji treba da reše, i obaveze koje su u tom slučaju oni preuzeli, dovodi do bolje primene dogovorenog. Pre potpisivanje „ugovora“ neophodno je postići zajedničko razumevanje problema ali i dogovor oko načina za njegovo rešenje. Preporuka je da stručni saradnici posreduju u uspostavljanju ugovora između škole (nastavnika ili razrednog starešine) i roditelja, odnosno da stručni saradnici budu ti koji vode ovaj proces.

ŠKOLSKI UGOVORI PRIMER DOBRE PRAKSE 1

U jednoj od projektnih škola (srednja stručna škola) identifikovana je devoјčica za koju je primena instrumenta za procenjivanje motivacije (jedan od mogućih instrumenata koji koriste stručni saradnici) ukazala da je učenica nemotivisana i da ne ulaže napor u ispunjavanje školskih obaveza. Osim informacija o niskoj motivaciji, škola je znala da devoјčica dolazi iz siromašne porodice, da ima veliki broj nedovoljnih ocena, da je već jednom ponavljala drugi razred i da se broj neopravdanih izostanaka brzo povećava. Izgledi da će devoјčica napustiti školu bili su veliki.

Ubrzo je škola došla na ideju o sastavljanju ugovora između razrednog starešine, koji će pratiti napredak devoјčice, i porodice, koja će uticati na to da se motivacija devoјčice poboljša. Uz posredovanje školskog psihologa, napravljen je **Ugovor o poštovanju dogovorenih mera između učenika, roditelja i odeljenskog starešine**, kako mu je dat naziv. Ugovor su porodica, učenica, razredni starešina i psiholog zajednički osmislili tako da pokriva jednomesečni period. Ubrzo je primena ugovora dala željene rezultate. Kao ishod primene ugovora, učenica je završila razred dobrim uspehom, značajno je smanjen broj izostanaka i aktivno se uključila u rad dramske sekcije.

3.4.2. Način uključivanja vršnjaka

Vršnjačka podrška i uticaj vršnjaka na učenike pod rizikom od osipanja su neprocenljivo dragoceni i delotvorni.

U nekim projektnim školama, upravo učenici kojima je u početku u najvećoj meri bila potrebna podrška, vremenom su postajali vršnjački edukatori i mentori i pružali su podršku drugim učenicima. Ova velika promena na planu samopouzdanja, prelaskom iz pozicije primaoca pomoći u poziciju onoga ko pruža podršku i pomoć drugima, često je pra-

ćena i rastom popularnosti te su ti učenici počeli da se osećaju prihvaćenije u školi.

Usmerena podrška vršnjaka može dovesti i do smanjenja diskriminatornog ponašanja, kako učenika prema učenicima tako i nastavnika prema učenicima. Takođe, uključivanje u vršnjačke intervencije se u određenim slučajevima veoma pozitivno odrazilo i na školska postignuća tih učenika.

Sprovedeni projekat pokazuje da davanje veće „moći“ učenicima menja klimu škole nabolje. Škole postaju okruženja u kojima se i sami nastavnici osećaju bolje i zadovoljnije. Učenici su daleko odgovorniji, savesniji i motivisaniji za promenu u školama nego što se obično misli. Nema razloga da moć bude isključivo u rukama nastavnika. Kada se učenicima pristupi sa stavom da mogu da budu partneri nastavnicima, oni počinju da se ponašaju u skladu sa tom odgovornošću i tom ulogom. Stoga, učenike treba uključivati u donošenje važnih odluka na nivou škole.

Najučestaliji oblik učeničkog organizovanja je svakako učenički parlament koji učestvuje u sprovođenju vannastavnih aktivnosti. Bez obzira što učenici imaju kapacitete da samostalno organizuju i sprovedu razne aktivnosti, učeničkom parlamentu je neophodno pažljivo, odmereno i kompetentno usmeravanje, savetovanje i podrška određenih nastavnika. Nastavnici treba da obezbede da inicijative učenika ne prolaze „neopaženo“ i ostanu samo na nivou ideje. Preporuka je da se u okviru školskog tima za sprečavanje osipanja odredi osoba koja će biti zadužena za pružanje podrške učeničkom parlamentu sa jasnim stavom da pruža podršku realizaciji učeničkih ideja i predloga.

Još jedan oblik angažovanja učenika u životu škole jeste uspostavljanje vršnjačkog tima za pružanje podrške drugim učenicima. Ovaj tim može delovati u sklopu učeničkog parlamenta, ili odvojeno. Vršnjački tim se uspostavlja sa osnovnom idejom da su učenici ti koji u velikom broju slučajeva mogu da pomognu jedni drugima, budući da je vršnjacima koji su u sličnom uzrastu ponekad lakše da uspostave kontakt i komunikaciju između sebe i otvoreno pričaju o svim izazovima sa kojima se susreću u školi. Naravno, kao i u slučaju učeničkog parlamenta, delovanje vršnjačkog tima se ne može organizovati bez pune i iskrene podrške nastavnika koji ih usmeravaju, pomažu u planiranju i prate rad učenika.

Članove vršnjačkog tima treba da čine svi učenici koji su voljni da pomognu drugim učenicima. Ta pomoć se ogleda u pružanju podrške drugim učenicima ili pomoći nastavnicima u realizaciji aktivnosti koje su usmerene ka učenicima.

Neke od uloga koje može da sprovodi vršnjački tim

- 1) Podrška u učenju – vršnjački tim pomaže učenicima koji iz bilo kog razloga imaju poteškoće da savladaju određeni predmet ili gradivo, bilo da je to pomoć u izradi domaćeg zadatka, priprema za kontrolni test, pozajmljivanje svezaka i knjiga i tome slično.
- 2) Podrška u poboljšanju osećaja dobrobiti učenika u školi – vršnjački tim može da doprinese i većem uključivanju učenika iz osetljivih grupa, tako što ih pažljivo uključuje u nastavne i vannastavne aktivnosti sa ciljem da se svi učenici osećaju dobrodošlo u školi. Međutim, kako se radi o kompleksnom psihološkom momentu, ove aktivnosti vršnjačkog tima mora dobro da isplanira školski psiholog, ili drugi stručni saradnik koji, s druge strane, pomno prati rad vršnjačkog tima.
- 3) Podrška nastavnicima i stručnim saradnicima u sprovođenju aktivnosti koje su usmerene ka učenicima – vršnjački tim pomaže nastavnicima u angažovanju i pripremi učenika koji učestvuju u vannastavnim aktivnostima.
- 4) Sve ostale aktivnosti za koje učenici, nastavnici i stručni saradnici smatraju da vršnjački tim može uspešno da realizuju a utiču na dobrobit učenika.

Na kraju, vršnjačka podrška ne podrazumeva samo delovanje učeničkog parlamenta i vršnjačkog tima. Svi učenici u školi su resurs kojeg školsko osoblje treba da postane svesno. Recimo, preko 75 odsto svih planova koje su pilot škole sprovodile za pojedinačne učenike su sadržale pomoć vršnjaka, tačnije učenika koji su u odeljenju sa učenikom za kojeg je izrađen plan podrške, koji nisu nužno bili članovi vršnjačkog tima ali su svesni značaja podrške koju mogu da pruže zahvaljujući nastavnicima koji neguju inkluzivnu kulturu u školi. Vršnjačka podrška se tako nalazila na trećem mestu po tome koji resurs je bio izvor podrške u planovima za pojedinačne učenike, odmah posle podrške nastavnika i podrške stručne službe škole.

VAŽNOST PREVENCIJE DISKRIMINACIJE U ŠKOLI PRIMER DOBRE PRAKSE 2

Iskustvo iz projekta govori da je diskriminacija i dalje prisutna u školama. Nije retkost da ni sami nismo svesni sopstvenog diskriminatornog delovanja ili stavova i da svako vrednovanje na uštrb nečeg drugog (ili nekog drugog) potencijalno može biti diskriminatorno.

Zato se preporučuje svakoj školi da organizuje različite radionice, sastanke, aktivnosti koje imaju za cilj prevenciju diskriminacije. Kada se diskriminacija smanji ili prevenira, svako se u školi može osetiti kao podjednako vredan i zaslužan pažnje. Tada su svi u školi zadovoljni, a osećanje dobrobiti raste kod svih, ne samo kod onih koji su bili predmet diskriminacije.

U jednoj projektnoj školi vršnjački tim je organizovao „Forum teatar“ koji je uključio i učenike kojima je potrebna dodatna podrška. U okviru ove aktivnosti, učenici su sami osmislili aktivnost koja je podrazumevala dramske prikaze različitih situacija diskriminacije koje se odvijaju u školi. Na svaku od ovih situacija, dramski su osmišljena dva završetka, jedan koji uspešno odgovara na diskriminaciju i drugi koji se, nekada voljno a nekada nevoljno, podstiče i održava. Učenici su pozvali svoje roditelje da učestvuju ili posmatraju rad i izvođenje dramske sekcije. Ono što je ova forma omogućila jeste da neko iz publike može da uzme učešće u dramskom izvođenju ako to poželi.

3.4.3. Dopunska nastava

Imajući u vidu da su faktori siromaštva, loših materijalnih i porodičnih uslova, kao i školsko postignuće veoma izraženi faktori osipanja učenika, dopunska nastava kao mera prevencije osipanja se pokazala kao mehanizam koji može pozitivno da deluje na pomenute faktore. Dopunska nastava treba da se zasniva na individualizaciji i diferencijaciji nastave, odnosno na pružanju podrške pojedinačnim učenicima, a kako su prakse škola raznolike, veliki je izazov izraditi jedan jedinstveni model koje bi mogle sve škole da koriste.¹¹

Dostupnost dopunske nastave. Dopunska nastava je način da se pruži dodatna podrška učenicima koji imaju poteškoće u učenju, čiji teški porodični uslovi ne mogu obezbediti potrebnu podršku u učenju, ili nemaju uslova za dodatno učenje. Ali dopunsku nastavu ne treba ograničiti samo

¹¹ Zbog toga je, kao što je već rečeno, izrađen i poseban priručnik u oblasti dopunske nastave, koji čine različiti modeli sprovođenja dopunske nastave koji su primenjeni u 10 projektnih škola i koji su dostupni svim drugim školama.

na pomenute grupe učenika. Neophodno je stvoriti takvu atmosferu i jasno slati poruku učenicima i njihovim roditeljima da su svi učenici podjednako dobrodošli na dopunsku nastavu. Dopunska nastava ne treba da bude usmerena samo na one učenike koji treba ili žele da popravljaju slabe ocene već na dopunsku nastavu mogu da dođu i oni učenici koji, na primer, žele odličnu ocenu, zatim oni učenici kojima je deo gradiva bio nejasan i oni koji su propustili gradivo zbog bolesti. Dakle, dopunska nastava ne treba da bude namenjena samo onim učenicima koji imaju niska postignuća.

EFEKTI INDIVIDUALIZACIJE PRIMER DOBRE PRAKSE 3

U jednoj osnovnoj školi, učesnici projekta, identifikovana je devojčica sedmog razreda koja živi u veoma lošim uslovima i često sa roditeljima odlazi u inostranstvo. To se odrazilo na neredovnost pohađanja škole, te je učenica imala veliki broj izostanaka i praktično propuštala nastavu. Budući da je učenica dosta odsustvovala sa nastave i u toku školske 2013/2014. godine (godina pre sprovođenja projekta) i propustila gradivo, bilo je potrebno pružiti joj dodatnu podršku u učenju kako bi se predupredio rizik od osipanja usled ponavljanja razreda.

Nastavnici iz škole su primenili metode individualizacije iz nekoliko predmeta - srpskog jezika, matematike, stranih jezika, biologije, hemije i fizike, što se sprovodilo tokom dopunske ali i redovne nastave. Nastavnici su primenjivali sledeće mere individualizacije: dodatno vreme za završavanje testa, podela predavanja na kraće delove, smanjenje obima domaćih zadataka, praćenje zadataka kojima učenica sama odredi dinamiku itd. Kao ishod ove mere, učenica je završila školu sa dobrim uspehom i upisala željenu srednju školu. Pored toga, održan je sastanak između dveju škola, kako bi se nastavnici iz srednje škole upoznali sa učenicima koji su u riziku od osipanja i sa planovima podrške koji su realizovani u osnovnoj školi. Dve škole redovno razmenjuju informacije, a devojčica je redovno nastavila da pohađa srednju školu.

Dopunska nastava kao preventivna mera podrške. Dopunska nastava je postala deo obaveznih školskih aktivnosti, ali se ne koristi dovoljno, ili se ne koristi na odgovarajući način u mnogim školama. Potrebno je drugačije osmisliti i sprovoditi dopunsku nastavu da bi imala pozitivne efekte. Ona treba da bude prevencija neuspeha i dodatna podrška za sve učenike, a ne sredstvo reakcije na neuspeh učenika. Time se, između ostalog, sprečava pojava osećaja neuspeha kod učenika koji pohađaju dopunsku nastavu.

Dopunska nastava kao individualizovana nastava. Dopunska nastava treba da bude individualizovana i usmerena na potrebe svakog pojedinač-

nog učenika, bez obzira da li se radi o učenicima koji treba da poprave negativne ocene ili učenicima koji dodatno žele da unaprede svoje znanje. Najvažnije je da nastavnici uzmu u obzir činjenicu da dopunska nastava neće imati željene efekte ukoliko se predaje na isti način kao i redovna nastava. Naime, ukoliko učenici nisu stekli znanje u redovnoj nastavi, te zbog toga treba da idu na dopunsku nastavu, ta dopunska nastava koja se ostvaruje na isti način kao i redovna neće dati bolje rezultate. Treba imati u vidu da ako učenik nešto nije naučio na času, verovatno da mu ponavljanje tog istog časa na isti način u okviru dopunske nastave neće biti od velike pomoći.

Dopunska nastava daje najbolje rezultate kada je osmišljena na zanimljiv način koji angažuje učenike u adekvatnoj meri i ne ostavlja prostor da učenicima bude „dosadno“. Informacije o dopunskoj moraju da budu transparentne i dostupne, a to može biti vrlo veliki organizacioni izazov za školu. Jedno od rešenja je da se organizuje usred dnevnog školskog rasporeda, a ne kao pretčas ili čas posle nastave, kako bi se obezbedilo prisustvo i učenika i nastavnika.

Ne postoji „gotov recept“ ili „čarobno uputstvo“ za sprovođenje dopunske nastave. Ono što treba da bude univerzalna vrednost je široka dostupnost dopunske nastave svim učenicima, bez obzira koji nivo znanja poseduju, kao i da dopunska nastava ne treba da bude mehanizam koji isključivo reaguje na neuspeh učenika, već treba da bude u funkciji predupređenja neuspeha. Važno je videti da li i šta tačno učeniku nedostaje od predznanja kako bi mogao da savlada gradivo. Još jedno rešenje koje preporučujemo je da predmetni nastavnik može držati dopunsku nastavu i učenicima koji nisu njegovi đaci, jer način rada drugog nastavnika može više odgovarati tom učeniku. Vršnjačka podrška za vreme dopunske nastave, grupni rad, pored efekta na sam proces učenja, mogu i motivaciono da deluju na učenika.

U projektnim školama je najbolje rezultate dala dopunska nastava koja je bila prilagođena potrebama pojedinačnog učenika, odnosno na kojoj su se koristile metode individualizacije i diferencijacije.

Individualizacija i sama individualna podrška zahtevaju od nastavnika da dobro poznaju učenika. Individualizacija je veoma važna i u redovnoj nastavi, ali su mogućnosti za primenu veće tokom dopunske nastave s obzirom na manji broj učenika koji je pohađaju. U planiranju individualizovane i diferencirane podrške učenicima od pomoći može da bude plan za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika.

Individualizacija se ne odnosi samo na izradu različitih zadataka učenja, već se odnosi i na individualnu prilagođenost metoda i oblika rada, postupaka motivisanja, rasta samopoštovanja i samopouzdanja učenika, stvaranja potrebnih uslova rada u školi kako bi se nadomestilo ono što nepovoljni činioci otežavaju učeniku.

3.5. Jačanje kapaciteta zaposlenih u školi i menjanje školske kulture

Školska kultura može se opisati kao opšteprihvaćena filozofija, sistem vrednosti, skup verovanja, normi i tradicija koji nastaju tokom vremena, a koji oblikuju razmišljanja, osećanja i postupke ljudi u školi. Ona je sveprisutna a opet teškouhvatljiva i merljiva. U školi se kultura razvija kroz međusobne odnose školskog osoblja, učenika i cele zajednice i postaje vodič u ponašanju svih članova školske zajednice.

Kada je školski kolektiv posvećen kontinuiranom usavršavanju, spreman da kritički sagleda i pristupi svojim praksama i da nadograđuje svoja znanja, tada neće izostati bolji kvalitet nastave i zadovoljstvo učenika nastavom. Na kvalitetu nastave posebno insistiramo imajući u vidu da sprečavanje osipanja ne obuhvata samo aktivnosti koje se odigravaju van učionice (npr. uključivanje deteta pod rizikom od osipanja u vannastavne aktivnosti, jaču saradnju sa institucijama i organizacijama iz lokalne zajednice i sa roditeljima) već se osipanje može veoma uspešno sprečavati i kroz kvalitetnu nastavu.

Kvalitetna nastava prilagođena detetu pod rizikom od osipanja sprečava školski neuspeh koji je neretko okidač koji vodi do prevremenog napuštanja škole. Kvalitetna nastava je jedan od najvažnijih činilaca uspešnog sprečavanja osipanja, i između nje i uspešno individualizovane i diferencirane nastave se može staviti znak jednakosti. Individualizovana nastava je prilagođena potrebama deteta, i to tako da se ciljevi, zadaci, sadržaj, metode i oblici rada za različitu decu razlikuju u zavisnosti od njihovih individualnih i socijalnih različitosti i potreba, kao što su učenikovo predznanje, sposobnosti, motivacija, interesovanja, pol, etnička pripadnost, socioekonomski status učenika. Diferencijacija je kompatibilna sa individualizacijom. Diferencijacija u nastavi je pristup koji pruža različitim učenicima različite materijale za učenje i staze koje vode do obrazovnog ishoda (često u istoj učionici) tako da svi učenici u okviru učionice mogu efikasno da uče, bez obzira na razlike u predznanjima ili sposobnostima. Razmatrajući različite potrebe učenika, nastavnici mogu da razviju personalizovane instrukcije za određene grupe učenika, pri čemu treba voditi računa o tome da se učenici sa slabijim postignućima ne diskriminišu i ne segregišu (izopšte). Individualizacija i diferencijacija se mogu koristiti i u procenjivanju i ocenjivanju rezultata učenika, što može dovoditi do jačanja učenikovog samopouzdanja i slike o sebi unutar školskog konteksta što može pozitivno uticati na motivaciju učenika i njegova školska postignuća. Školski uspeh i rast samopouzdanja zadržava učenika pod rizikom od osipanja u školi.

Imajući u vidu da finansiranje akreditovanih obuka u mnogim školama i sredinama može da predstavlja poteškoće, što smanjuje broj nastavnika koji mogu da ih pohađaju, veoma važan resurs predstavlja-

ju **horizontalne obuke**. Horizontalne obuke sprovode članovi školskog osoblja koji su prethodno pohađali određenu obuku, te potom prenose stečena znanja širem školskom kolektivu. Na taj način se povećava izgled da efekti pohađane obuke obuhvate sve zaposlene u školi, što neminovno utiče na njihove prakse, odnose a samim tim i na školsku atmosferu.

Iako **horizontalna razmena među školama** nije sistematski organizovana i finansirana, ona može biti veoma delotvoran način učenja za školske kolektive. Kroz neke projekte se pokazalo da bi organizovana razmena među školama bila izuzetno racionalno korišćeni resurs za razvoj škola i unapređenje nastave i učenja, naročito u onim sredinama koje se suočavaju sa opasnošću od ponovljenih neuspeha i zaostajanja u pogledu školskih postignuća.

Unapređenja kapaciteta zaposlenih u školama za sprečavanje osipanja učenika mogu biti i **obuke koje sprovode zaposleni u školama**, a koje su najčešće organizuju psihološko-pedagoške službe. To mogu biti različite radionice o istim onim temama koje su u fokusu obuka iz kataloga. Pored toga i učešća na raznim konferencijama ili drugim seminarima organizovanim van škole mogu pozitivno uticati na osnaživanje kapaciteta nastavnika.

Uključivanje što većeg broja nastavnika utiče na celokupnu školsku praksu jer se odnosi nastavnika prema učenicima menjaju i unapređuju, ojačane kompetencije zaposlenih u školi omogućavaju prepoznavanje rizičnih situacija u školama, a posebno se podiže nivo osetljivosti zaposlenih u školi za rano identifikovanje učenika koji su u riziku od osipanja i adekvatno reagovanje u tim slučajevima.

Usavršavanje nastavnika. Kontinuiranom izgradnjom kapaciteta zaposlenih u školi, menja se i školska kultura. To u praksi znači da škole, odnosno zaposleni u školi – rukovodstvo škole, nastavnici i stručni saradnici, treba da unapređuju svoje kapacitete kako bi sprečili osipanje učenika. Unapređenje kapaciteta školskog osoblja vrši se kroz različite obuke, stručna savetovanja i konferencije koje oni mogu da pohađaju, bilo da su to:

- akreditovane obuke iz kataloga obuka,
- horizontalne obuke koje služe za širenje stečenih znanja širem školskom kolektivu,
- obuke koje sprovode zaposleni u školi (npr. obuke namenjene nastavnicima koje sprovode stručni saradnici),
- čitanje relevantne literature,
- učešće na raznim tematskim konferencijama i događajima i slično.

Akreditovane obuke iz kataloga koje nastavnici pohađaju treba da budu i iz oblasti vaspitnog rada i opštih pitanja nastave, dakle i one koje su direktno i indirektno povezane sa sprečavanjem osipanja učenika. To mogu biti obuke koje se odnose na inkluzivno obrazovanje i individualni obrazovni plan, uvođenje novih nastavnih metoda poput

multimedijalnih sadržaja i informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), metode podučavanja i ocenjivanja, podsticanje kritičkog mišljenja, rad odeljenskih starešina, podršku učenicima sa emocionalnim problemima i problemima u ponašanju, prevenciju nasilja u školi, saradnju sa roditeljima, komunikaciju sa učenicima i roditeljima, antidiskriminaciju i toleranciju, učenje o kulturama, običajima i interkulturalnosti, rodnu ravnopravnost, učešće učenika u životu škole, ali i obuke o tome kako predavati matematiku (ili drugi predmet) različitim grupama učenika, upotreba računara u nastavi (na primer) geografije i tome slično.

Iako iskustva kažu da nastavnici radije biraju obuke koje su vezane za predmet (disciplinu) koju predaju, prednost treba dati njihovoj obuci za sprečavanje osipanja. Tu je neophodno jačati one kompetencije nastavnika koje se pre svega odnose na inkluzivno obrazovanje, individualizaciju i diferencijaciju nastave, poboljšanje komunikacijskih veština itd. U tom smislu se preporučuje da prilikom izrade plana profesionalnog razvoja zaposlenih u školama, prioritet budu obuke iz oblasti vaspitnog rada i opštih pitanja nastave i učenja.

Prakse koje ne daju efekte

Kada je evidentna posvećenost nastavnika svom stručnom usavršavanju, uspešno se predupređuju situacije koje mogu negativno uticati na osećaj dobrobiti učenika u školi, a samim tim i na osipanje učenika. Dve negativne prakse posebno podstiču negativne efekte, a to su prakse preteranog disciplinovanja i ponavljanje razreda.

Negativne prakse raširenog ponavljanja razreda

Ponavljjanje razreda ne treba da bude mera koja se učestalo primenjuje, jer ima izrazito negativan uticaj na buduća učenička postignuća i na njegovo osećanje samopouzdanja i samopoštovanja. Ponavljjanje razreda, kao obrazovna mera, podrazumeva da je krajnja odgovornost za neuspeh na učeniku i služi kao odstupnica koja primorava učenika da ostvari minimalna postignuća. Međutim, učenici pod rizikom od osipanja, zbog veoma teškog položaja u kome se nalaze, često nemaju podjednake šanse kao i ostali učenici da ovu odgovornost preuzmu. Ovo ne znači da učenici pod rizikom od osipanja treba da imaju privilegovan status u odnosu na ostale učenike već da ponavljanje razreda ovih učenika predstavlja signal da škola nije pružila dovoljno podrške učeniku i sprečila ponavljanje razreda. Ako se uopšte koristi, ponavljanje razreda treba da bude poslednja mera koja se primenjuje posle niza dokumentovanih pokušaja škole da na drugi način utiče na zadržavanje i uspeh učenika u školi. Slično važi i za popravne ispite – škola treba sve da učini da do izlaska na popravni ispit uopšte i ne dođe.

Negativni efekti preteranog disciplinovanja

Način disciplinovanja učenika je jedan od pokazatelja kakva je kultura u školi. Preterano disciplinovanje, osim što se poziva na usvojena i važna pravila, često nalazi svoje opravdanje u tome da su na taj način svi učenici u istom početnom položaju, odnosno to skriveno podrazumeva. Ali to nije slučaj. Disciplinovanje učenika pod rizikom od osipanja može voditi gubitku poverenja u nastavnike i školu ali i dodatno pojačati otpor učenika i njegova potencijalna problematična ponašanja. Ovo ne znači da treba odustati od poštovanja određenih pravila, već da izgradnja i negovanje razumevanje i poverenje mogu biti uspešniji put ka sticanju poverenja učenika i pozitivnim promenama.

3.6. Škola kao deo šire zajednice

Sve škole postoje i funkcionišu u zajednici, odnosno u širem okruženju koje ima svoje specifičnosti i sa kojim je škola u neprestanoj interakciji. Škola sa svojim učenicima i zaposlenima predstavlja posebni entitet, ali je neodvojiva od sredina iz kojih učenici i zaposleni dolaze. Sprečavanje osipanja jeste zakonska obaveza škola, ali škola ne može sama uspešno da reši taj problem bez uključivanja šire zajednice. S druge strane, važno je da škola bude proaktivna u nalaženju sagovornika i građenju partnerskih odnosa u okviru šire zajednice.

Značaj saradnje sa institucijama na lokalnu. Preporučujemo školama da planiraju i ostvaruju intersektorsku saradnju sa institucijama na lokalnom nivou (interresorne komisije, domovi zdravlja, centri za socijalni rad, policijska stanica, razna tela u okviru lokalne samouprave kao što su tela za rodnu ravnopravnost, obrazovanje itd). Najznačajnije je dobiti podršku i partnera u samoj lokalnoj samoupravi. Neke zemlje uspešno sprečavaju osipanje tako što škole blisko sarađuju sa službenikom (ili telom) u okviru lokalne samouprave koji je upućen u fenomen osipanja i ranog napuštanja školovanja i ima ulogu da koordiniše rad svih službi na nivou lokalne zajednice koje mogu pomoći školi i konkretnom učeniku da ostane u školi. I u Srbiji su u nekoliko lokalnih samouprava potpisani protokoli o saradnji raznih lokalnih aktera na sprečavanju osipanja.

Iako Republika Srbija još nije normirala takav pristup u svom zakonodavstvu, ima osnova za pretpostavku da će u budućnosti to biti jedan od sistemskih načina sprečavanja osipanja. Ovakva intersektorska saradnja nimalo ne umanjuje važnost školskih aktivnosti, ali može da pomogne školi da se uspešnije i efektivnije bavi sprečavanjem osipanja.

4. Praćenje i evaluacija školskih aktivnosti usmerenih ka sprečavanju osipanja

Škole treba da prate i evaluiraju svoje aktivnosti usmerene ka sprečavanju osipanja. To podrazumeva praćenje i procenjivanje u kojoj meri je intervencija koju ste kao škola preduzeli uspešna, odnosno u kojoj meri je ostvarila željene ciljeve.

Ovo procenjivanje ne bi trebalo da se zasniva na subjektivnom utisku, slobodnom posmatranju ili informacijama dobijenim u neformalnim razgovorima, jer često na osnovu onoga što neposredno vidimo ili čujemo možemo steći pogrešne zaključke usled različitih vrsta pristrasnosti kojih ni ne moramo biti nužno svesni. Zato je važno izvršiti objektivno merenje ili uporediti različite školske podatke pre i posle sprovođenja intervencije.

Koje podatke treba uzeti da bismo procenili koliko je naša školska intervencija bila uspešna?

Stopa osipanja. S obzirom na cilj intervencije, prvi podatak, odnosno pokazatelj koji nam se nameće jeste sama stopa osipanja. Škola može da izračuna procenat učenika koji su napuštali školu pre intervencije jer prekidaju školovanje (ne prelaze u drugu školu već prestaju da pohađaju bilo koju školu) i procenat učenika koji prekidaju svoje školovanje nakon sprovođenja intervencije. Procenat učenika se računa u odnosu na ukupan broj učenika u školi u tom trenutku. Budući da se škole razlikuju po veličini, isti procenat u dve različite škole neće podrazumevati i isti broj učenika. U velikim školama, broj učenika koji su zadržani u školi može biti veći u apsolutnom smislu nego u procentualnom u odnosu na manju školu. Zato je u većim školama teže postići veće rezultate zbog većeg obima posla, više nastavnika i više učenika. Zato treba obratiti pažnju ne samo na procenat već i na sam broj učenika koji je prekidao školu pre i posle intervencije. Međutim, među projektnim školama je bilo nekoliko veoma velikih škola koje su postigle izuzetno dobre rezultate pre svega zahvaljujući uspostavljanju dobrih kanala komunikacije između školskog tima za sprečavanje osipanja i ostatka škole.

Izostajanje. Školska intervencija nema za cilj samo da spreči osipanje već i da smanji rizike od osipanja. Na neke rizike škola može da utiče manje, a na neke više. Da bi adekvatno procenila koliko je uspela u tome, škola može da uporedi broj neopravdanih i opravdanih izostanaka po glavi učenika u jednom polugodištu pre i posle intervencije. Ovaj broj

bi trebalo značajno da se smanji. Učenici koji u školi počinju da se osećaju prihvaćenije i učenici kojima nastavnici pružaju više pažnje i podrške prestaju da namerno izostaju sa časova. Takođe, škola ovo poređenje izostanaka pre i posle intervencije može da posebno prati i meri za učenike pod individualizovanim merama podrške.

Školski uspeh. Takođe, važno je posmatrati i podatke o školskom uspehu na nivou škole, a naročito o uspehu učenika kojima se pružaju individualizovane mere podrške. Senzibilizacija nastavnika u okviru intervencije, usmeravanje nastavnika da više koriste individualizaciju i diferencijaciju kao pedagoški pristup, kao i prilagođenije držanje dopunske nastave, trebalo bi pozitivno da se odrazi na rast učeničkih postignuća izraženih kroz školske ocene. Ovo je dugoročan put i nepostojanje brzih i vidljivih efekata ne treba da obeshrabri školu već da pokaže kako intervenciju dalje usmeravati prema željenim ciljevima.

Ponavljanje razreda. Stopa ponavljanja razreda bi takođe trebalo da se smanji kao posledica drugačijeg rada nastavnika u nastavi sa učenicima pod rizikom. Ponavljanje kao školska praksa ima snažne kontra-produktivne i negativne efekte na učenike koji ponavljaju, što je pokazano u velikim i uticajnim istraživačkim studijama u oblasti obrazovanja.

Kvalitativni podaci. Pored brojčanih podataka, škola može da prikupe i dodatne podatke tako što će da intervjuiše¹² određene roditelje, nastavnike i učenike pre i posle intervencije. Ovo je vrlo poželjno za samoevaluaciju škole generalno, a za intervenciju posebno, jer se može usmeriti tamo gde je najpotrebnije.

Kada škola prikupe sve ove podatke, može analizirati šta je i koliko postignuto. Cilj ovog prikupljanja podataka na nivou škole, kao i analiziranje već postojećih podataka, treba da služi daljem usavršavanju intervencije, odnosno unapređivanju mera za podršku učenicima. Pri tumačenju podataka treba se oslanjati na ono što se u školi već zna. Recimo, moguće je da u nekoj stručnoj školi osipanje i dalje opstaje u trogodišnjim profilima, koje upisuju učenici pod većim rizikom, što znači da posebnu pažnju treba obratiti na te profile i pojačati podršku koja se njima pruža kroz različite mere (npr. možda učenike nekih profila jače povezati kroz različite vannastavne aktivnosti sa učenicima drugih profila, više ih usmeravati ka tržištu rada i informisati ih o budućem zaposlenju i sl.). Svaka škola je specifična i tumačenje podataka se mora vršiti u skladu sa posebnim osobinama svake škole. Oslanjanje na podatke može značajno unaprediti rad škole, ako njihovo tumačenje prati prilagođena intervencija i dobro umrežavanje nastavnika u zajedničkom delovanju.

12 Primeri pitanja za kvalitativno istraživanje se mogu naći u spomenutoj studiji „Kako do škole društvene brige – efekti mera prevencije i intervencije za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije” (npr. Vodič za fokus grupe).

5. Umesto zaključka

Pored raznih „merenja“ koje smo kao projektni tim sprovedi tokom više od dve godine rada na projektu (više o tome u spomenutoj publikaciji „Kako do škole društvene brige – studija o efektima mera prevencije i intervencije za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije“), zaposleni u projektnim školama su imali priliku da anonimno u pismenoj formi dostave odgovore na različita pitanja koja se tiču korisnosti okvira za sprečavanje osipanja, opravdanosti njegovog proširivanja u drugim školama i održivosti samog projekta.

U delu koji sledi su prikazani neki odgovori škola koje smatramo zanimljivim ili inspirativnim. Pozitivni odgovori koji ukazuju na uspešnost modela slične sadržine nisu ponavljani. Iako podaci iz svih deset škola pokazuju izuzetnu uspešnost u smanjivanju stope osipanja, nisu sve škole zadovoljne postignutim, što ćete videti iz pojedinih odgovora. Sve škole iz projekta planiraju da nastave sa upotrebom Sistema za ranu identifikaciju i reagovanje koji obuhvata Instrument za identifikaciju učenika pod rizikom i izradu planova za sprovođenje mera za pojedinačne učenike.

Sa kojim aktivnostima vaša škola namerava da nastavi i nakon završetka projekta?

„Školske procedure sa kojima nameravamo da nastavimo i nakon završetka projekta su primena Sistema za ranu identifikaciju i reagovanje u slučajevima gde postoji sumnja da je učenik pod rizikom od prekidanja školovanja; individualna podrška za te učenike; timski rad zaposlenih u školi: nastavnika, stručnih saradnika; aktivnije uključivanje roditelja đaka i lokalnih organizacija u skladu sa njihovim potrebama.“

„Nastavićemo da primenjujemo Sistem u prvom tromesečju za učenike prvog razreda. Ova baza može biti dragocena u boljem sagledavanju učenika i uočavanju potrebe za dodatnom podrškom učeniku. Osim toga, u situaciji kada se menja odeljenski starešina, moći će brzo i lako doći do podataka o svakom učeniku u odeljenju. Nastavićemo i sa osmišljavanjem individualnih planova za učenike u riziku jer predviđene mere i aktivnosti su obavezujuće za odeljenskog starešinu i predmetne nastavnike. Osim toga, ovo je način da se potpunije sagleda svaki učenik, uoče njegove zdrave snage, interesovanja i afiniteti i da se u skladu s tim pomogne učeniku u kvalitetnijoj integraciji u vršnjačkoj grupi i osećanju dobrobiti u školskoj sredini. Neophodno je na odeljenskim većima procenjivati efekte individualnih mera i po potrebi ih revidirati.“

„Izrada Akcionog plana za prevenciju osipanja je sastavni deo Godišnjeg plana rada škole. Tim za prevenciju osipanja funkcioniše i dopunjen je novim članovima. Razredne starešine u saradnji sa timom za prevenciju osipanja izrađuju individualne planove za učenike pod rizikom. Kontinuirana saradnja sa roditeljima po ustaljenoj proceduri i na osnovu dosadašnjeg iskustva: informisanje, posete porodicama, plan saradnje sa roditeljima i njihovo uključivanje u školske aktivnosti, pojačana saradnja osnovne škole, srednje škole i pedagoškog asistenta sa roditeljima. Edukacija vršnjačkih mentora i plan rada vršnjačkog tima, uključivanje učenika u vršnjačku podršku. Primena instrumenata za izradu individualnih planova za učenike. Saradnja sa lokalnim institucijama u skladu sa potrebama.“

Da li je i kako škola unapredila saradnju sa roditeljima?

„Ne možemo reći da smo zadovoljni saradnjom sa roditeljima učenika koji su pod rizikom od napuštanja škole. Ipak, od kada smo u projektu, počeli smo koristiti tehniku saradnje sa roditeljima kroz ugovor koja se kod pojedinih roditelja pokazala veoma efikasnom. Ugovor osmišljavamo za kraći vremenski period sa jasno definisanim obavezama i aktivnostima za učenika, roditelja, odeljenskog starešine i predmetne nastavnike. Kod jedne učenice je upravo ovakav ugovor doprineo promeni ponašanja, smanjenu izostanaka i poboljšanju postignuća.“

„Pokazivali smo roditeljima više razumevanja za njihove životne teškoće. Ponudili smo im različite načine saradnje: usmene, pismene, putem mobilnog telefona. Na različite načine pokušali smo da pridobijemo njihovo poverenje. Sa jednom bakom starateljkom romskog učenika za kojeg smo pravili individualni plan jer je često odlazio sa nastave, dogovorili smo se da šaljemo SMS poruke o pohađanju jednom nedeljno jer je baka bolesna i živi daleko od škole. Baka je svaki put odreagovala i značajno je bilo to što je učenik znao da škola zajedno sa bakom pokušava da mu pomogne. Učenik je završio razred i nije napustio školu, iako je rizik bio veoma visok. Takođe smo ostvarili relativno uspešnu saradnju sa ocem dva nova učenika (takođe smo napravili individualne planove) koji je izgubio suprugu i ostao sam da se stara o petoro dece u veoma lošim materijalnim uslovima. U početku je izražavao nepoverenje prema zaposlenima u školi i retko se odazivao na pozive, tako da se komunikacija odvijala preko starijih ćerki. Strpljivim i tolerantnim stavom, raznim humanitarnim donacijama porodici u toku godine, uspeali smo da steknemo poverenje tog roditelja, pa je i sam počeo da inicira komunikaciju i traži informacije od škole. Sa majkom jednog učenika, koji je bio posebno pohvaljen na Fejsbuk strani škole zbog osvojene nagrade na likovnom konkursu, ove godine smo unapredili saradnju jer se češće odazivala na pozive odeljenskog starešine. Svi oblici uspešne saradnje su postali trajna politika škole.“

„Roditelji učenika koji su pod rizikom od osipanja uključeni su u Savet roditelja. Učestvuju u aktivnostima koje realizuje škola (radionice, tribine, priredbe, obeležavanje značajnih datuma, časovi odeljenske zajednice). Saradnja još nije na nivou koji je škola očekivala, ali je primetan izvesni napredak u saradnji. Škola će i nakon završetka projekta nastaviti sa realizacijom ovih aktivnosti.“

Da li je uspostavljena saradnja na nivou lokalne samouprave i u čemu se ona ogleda?

„Siromašnim učenicima je obezbeđena besplatna užina iz budžeta opštine Surdulica od školske 2014/2015. godine (135 učenika) kada je počeo projekat. Direktor škole je upoznat sa mogućnostima za finansiranje, informiše razredne starešine koji na roditeljskim sastancima informišu one roditelje koji mogu da podnesu zahtev školi i dostave potrebnu dokumentaciju. Formira se komisija koja pregleda dokumentaciju i donosi odluku koji učenici ispunjavaju uslov za besplatnu užinu. Spisak učenika dostavlja se Odeljenju za finansije pri opštini.“

„Sa institucijama iz lokalne zajednice uglavnom smo ostvarili uspešnu saradnju. Sa Crvenim krstom smo sarađivali jer su volonteri Crvenog krsta realizovali pomoć u učenju romskih učenika u koju su bila uključena i dva naša đaka za koje smo pravili individualne planove. Od Crvenog krsta škola je dobila i humanitarne pakete koje je prosleđivala najugroženijim porodicama. Sa Centrom za socijalni rad sarađivali smo zbog jednog učenika sa individualnom podrškom koji je u hraniteljskoj porodici da bismo procenili da li dete ima adekvatnu brigu u toj porodici. Sa Centrom za socijalni rad imamo i primere neostvarene saradnje, jer je škola od Centra tražila da obezbedi ručak za dva učenika pod individualnim planovima koja potiču iz porodice pogođene višestrukim negativnim faktorima (tragičan gubitak roditelja, selidba iz drugog mesta, nezaposlenost, siromaštvo). Škola je od Centra dobila odgovor da oni nisu nadležni za tu porodicu jer oni nisu prijavljeni u njihov Centar (došli su iz drugog mesta). Na sledeći dopis iz škole, nismo dobili odgovor iz Centra. Lokalna verska organizacija nam je više puta donirala garderobu, obuću i novac koje je škola delila roditeljima učenika sa niskim materijalnim statusom.“

„Škola nije u mogućnosti da obezbeđuje besplatne obroke siromašnim učenicima. Ako to i čini, kao što je sada slučaj, to je za jednog učenika i to povremeno. Ne postoje budžetirana sredstva u školi već se profesori sami organizuju (u drugom polugodištu smo obezbedili besplatnu užinu za učenika romske nacionalnosti kojem je otac umro, a pre tri godine je ostao i bez majke, nadam se da će škola naći mogućnosti da obezbedi besplatnu užinu za ovog učenika i naredne školske godine).“

Da li i kako se promenilo izvođenje dopunske nastave u školi?

„Jeste, donekle. Ima više časova dopunske nastave i nastava je u većoj meri individualizovana. Učenici se i ocenjuju na dopunskoj nastavi jer nam to novi Pravilnik o ocenjivanju u srednjim školama omogućava. Obezbedili smo posebnu prostoriju za dopunsku nastavu i oglasnu tablu samo za dopunsku nastavu. Ove promene desile su se posle interne obuke o Novom konceptu dopunske nastave koja je održana u februaru u našoj školi, a održali su je članovi Tima za prevenciju osipanja.“

„Nakon radionice o dopunskoj nastavi, nastavnici sve više uzimaju u obzir predloge učenika o temama i načinima rada na časovima dopunske nastave. Rađena je promocija dopunske nastave kod učenika i roditelja putem pamfleta, radionica...“

„Sprovođenje dopunske nastave je u školi počelo postepeno da se menja od kada smo napravili plan za izmene u dopunskoj nastavi. Izmene se najviše vezuju za veću dostupnost informacija o održavanju dopunske nastave i učenicima i roditeljima, za unošenje inovacija u sadržaj časova i isticanje važnosti dopunske nastave svim akterima škole (promovisanjem na nastavničkim večima, roditeljskim sastancima, na Fejsbuk strani škole...).“

„Primećene su male promene kod mlađih nastavnika (korišćenje savremene nastavne tehnologije, fleksibilnost u terminima, mestu realizacije nastave, obaveštavanju učenika, korišćenje društvenih mreža, stalna dostupnost za pitanja učenika). Kod ovih nastavnika primećeno je povećanje broja učenika koji pohađaju dopunsku nastavu, nakon obuke o novom konceptu dopunske nastave.“

„Promene u sprovođenju dopunske nastave dogodile su se početkom drugog polugodišta šk. 2015/2016. nakon obuke o novom konceptu dopunske nastave. Sastoje se u sledećem: dopunska nastava se planira u skladu sa postignućem učenika, izrađuju se kratkoročni planovi, realizuje se na više nivoa, primenjuje se individualni pristup i rad sa učenicima u cilju buđenja interesovanja, stvara se podsticajna i pozitivna atmosfera, posećuju se časovi, u rad se uključuje pedagoški asistent.“

„Dopunska nastava se i dalje sprovodi “tradicionalno”, učenici su uglavnom nezainteresovani da dolaze na dopunsku nastavu, profesori se žale da je posećenost dopunske nastave veoma slaba (često nijedan učenik ne dođe), pošto je organizovan prevoz učenika školskim autobusom učenici su i vremenom ograničeni da posećuju časove dopunske nastave, ali generalno, učenici su preopterećeni časovima redovne nastave pa im časovi dopunske nastave dođu kao namet.“

„Ne možemo reći da je došlo do kvalitetne promene u realizaciji dopunske nastave. Poštuje se transparentnost, raspored dopunske

nastave se nalazi na sajtu škole i na oglasnim tablama. Učenici znaju kada i gde se održava dopunska nastava. Na dopunskoj nastavi se primenjuje individualizacija pristupa, ali još nismo zadovoljni odzivom učenika. Novi Pravilnik o ocenjivanju u srednjim školama je uneo neke promene, jer u skladu sa njim učenici mogu i na dopunskoj nastavi do kraja nastavne godine popraviti ocenu, a ako u okviru odeljenja ima više od 50 procenata negativnih ocena dopunska nastava je obavezna.“

Kako sada izgleda vršnjačka podrška u školi?

„Vršnjački tim je u školi postao veoma popularan i učenici su veoma zainteresovani da se takav vid podrške u školi nastavi i u narednom periodu. Vršnjački tim pruža podršku drugim učenicima na razne načine: u učenju, u borbi protiv diskriminacije i pokretanjem humanitarnih akcija. Članovi tima su pružali vršnjacima pomoć u učenju; organizovali su nekoliko radionica na temu tolerancije i konstruktivnog rešavanja sukoba; organizovali su dva prelepa sportska dana na kojima se prikupljala garderoba, školski pribor i novac za učenike kojima je to potrebno.“

„Vršnjačka podrška postala je trajno opredeljenje politike škole, jer su vidljivi rezultati. Vidljiva je zainteresovanost učenika mentora i učenika kojima je potrebna podrška u učenju i psihosocijalna podrška. Na času nastavnik planira, podstiče, podržava i prati vršnjačku podršku. Nastavnik ciljano formira timove i parove u kojima će biti vidljiva podrška. Vršnjaci pružaju pomoć i podršku u izradi domaćih zadataka; prisustvo učenika mentora časovima dopunske nastave; druženje van škole, kućne posete, bioskop, humanitarne žurke...“

„Za učenike od petog do osmog razreda, na nivou odeljenja formirani su vršnjački timovi. Iz svakog odeljenja tim čine po dva učenika. Za formiranje vršnjačkog tima na nivou škole raspisan je konkurs. Kriterijumi izbora bili su: učenici koji su motivisani, koji žele da pruže podršku u učenju i psihosocijalnu podršku, timski igrač, voli da sarađuje sa drugima prilikom rešavanja problema i zadataka, komunikativni, druželjubivi, kreativni i konstruktivni, u dobrim odnosima sa većim brojem učenika, strpljivi i tolerantni, uživaju poverenje drugih u odeljenju, spremni da prihvate obaveze i zadatke, i spremni na saradnju sa nastavnicima mentorima. Timom upravljaju nastavnici mentori.“

„Da, zahvaljujući projektu formiran je Vršnjački tim, učenici u ovom timu su motivisani za dodatno angažovanje u pogledu promovisanja značaja obrazovanja, školovanja, pružanja vršnjačke podrške učenicima. Gledali smo da tim formiraju učenici koji imaju najbolja školska postignuća u odeljenju, ali i koji su omiljeni među vršnjacima, tako da smo spojili “lepo

i korisno". Primetna je bolja komunikacija između učenika u odeljenju, dešavanja su postala transparentnija, pomoć u učenju je učestalija (postalo je prihvatljivo da bolji učenici pomažu slabijima, uglavnom oslobađamo te bolje učenike sa časova građanskog, veronauke, fizičkog vaspitanja i u prostoriji Đačkog kutka pomažu slabijim učenicima u onome što im je potrebno - uglavnom je to matematika, fizika)."

„Vršnjačka podrška je trajno opredeljenje škole, vidljiva je i doprinosi da se učenici osećaju prihvaćeni. Vršnjački mentori se pripremaju, biraju iz redova senzibilnijih učenika, prijateljski nastrojenih i spremnih da pomažu drugima. Imena članova su vidno istaknuta, učenici su upoznati sa članovima, znaju koja je njihova uloga, upoznati su sa planom rada vršnjačkog tima, postoji kutak za vršnjački tim, članovi vršnjačkog tima rade sa odeljenskim zajednicama po planu aktivnosti, a uz podršku stručnih saradnika i određenih nastavnika. Učenici iz tima pružaju podršku u učenju, vannastavnim aktivnostima i druženju van škole."

Prilozi koji slede su integralni deo Priručnika iako nisu integrisani u sam tekst. Razlog za ovakvo tehničko rešenje je što je praksa pokazala da je za realizovanje svakog zaduženja potrebna različita vrsta alata, te se čini svrsishodnim da se svi prilozi izdvoje jer je često potrebno vraćati se na određene od njih pojedinačno. Redosled priloga nije sačinjen u odnosu na važnost priloga, naprotiv, vrlo je moguće da ćete zaključiti da je upravo poslednji prilog onaj koji vam najviše koristi. Sve priloge možete pronaći i na CD-u kao posebne dokumente, kao i na linku goo.gl/sOAx5R.

I na kraju, ukoliko ste sproveli timski sve predložene korake, prikupili sve podatke, obavili sve analize, isplanirali i sproveli sve aktivnosti, pratili sprovođenje i revidirali planove, koristili sve ponuđene alate, ugradili svoje nove ideje, vrlo je verovatno da će stopa osipanja u vašoj školi biti minimalna. Takođe, vrlo je verovatno i da će skoro svi učenici koji su upisali vašu školu izaći iz nje sa diplomom i sa uverenjem da obrazovanje jeste jedan od najboljih i najvažnijih delova života svakog mladog čoveka.

PRILOZI

Prilog 1 – Dodatne mere podrške na nivou škole (predlozi)

Na koga se aktivnosti odnose	Ideje za aktivnosti
Roditelji	• Podrška učenika u povezivanju svojih roditelja i roditelja dece pod rizikom od osipanja radi informisanja, rada na samopouzdanju i osećanju pripadnosti • Informisanje roditelja o važnosti obrazovanja • Upoznavanje roditelja sa mogućnošću povratka dece u školu (nakon osipanja ili prekida usled migracija i privremenog rada u inostranstvu) • Pomoć roditeljima u prikupljanju sredstava za odlazak dece na ekskurziju i izlete • Podrška u uključivanju roditelja u život i rad škole kroz volontiranje i fakultativne aktivnosti i jačanje osećanja pripadnosti školi i lokalnoj zajednici • Uključivanje roditelja dece pod rizikom od osipanja u Savet roditelja i način funkcionisanja Školskog odbora • Edukacija roditelja dece iz depriviranih sredina o značaju obrazovanja za dobrobit deteta • Edukacija roditelja o stipendijama, pravu i načinu za ostvarenje socijalne pomoći i dečjeg dodatka • Prisustvo roditelja dece pod rizikom od osipanja na zajedničkim priredbama, manifestacijama i aktivnostima škole • Uspostavljanje mehanizma komunikacije sa roditeljima dece koja su pod rizikom od osipanja (jedna osoba iz škole koja telefonski i/ili lično stupa u kontakt sa ovim roditeljima).

Vršnjaci	• Realizacija radionica na temu važnosti obrazovanja i sprečavanja osipanja u organizaciji đачkog parlamenta i preuzimanje odgovornosti za širenje stečenih znanja • Uključivanje učenika u osmišljavanje sportskih aktivnosti, osmišljavanje plana ekskurzija, takmičenja itd. • Obučavanje učenika kako da prepoznaju vršnjake koji su pod rizikom od napuštanja škole i davanje instrukcija koga da obaveste o tome • Razvijanje vršnjačkog mentorskog tima koji bi predstavljao grupu vršnjaka koji bi pružali podršku učenicima pod rizikom od osipanja (pomoć pri izradi domaćih zadataka, pomoć u socijalizaciji, pomoć u uključivanju u različite aktivnosti na nivou škole itd) • Angažovanje vršnjačkih mentora u situacijama kada učenici pod rizikom od osipanja treba da pređu u starije razrede gde bi mentori u roku od nekoliko dana pripremali učenike pod rizikom o tome šta ih čeka od novih predmeta, kakav je sistem ocenjivanja, kakve im se mogućnosti otvaraju itd. • Pomoć učenika školskim timovima u razvoju i unapređenju opštih preventivnih mera (npr. prevenciji nasilja), unapređenju školske klime, u odabiru inicijativa i realizaciji različitih vanškolskih programa i aktivnosti • Učešće učenika u promociji saradničkog, grupnog pristupa kako bi se ohrabrilo prosocijalno ponašanje i povećao nivo saradničkog ponašanja koji se zasniva na poverenju • Zajedno sa učenicima organizovati radionice na kojima se radi na razumevanju osećanja drugih i na taj način raditi na razvoju empatije
Oslanjane na aktivnosti postojećih timova	• Saradnja Tima za prevenciju osipanja sa timovima u kreiranju i realizaciji programa koji razvijaju participaciju, svest o društvenoj odgovornosti, solidarnost, različite socijalne kompetencije i zdrave stilove života • Podrška Tima za prevenciju osipanja u realizaciji aktivnosti karijernog vođenja i savetovanja • Saradnja Tima za prevenciju osipanja i ostalih timova u razvijanju internih inkluzivnih i nediskriminišućih školskih procedura za identifikaciju učenika kojima preči osipanje • Saradnja Tima za prevenciju osipanja i ostalih timova u pomoći učenicima u ostvarenju prava na socijalnu zaštitu • Podrška u promovisanju srednjih stručnih profila u višim razredima osnovne škole (jačanje uvida u vezu između obrazovanja i zapošljivosti - organizovanje poseta određenim firmama gde rade zaposleni sa srednjim stručnim profilima itd)¹³

13 Recommendations of Council of The European Union on Policies to Reduce Early School Leaving, Official Journal of European Union, 2011/C 191/01.

Aktivnosti koje se mogu ostvarivati uz podršku socijalnih partnera	• Uvođenje školskog obroka za učenike iz depriviranih sredina na način koji ne remeti pohađanje nastave • Jačanje saradnje sa CSR-om u cilju obezbeđenja učeničkog pribora, udžbenika, prevoza i garderobe za učenike pod rizikom od osipanja • Jačanje saradnje sa IRK za davanje dodatnih sredstava preko IPP-a ako socijalna pomoć nije dovoljna • Jačanje saradnje sa romskim i drugim NVO • Obezbeđivanje da dete iz deprivirane sredine može kao i sva ostala deca da proslavi svoj rođendan u školi ili na nekom prikladnom mestu Saradnja sa opštinskim vlastima: • Praćenje ranog napuštanja školovanja na nivou škole i kreiranje mera izraženih u lokalnim akcionim planovima • Demografska analiza opštine po broju dece iz depriviranih sredina i obezbeđivanje prevoza u slučaju da su neke škole preopterećene decom iz depriviranih sredina (u školi u kojoj ima previše ugroženih učenika osipanje će biti verovatnije jer će biti smanjeno dejstvo delovanja pozitivnih mera usled preopterećenosti škole, nastavnika i zbog toga što vršnjačka grupa i stimulativna sredina neće moći da nadoknadi negativne efekte deprivirane sredine) • Kreiranje vannastavnih aktivnosti na nivou opštine koje imaju za cilj dodatnu aktivaciju dece pod rizikom od osipanja (npr. posete ustanovama kulture, organizovanje dečjeg rođendana ili kolektivnog dečjeg rođendana za decu iz deprivirane sredine, omogućavanje odlaska na ekskurziju i izlete, akcije prikupljanja garderobe i organizovanje akcija kao što je “dinar solidarnosti”) • Obezbeđivanje političke podrške za akcije smanjenja osipanja • Karijerno vođenje/savetovanje i saradnja sa kancelarijama za mlade • Uključivanje u sportske aktivnosti (obezbeđivanje sportske opreme) i jačanje grupnog identiteta i osećanja pripadnosti kroz ove aktivnosti
---	--

	Jačanje nastavničkih kapaciteta za sprovođenje individualizovane i diferencirane nastave Jačanje kapaciteta nastavnika za davanje pozitivne povratne informacije roditeljima kako bi se jačalo samopoštovanje roditelja i njegovo poverenje u školu, i kako bi se smanjivalo osećanje neadekvatnosti Senzibilisanje nastavnika i obučavanje nastavnika o uticaju deprivirane sredine na postignuća kao i na rizike od osipanja (kroz obuke, radionice) Obučavanje nastavnika kako da spreče diskriminatorско ponašanje druge dece i kako da preduprede potencijalno nasilje (multikulturalno obrazovanje) Jačanje uvida u nastavničku odgovornost za problem osipanja (ovde bi trebalo raditi sa onim nastavnicima koji imaju negativnije stavove) Obezbeđivanje pozitivne povratne informacije za decu iz depriviranih sredina od strane nastavnika kako bi se jačalo njihovo samopoštovanje i samopouzdanje Kreiranje pozicije i aktiviranje nastavnika-mentora za dete pod rizikom od osipanja koji ne mora predavati detetu u redovnoj nastavi i/ili uspešnog pripadnika romske zajednice kao role-model Obavezivanje nastavnika da zadaje i pregleda domaće zadatke romskim učenicima i deci koja idu po IOP-u¹⁴ i da intenzivnije rade na uključivanju romskih učenika i dece sa IOP-om u zajedničke diskusije¹⁵
--	--

Nastavnici

14 Prema rezultatima Nacionalnog testiranja (2007) količina domaćih zadataka i redovno pregledanje od strane nastavnika veoma utiču na visinu skora na testu iz matematike.

15 Prema rezultatima Nacionalnog testiranja (2007) uključivanje učenika u diskusije povećava učenička postignuća iz srpskog jezika.

Prilog 2 - Primer popunjenog Akcionog plana

Akциони plan					
Naziv škole i mesto: xx škola, xx mesto					
Akциони plan za prevenciju osipanja učenika donosi škola i on pomaže školi da primeni Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS, br 72/2009, 52/2011 i 55/2013). Prema pomenutom zakonu pri ostvarivanju principa sistema obrazovanja i vaspitanja posebna pažnja se posvećuje „smanjenju stope osipanja iz sistema obrazovanja i vaspitanja, posebno osoba iz socijalno ugroženih kategorija stanovništva i nerazvijenih područja, osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i drugih osoba sa specifičnim teškoćama u učenju i podršci njihovom ponovnom uključenju u sistem, u skladu sa principima inkluzivnog obrazovanja” (član 3, stav 3, tačka 4a). Po istom zakonu, škola kao institucija ima autonomiju da donosi razvojni plan (član 41, stav 1, tačka 1). Takođe, škole imaju i obavezu da u razvojni plan uvrste mere protiv osipanja (član 26 Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, „Sl. glasnik 55/2013” i član 9 Zakona o srednjem obrazovanju i vaspitanju „Sl. glasnik 55/2013”). Ovaj akcioni plan treba da postane deo razvojnog plana škole.					
Tim za prevenciju osipanja Kako bi identifikacija učenika pod rizikom od osipanja i adekvatno reagovanje škola u tim situacijama bilo efikasno i u vreme, uspostavljen je tim za prevenciju osipanja (TPO) koji je odgovoran za koordinaciju aktivnosti predviđenih ovim planom. Tim za prevenciju osipanja čine osobe iz rukovodeće strukture škole, nastavnici, stručni saradnici a u njega mogu ući i saradnici iz institucija lokalne zajednice. Tim čine:					
1.	1. direktor; 2. psiholog, koordinator Tima; 3. pedagog; 4. pedagoški asistent; 5. nastavnik srpskog jezika; 6. nastavnik razredne nastave; 7. nastavnik razredne nastave; 8. nastavnik srpskog jezika; 9. nastavnik biologije; 10. nastavnik muzičke kulture.				
2.	SWOT analiza <table> <tr> <th>Snage</th><th>Slabosti</th></tr> <tr> <td> - Pedagoški asistent - bolja komunikacija sa roditeljima, uključivanje i rad sa učenicima - Besplatni udžbenici, prevoz, ishrana - Organizovanje humanitarne pomoći - Učenički parlament, Vršnjački tim... - Projekat „Škola bez nasilja”- radionice za učenike, roditelje - Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti i u aktivnostima vršnjačkog tima - Positivna klima u školi - Pomoć nevladinih organizacija - Motivisanost nastavnika za jačanje kompetencija - Stalno praćenje prilagođavanja nastavnika novim metodama nastave i komunikacija sa učenicima </td><td> - Neredovno pohađanje nastave od strane učenika pod rizikom od osipanja - privremeni odlazak u inostranstvo, sezonski radovi - Nizak obrazovni status roditelja - Nemotivisanost učenika za obrazovanje - Organizacija dopunske nastave (dopunska nastava se održava uglavnom pre nastave i nakon završetka nastave, u okviru dopunske nastave ponavljaju se iste metode i oblici rada, nastavnici u nedovoljnoj mери primenjuju diferencirane zadatke i individualni način rada sa decom) - Veliki broj učenika koji žive u nehygienskim naseljima - Nizak socioekonomski status roditelja - Prelazak sa razredne na predmetnu nastavu - Nisu svi nastavnici prošli obuku za IOP - Orežano prilagođavanje i komunikacija (neredovno pohađanje predškolskog programa, nedovoljno poznavanje srpskog jezika, polazak u prvi razred, prelazak sa razredne na predmetnu nastavu, nerazumevanje sa vršnjacima i loša komunikacija) </td></tr> </table>	Snage	Slabosti	- Pedagoški asistent - bolja komunikacija sa roditeljima, uključivanje i rad sa učenicima - Besplatni udžbenici, prevoz, ishrana - Organizovanje humanitarne pomoći - Učenički parlament, Vršnjački tim... - Projekat „Škola bez nasilja”- radionice za učenike, roditelje - Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti i u aktivnostima vršnjačkog tima - Positivna klima u školi - Pomoć nevladinih organizacija - Motivisanost nastavnika za jačanje kompetencija - Stalno praćenje prilagođavanja nastavnika novim metodama nastave i komunikacija sa učenicima	- Neredovno pohađanje nastave od strane učenika pod rizikom od osipanja - privremeni odlazak u inostranstvo, sezonski radovi - Nizak obrazovni status roditelja - Nemotivisanost učenika za obrazovanje - Organizacija dopunske nastave (dopunska nastava se održava uglavnom pre nastave i nakon završetka nastave, u okviru dopunske nastave ponavljaju se iste metode i oblici rada, nastavnici u nedovoljnoj mери primenjuju diferencirane zadatke i individualni način rada sa decom) - Veliki broj učenika koji žive u nehygienskim naseljima - Nizak socioekonomski status roditelja - Prelazak sa razredne na predmetnu nastavu - Nisu svi nastavnici prošli obuku za IOP - Orežano prilagođavanje i komunikacija (neredovno pohađanje predškolskog programa, nedovoljno poznavanje srpskog jezika, polazak u prvi razred, prelazak sa razredne na predmetnu nastavu, nerazumevanje sa vršnjacima i loša komunikacija)
Snage	Slabosti				
- Pedagoški asistent - bolja komunikacija sa roditeljima, uključivanje i rad sa učenicima - Besplatni udžbenici, prevoz, ishrana - Organizovanje humanitarne pomoći - Učenički parlament, Vršnjački tim... - Projekat „Škola bez nasilja”- radionice za učenike, roditelje - Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti i u aktivnostima vršnjačkog tima - Positivna klima u školi - Pomoć nevladinih organizacija - Motivisanost nastavnika za jačanje kompetencija - Stalno praćenje prilagođavanja nastavnika novim metodama nastave i komunikacija sa učenicima	- Neredovno pohađanje nastave od strane učenika pod rizikom od osipanja - privremeni odlazak u inostranstvo, sezonski radovi - Nizak obrazovni status roditelja - Nemotivisanost učenika za obrazovanje - Organizacija dopunske nastave (dopunska nastava se održava uglavnom pre nastave i nakon završetka nastave, u okviru dopunske nastave ponavljaju se iste metode i oblici rada, nastavnici u nedovoljnoj mери primenjuju diferencirane zadatke i individualni način rada sa decom) - Veliki broj učenika koji žive u nehygienskim naseljima - Nizak socioekonomski status roditelja - Prelazak sa razredne na predmetnu nastavu - Nisu svi nastavnici prošli obuku za IOP - Orežano prilagođavanje i komunikacija (neredovno pohađanje predškolskog programa, nedovoljno poznavanje srpskog jezika, polazak u prvi razred, prelazak sa razredne na predmetnu nastavu, nerazumevanje sa vršnjacima i loša komunikacija)				

Šanse Pomoć i podrška lokalne zajednice (prepoznavanje naših školskih potreba - užina, udžbenici, školski pribor; prevozitd) Sponzorstvo privatnih i društvenih preduzetnika (sараdnja sa lokalnom firmom, pekarama itd) Sараdnja sa nevladinim sektorom Uključivanje u aktivnosti Društvenog centra Učešće u projektima Razmena iskustva sa drugim školama, koje su uključene u projekat Pomoć institucija socijalne i zdravstvene zaštite	Pretnje Roditelji ne vrednuju i ne prepoznaju značaj obrazovanja Nezainteresovanost roditelja za dešavanja u školi Nedovoljno uključivanje roditelja zbog niskog obrazovnog statusa i odsustvovanja zbog posla - migracije Neblagovremena i otežana komunikacija sa Centrom za socijalni rad
3. Specifični ciljevi i očekivani rezultati Specifični ciljevi 1. Uvođenje funkcionalnog sistema rane identifikacije učenika pod rizikom od napuštanja škole i implementacija individualizovanih mera prevencije i intervencije u saradnji sa lokalnom zajednicom 2. Uspostavljanje dodatnih mera i aktivnosti na nivou škole za prevenciju ranog napuštanja škole kroz: - uključivanje roditelja u proces prevencije osipanja - obezbeđivanje vršnjačke podrške - primena novog koncepta dopunske nastave 3. Podizanje kapaciteta svih zaposlenih u školi za pravovremeno prepoznavanje i adekvatno reagovanje u situacijama rizika od napuštanja školovanja	Očekivani rezultati 1.1. Identifikovani učenici u riziku od osipanja, izrađen i realizovan IPPO za sve identifikovane učenike, uz podršku relevantnih partnera 1.2. Uspješno i kontinuirano funkcionišu procedure saradnje sa lokalnom zajednicom 2.1. Povećana uključenost roditelja u život škole kroz različite aktivnosti 2.2. Roditelji dece koji ranije nisu bili u školskim organizmima animirani da se uključe u njihov rad 2.3. Formiran i deluje vršnjački tim za podršku u učenju i drugim aktivnostima 2.4. Svi nastavnici su obučeni i organizuju dopunsku nastavu po novom modelu 3.1. Zaposleni u školi su senzitivisani za prepoznavanje rizika od osipanja i svesni su uloge škole i školskog osoblja u procesu sprečavanja osipanja 3.2. Zaposleni u školi su osposobljeni za primenu različitih aktivnosti koje smanjuju rizik od osipanja učenika, a naročito za individualizovanu i diferenciranu nastavu 3.3. Zaposleni u školi su stekli komunikacijske veštine koje uspešno koriste za unapređivanje školske kulture i međuljudskih odnosa između različitih aktera (kao što su nastavnici, nastavnici, učenici, roditelji)

4. Aktivnosti u okviru komponente 1 - Sistem za ranu identifikaciju i reagovanje						
Specifični cilj 1	Aktivnost	Vreme ostvarivanja	Pokazatelji uspešnosti	Odgovorne osobe	Akteri	Dokaz o ostvarenosti aktivnosti
Uvođenje funkcionalnog sistema rane identifikacije učenika (EWIS) pod rizikom od napuštanja škole i implementacija individualizovanih mera prevencije i intervencije u saradnji sa lokalnom zajednicom	Obučavanje odeljenskih starijina o načinu popunjavanja Instrumenta za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja (Instrument)	Septembar 2014.	Odeljenske starijine obučene	TPO (tim za prevenciju osipanja) i odeljenske starijine	TPO i odeljenske starijine	Liste učenika obuka, fotografije
	Prikupljanje podataka za identifikaciju učenika pod rizikom	Kraj septembra 2014.	Uspostavljen EWIS sistem	TPO	Odeljenske starijine (OS)	Elektronska baza podataka dostavljena
	Identifikovanje učenika koji su pod rizikom i donošenje odluke tima za koje učenike će se izraditi IPPO	Do 15. oktobra 2014. i nadalje	Identifikovani su učenici sa konačnim skorom od 0,6 i višim	TPO i koordinator	OS, TPO	Baza podataka, zapisnici TPO
	Procena specifičnih potreba učenika pod rizikom od osipanja i prikupljanje podataka	Druga polovina oktobra 2014.	Popunjeni obrasci - „lični podaci o detetu pod rizikom od osipanja“	direktor, stručna služba	Članovi tima i svi nastavnici	Broj popunjenih priloga, evidencija nastavnika i odgovarajuće potvrde
	Kreiranje mera podrške za učenike koji su pod rizikom od osipanja i izrada individualnih planova prevencije osipanja	Sredina novembra 2014.	Izrađeni IPPO-i za najmanje jednog učenika iz svakog odeljenja	TPO	Svi nastavnici, roditelji i partneri u lok. zajednici	Školska dokumentacija- IPPO i mere podrške za dete pod rizikom od osipanja, zapisnici i izveštaji o radu, fotografije
	Primena IPPO-a i aktivnosti na realizaciji	Kontinuirano (1 tromesečje šk.2014/15. do kraja projekta)	Aktivnosti se realizuju u skladu sa planiranim merama podrške	Odeljenske starijine, koordinator za IPPO, članovi tima za kreiranje i realizaciju IPPO-a	Svi nastavnici, svi učenici, stručna služba, roditelji i institucije	Školska dokumentacija, zapisnici, radni materijali, produkti učeničkih radova, izveštaji, fotografije

	Uvođenje funkcionalnog sistema rane identifikacije učenika (EWIS) pod rizikom od napuštanja škole i implementacija prevencije i intervencije u saradnji sa lokalnom zajednicom	Praćenje realizacije IPPO-a i efekata preduzetih mera Revidiranje IPPO-a Konsultacije sa zaposlenima u školi radi stalne podrške učenicima u riziku od napuštanja školovanja	Kontinuirano Na tri meseca, kontinuirano Kontinuirano	Preduzete mere dovode do očekivanih promena (smanjeni rizici, otklonjene prepreke) Analiza preduzetih mera iz IPPO-a Zaposleni u školi motivisani i osposobljeni da pruže podršku i pomoć svakom učeniku	Direktor, koordinator Tima TPO Stručna služba, TPO	Članovi šk. Tima, stručna služba, članovi Tima za realizaciju IPPO-a TPO, učenici, lokalne institucije TPO, zaposleni u školi	Školska dokumentacija, zapisnici, periodični izveštaji, fotografije Revidiran IPPO Beleške sa konsultacija
5.	Aktivnosti u okviru komponente 2 - Dodatne mere prevencije i intervencije na nivou škole						
	Specifični cilj 2	Aktivnost	Vreme ostvarivanja	Indikatori - pokazatelji uspešnosti	Odgovorne osobe	Akteri	Dokaz o ostvarenosti aktivnosti
	Uspostavljanje dodatnih mera i aktivnosti na nivou škole za prevenciju ranog napuštanja obrazovanja kroz uključivanje roditelja u prevenciju osipanja	Uključivanje roditelja iz romske zajednice kao marginalne grupe (kako bi ostvarili blisku saradnju sa TPO)	Druga nedelja oktobra	Zainteresovan i kompetentan roditelj uključen u rad TPO	Pedagoški asistent	Tim, ostali roditelji	Zapisnici sa sastanka Tima, plan aktivnosti
		Uključivanje roditelja na pripremanju i realizaciji školskih priredbi i manifestacija (Dan škole, Sveti Sava, Đurđevdan)	Prema kalendaru školskih aktivnosti	Roditelji imaju konkretna zaduženja i doprinose uspešnoj realizaciji	Dve nastavnice i pedagoški asistent	Stručna služba nastavnici učenici, roditelji	Fotografije, video zapisi, evidencija, izveštaji
		Organizovanje radionica sa roditeljima na temu „Redovnost pohađanja nastave“	Novembar i mart 2014/2015. novembar i mart 2015/2016.	Roditelji su zainteresovani i aktivno učestvuju, shvataju značaj redovnog pohađanja i bolje se osećaju u školi	Pedagog, psiholog i pedagoški asistent	OS (odeljenske starišine)	Scenariji za radionice, školska evidencija fotografije

Specifični cilj 2	Aktivnost	Vreme ostvarivanja	Indikatori - pokazatelji uspešnosti	Odgovorne osobe	Akteri	Dokaz o ostvarenosti aktivnosti
Uspostavljanje dodatnih mera i aktivnosti na nivou škole za prevenciju ranog napuštanja obrazovanja kroz obezbeđivanje vršnjačke podrške	Edukacija roditelja o značaju obrazovanja, kroz roditeljske sastanke i radionice	Početak školske godine i na kraju klasifikacionog perioda (roditeljski sastanci)	Održani roditeljski sastanci na temu značaja obrazovanja većina shvata koliko je obrazovanje važno	Direktor i stručna služba	TPO i OS, ostali nastavnici	Zapisnici sa rod. sastanaka, video zapisi i fotografije
	Posete porodicama i naseljima iz marginalnih grupa - pružanje podrške i pomoći roditeljima za uključivanje u rad škole	Kontinuirano	Broj ostvarenih poseta i rešeni određeni problemi	Pedagoški asistent, nastavnik srpskog	Stručna služba, TPO, direktor, partneri škole	Zapisnici, fotografije, video snimci
	Savetodavno-instruktivni rad sa roditeljima ili grupom roditelja na temu važnosti obrazovanja (radionice, sastanci)	Kontinuirano i po potrebi	Roditelji su zainteresovani, osnaženi i prihvataju preporuke	Pedagog, psiholog i pedagoški asistent	Ostali nastavnici	Školska dokumentacija i evidencija
	Uspostavljanje saradnje sa zainteresovanim roditeljima koji imaju uticaja na ostale članove u zajednici da podrže obrazovanje svakog deteta	Kontinuirano po potrebi	Bolja komunikacija između roditelja, bolja saradnja između škole i roditelja i jačanje osećanja zajedništva	Pedagoški asistent	TPO, roditelji	Zapisnici i evidencija, fotografije
	Upoznavanje učenika na ČOS-u sa projektom i članovima TPO, u cilju formiranja vršnjačkog tima	Septembar 2014.	Učenici su upoznati sa projektom i njegovim ciljevima	OS	TPO	Zapisnici sa odelj. sastanaka
	Formiranje vršnjačkog tima za podršku učenicima (od učenika od 5. do 8. razreda)	Novembar 2014.	Formiran i preventivno deluje Vršnjački tim za prevenciju osipanja	Dva nastavnika	OS, odeljenske zajednice, TPO	Plan aktivnosti vršnjačkog tima za prevenciju od osipanja, zapisnici, fotografije

	Uključivanje učenika u pripremanje i realizaciju sportskih fer-plej takmičenja između razreda	Po jedan fer-plej susret u svakom polugod. šk. 2014/15. i šk.2015/16.	Broj uključenih učenika, zadovoljstvo i osećaj pripadnosti	Nastavnici fizičkog vaspitanja,	TPO, odeljenske zajednice učenika, roditelji	Zapisnici, fotografije, video zapisi, reportaže sa događaja
	Uključivanje većeg broja učenika u realizaciju aktivnosti u okviru učeničkog parlamenta	Po planu rada UP za šk. 2014/15. god	Broj uključenih učenika i realizovanih aktivnosti, pojačano samopouzdanje i pozitivna slika o sebi kod učenika	Presednik UP, pedagog, pedagoški asistent	Odeljenske zajednice, nastavnici, stručna služba, roditelji	Fotografije, panoi i izložbe, izveštaji, evidencija UP
	Uključivanje učenika u realizaciju aktivnosti profesionalne orijentacije	Po planu rada PO	Učenici imaju realniju sliku o sebi, upoznati su sa zanimanjima i shvataju značaj daljeg školovanja	Pedagog, OS	Tim za PO, učenici, roditelji, srednje škole u gradu	Scenariji za časove, produkti rada, zapisnici, fotografije, panoi
	Upoznavanje članova Učeničkog parlamenta sa projektom i projektnim aktivnostima (mere i predlozi)	Decembar 2014.	Učenici prepoznaju potrebe drugih učenika i daju im podršku	Pedagog	TPO, odeljenske zajednice, OS	Školska evidencija, fotografije
	Radionice sa učenicima iz Projekta „Škola bez nasilja“	U toku šk. god. po planu rada OS	Učenici prepoznaju i reaguju na nasilje, tolerantiji su i uvažavaju potrebe drugih	Zaduženi nastavnici	Odelj. zajedn. učen. stručni saradnici, Tim za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja	Scenarija za radionice, produkti rada, fotografije, šk. evidencija
	Uključivanje učenika u forum teatar	Najmanje po dve predstave u toku šk. god. (od IV-VIII razreda)	Učenici se uključuju i prepoznaju rešenja, postavljaju pitanja i tragaју za uzrocima	Dve nastavnice	TPO, odeljenske zajednice, VT	Scenariji, zapisnici, produkti rada, fotografije

Uspostavljanje dodatnih mera i aktivnosti na nivou škole za prevenciju ranog napuštanja obrazovanja kroz obezbeđivanje vršnjačke podrške

	Pohađanje obuke za primenu novog koncepta dopunske nastave (obuke organizovane od strane projekta i kaskadno)	Januar – jun 2015.	Svi nastavnici u školi su osposobljeni za primenu novog koncepta dopunske nastave	TPO	Svi nastavnici	Program obuke, liste prisutnih, fotografije
Uspostavljanje dodatnih mera i aktivnosti na nivou škole za prevenciju ranog napuštanja obrazovanja kroz primenu novog koncepta dopunske nastave	Primena novog koncepta dopunske nastave	Januar 2015- jun 2016.	dopunska nastava se organizuje po novom modelu	Svi nastavnici	TPO, stručni saradnici, direktor	Planovi rada dopunske nastave, zapisnici i izveštaji
	Adaptacioni radovi za uređenje prostora za održavanje dopunske nastave (postavljanje laminata, krečenje, farbanje radlajatora)	Nov/Dec 2015.	Postavljen laminat, okrećeni zidovi i ofarbani radlajatori	Direktor	TPO	Fotografije, profakture, specifikacija radova
	Poboljšanje uslova za učenje, nabavkom i primenom savremenih nastavnih sredstava (mikroskopi, anatomske karte, računaljke, sintisajzer itd)	Od februara 2015. godine	Učenici bolje napreduju uz korišćenje različitih nastavnih sredstava	Direktor; dva nastavnika	TPO	Nastavna sredstva postoje i koriste se, Računi, pripreme nastavnika, evidencija i video zapisi
	Poboljšanje uslova za učenje primenom i nabavkom savremene informaciono komunikacione tehnologije	Do decembra 2014.	U okviru redovne i dopunske nastave učenici koriste računarsku opremu, zainteresovani su za nastavu	Direktor; TPO	Svi nastavnici i učenici	Računar, štampač, računi, video zapisi o dopunskoj nastavi

6. Aktivnosti u okviru komponente 3 - jačanje kapaciteta zaposlenih u školi i menjanje školske kulture						
Specifični cilj 3	Aktivnost	Vreme ostvarivanja	Indikatori - pokazatelji uspešnosti	Odgovorne osobe	Akteri	Dokaz o ostvarenosti aktivnosti
Podizanje kapaciteta svih zaposlenih u školi za pravovremeno prepoznavanje i adekvatno reagovanje u situacijama rizika od napuštanja školovanja	Interno stručno usavršavanje	Periodično	TPO je osposobljen za primenu različitih aktivnosti koje sprečavaju osipanje	Koordinator; TPO zaposleni u školi	Koordinator; TPO zaposleni u školi	Zapisnik, izveštaj, fotografije
	Organizovanje akreditovanog seminara „Inkluzivno obrazovanje i individualni obrazovni plan“	Mart, 2015.	Nastavnici obučeni za izradu i primenu individualnih obrazovnih planova	Direktor; TPO	Ostali nastavnici	Spisak učesnika na obuci, fotografije, izveštaj
	Organizovanje akreditovanog seminara, „Ni crno ni belo - program za rada sa decom i mladima: Obrazovanje za prevazilaženje predrasuda, razvoj tolerancije i negovanje interkulturalnosti“	Novembar, 2015.	Nastavnici obučeni za primenu različitih načina pružanja podrške	Direktor; TPO	Ostali nastavnici	Spisak učesnika na obuci, fotografije, izveštaj
	Organizovanje akreditovanog seminara „Strategije, metode i tehnike rada u inkluzivnoj učionici“	Novembar, 2014.	Nastavnici upoznati sa strategijama prilagođavanja nastave	Direktor; TPO	Ostali nastavnici	Spisak učesnika na obuci, fotografije, video-zapis
	Stvaranje uslova za formiranje elektronske baze podataka o svim učenicima	Oktobar, 2014.	PP-služba koristi laptop računar za prikupljanje i čuvanje podataka o učenicima radi praćenja njihovog napredovanja	Direktor; TPO	Stručna služba	Račun, laptop u funkciji

7. Partneri škole u realizaciji projekta			
	Partneri sa kojima imamo dobru saradnju	Partneri sa kojima nemamo dovoljno dobru saradnju, a bilo bi korisno poboljšati je za sprečavanje osipanja	Partneri sa kojima treba poboljšati saradnju i kako
	Lokalna samouprava Kancelarija za mlade Društveni centar za decu Nevladine organizacije - Društvo za edukaciju Roma, Pomoć deci iz Beograda, OFER Bujanovac Crveni krst SKC i Biblioteka	Centar za socijalni rad Predškolska ustanova Zdravstveni centar Kancelarija za romska pitanja Kancelarija za LAP - Roma Društvena i privatna preduzeća Sredstva javnog informisanja Sportski klubovi	Saradnju treba poboljšati sa svima sa kojima do sada nismo imali dobru saradnju i to na sledeće načine: sačiniti protokole o saradnji; organizovati sastanke sa predstavnicima svih institucija (ukazivati im na važnost njihovog angažovanja i realizaciju projekta); informisati predstavnike svih institucija o projektu neposredno i preko lokalnih medija; uključiti predstavnike institucija u realizaciju projektnih aktivnosti; pregovaranje o konkretnim zaduženjima i pomoći; otvorena saradnju i blagovremeno informisanje svih aktera o tekućim problemima i diskusija o rešavanju tih problema; korišćenje svih raspoloživih resursa tako što svako preuzima odgovornost za određenu vrstu podrške.

Prilog 3a - Upitnik za procenu početnog stanja za osnovne škole

Upitnik za procenu početnog stanja za osnovne škole					
1.	Osnovni podaci o školi (podaci se odnose na trenutno stanje)				
1	Ukupan broj nastavnika				
2	Ukupan broj odeljenja				
3	Ukupan broj učenika u školi				
Ukupno:		M:	Ž:		
4	Ukupan broj učenika za svaki razred:	Prvi:			
		Drugi:			
		Treći:			
		Četvrti:			
		Peti:			
		Šesti:			
		Sedmi:			
		Osmi:			
5	Broj učenika romske nacionalnosti	Ukupno:	M:	Ž:	
6	Broj učenika izbeglica i interno raseljenih lica				
7	Broj učenika koji nastavu pohađaju po IOP 1, IOP 2 i IOP 3	IOP 1:	IOP 2:	IOP 3:	
8	Broj učenika koji živi u porodicama koje primaju bilo koju vrstu pomoći iz sistema socijalne zaštite				
9	Broj učenika koji živi na udaljenosti preko 2 km od škole				
10	Broj učenika koji živi samo sa jednim roditeljem				
11	Broj učenika koji je bez roditelja ili u hraniteljskim porodicama				
2.	Koja je prosečna ocena po razredima na kraju školske 2015/16. godine za sve učenike po razredima?				
1	Drugi razred				
2	Treći razred				
3	Četvrti razred				
4	Peti razred				
5	Šesti razred				
6	Sedmi razred				
7	Osmi razred				

3.	Koja je prosečna ocena po razredima na kraju polugodišta 2015/16. godine za sve učenike po razredima? ¹	
1	Drugi razred	
2	Treći razred	
3	Četvrti razred	
4	Peti razred	
5	Šesti razred	
6	Sedmi razred	
7	Osmi razred	

4.	Koliko učenika je prekinulo školovanje u vašoj školi u 2014/15. godini?	
1	Prvi razred	
2	Drugi razred	
3	Treći razred	
4	Četvrti razred	
5	Peti razred	
6	Šesti razred	
7	Sedmi razred	
8	Osmi razred	

5.	Koliko učenika je prekinulo školovanje u vašoj školi u 2015/16. godini? ¹	
1	Prvi razred	
2	Drugi razred	
3	Treći razred	
4	Četvrti razred	
5	Peti razred	
6	Šesti razred	
7	Sedmi razred	
8	Osmi razred	

6. Molimo vas da navedete razloge zbog kojih su učenici napuštali školu (to može biti narativni opis od nekoliko rečenica) a pored upišite broj učenika koji je iz tih razloga napustio školu. Ako ne možete da podvedete više učenika pod jedan razlog, molimo vas da onda navedete sve razloge.

1	Razlog:	Broj učenika:	
2	Razlog:	Broj učenika:	
3	Itd.	Broj učenika:	

7. Koji je ukupan broj opravdanih izostanaka koje po jednom razredu u 2014/15. i 2015/16. školskoj godini načine svi učenici?

2014/15.	Prvi razred		2015/16.	Prvi razred	
2014/15.	Drugi razred		2015/16.	Drugi razred	
2014/15.	Treći razred		2015/16.	Treći razred	
2014/15.	Četvrti razred		2015/16.	Četvrti razred	
2014/15.	Peti razred		2015/16.	Peti razred	
2014/15.	Šesti razred		2015/16.	Šesti razred	
2014/15.	Sedmi razred		2015/16.	Sedmi razred	
2014/15.	Osmi razred		2015/16.	Osmi razred	

8.	Koji je broj neopravdanih časova koji po jednom razredu u 2014/15. i 2015/16. školskoj godini načine svi učenici?				
2014/15.	Prvi razred		2015/16.	Prvi razred	
2014/15.	Drugi razred		2015/16.	Drugi razred	
2014/15.	Treći razred		2015/16.	Treći razred	
2014/15.	Četvrti razred		2015/16.	Četvrti razred	
2014/15.	Peti razred		2015/16.	Peti razred	
2014/15.	Šesti razred		2015/16.	Šesti razred	
2014/15.	Sedmi razred		2015/16.	Sedmi razred	
2014/15.	Osmi razred		2015/16.	Osmi razred	
9.	Koji je ukupan broj učenika koji su ponavljali razred u prethodnim školskim godinama?				
1	2014/15.				
2	2015/16.				
10.	Opišite pet primera saradnje, ako ih je bilo, koje ste imali u dosadašnjoj praksi sa institucijama i organizacijama lokalne zajednice u cilju sprečavanja napuštanja školovanja učenika. Izaberite one primere koji na najbolji način oslikavaju kvalitet saradnje škole i ovih institucija/organizacija.				
1					
2					
3					
4					
5					
11.	Opišite školske procedure koje škola primenjuje ako nastavnik ili stručni saradnik primeti da je učenik pod rizikom od prekidanja školovanja sa kojim nameravate da nastavite i nakon završetka projekta.				
12.	Da li škola sarađuje sa roditeljima učenika koja su pod rizikom od ranog napuštanja škole? Ako sarađuje, opišite kako i na koji način.				
13.	Da li škola obezbeđuje besplatne obroke siromašnim učenicima? Ako obezbeđuje, kako to čini i iz kojih sredstava?				
14.	Kako se u Vašoj školi odvija dopunska nastava? Ko je pohađa i iz kojih razloga? Kakav odnos prema njoj imaju nastavnici i učenici? Da li učenike koji pohađaju dopunsku nastavu drugi učenici i nastavnici doživljavaju kao neuspešne? Koji su kriterijumi na osnovu kojih se učenici uključuju u dopunsku nastavu?				
15.	Da li u školi postoje prakse vršnjačke podrške?				
16.	Koje se sve vannastavne i dodatne aktivnosti ostvaruju u vašoj školi?				

Prilog 3b – Upitnik za procenu početnog stanja za srednje škole

Upitnik za procenu početnog stanja za srednje škole						
1.	Osnovni podaci o školi (podaci se odnose na trenutno stanje)					
1	Ukupan broj nastavnika					
2	Ukupan broj odeljenja					
3	Ukupan broj učenika u školi					
Ukupno:			M:	Ž:		
4	Ukupan broj učenika za svaki razred:	Prvi:				
		Drugi:				
		Treći:				
		Četvrti:				
5	Broj učenika romske nacionalnosti	Ukupno:	M:	Ž:		
6	Broj učenika izbeglica i interno raseljenih lica					
7	Broj učenika koji nastavu pohađaju po IOP 1, IOP 2 i IOP 3	IOP 1:	IOP2:	IOP3:		
8	Broj učenika koji živi u porodicama koje primaju bilo koju vrstu pomoći iz sistema socijalne zaštite					
9	Broj učenika koji živi na udaljenosti preko 2 km od škole					
10	Broj učenika koji živi samo sa jednim roditeljem					
11	Broj učenika koji je bez roditelja ili u hraniteljskim porodicama					
2.	Koja je prosečna ocena po razredima na kraju školske 2015/16. godine za sve učenike po razredima?					
1	Prvi razred					
2	Drugi razred					
3	Treći razred					
4	Četvrti razred					
3.	Koja je prosečna ocena po razredima na kraju polugodišta 2015/16. godine za sve učenike po razredima? ¹					
1	Prvi razred					
2	Drugi razred					
3	Treći razred					
4	Četvrti razred					
4.	Koliko učenika je prekinulo školovanje u vašoj školi u 2014/15. godini?					
1	Prvi razred					
2	Drugi razred					
3	Treći razred					
4	Četvrti razred					

5.	Koliko učenika je prekinulo školovanje u vašoj školi u 2015/16. godini? ¹				
1	Prvi razred				
2	Drugi razred				
3	Treći razred				
4	Četvrti razred				
6.	Molimo vas da navedete razloge zbog kojih su učenici napuštali školu (to može biti narativni opis od nekoliko rečenica) a pored upišite broj učenika koji je iz tih razloga napustio školu. Ako ne možete da podvedete više učenika pod jedan razlog, molimo vas da onda navedete sve razloge.				
1	Razlog:		Broj učenika:		
2	Razlog:		Broj učenika:		
3	Itd.		Broj učenika:		
7.	Koji je ukupan broj opravdanih izostanaka koje po jednom razredu u 2014/15. i 2015/16. školskoj godini načine svi učenici?				
2014/15.	Prvi razred			2015/16.	Prvi razred
2014/15.	Drugi razred			2015/16.	Drugi razred
2014/15.	Treći razred			2015/16.	Treći razred
2014/15.	Četvrti razred			2015/16.	Četvrti razred
8.	Koji je broj neopravdanih časova koji po jednom razredu u 2014/15. i 2015/16. školskoj godini načine svi učenici?				
2014/15.	Prvi razred			2015/16.	Prvi razred
2014/15.	Drugi razred			2015/16.	Drugi razred
2014/15.	Treći razred			2015/16.	Treći razred
2014/15.	Četvrti razred			2015/16.	Četvrti razred
9.	Koji je ukupan broj učenika koji su ponavljali razred u prethodnim školskim godinama?				
1	2014/15.				
2	2015/16.				
10.	Opišite pet primera saradnje, ako ih je bilo, koje ste imali u dosadašnjoj praksi sa institucijama i organizacijama lokalne zajednice u cilju sprečavanja napuštanja školovanja učenika. Izaberite one primere koji na najbolji način oslikavaju kvalitet saradnje škole i ovih institucija/organizacija.				
1					
2					
3					
4					
5					
11.	Opišite školske procedure koje škola primenjuje ako nastavnik ili stručni saradnik primeti da je učenik pod rizikom od prekidanja školovanja sa kojim nameravate da nastavite i nakon završetka projekta.				
12.	Da li škola sarađuje sa roditeljima učenika koja su pod rizikom od ranog napuštanja škole? Ako sarađuje, opišite kako i na koji način.				

13.	Da li škola obezbeđuje besplatne obroke siromašnim učenicima? Ako obezbeđuje, kako to čini i iz kojih sredstava?
14.	Kako se u Vašoj školi odvija dopunska nastava? Ko je pohađa i iz kojih razloga? Kakav odnos prema njoj imaju nastavnici i učenici? Da li učenike koji pohađaju dopunsku nastavu drugi učenici i nastavnici doživljavaju kao neuspešne? Koji su kriterijumi na osnovu kojih se učenici uključuju u dopunsku nastavu?
15.	Da li je u školi postoje prakse vršnjačke podrške?
16.	Koje se sve vannastavne i dodatne aktivnosti ostvaruju u vašoj školi?

Prilog 4 – Primer pisma lokalnim samoupravama

Generalna napomena: Ovaj primer je korišćen za potrebe projekta i treba da posluži školi kao polazna osnova za osmišljavanje obraćanja lokalnoj samoupravi ili drugim akterima u lokalnoj zajednici.

Ref: BROJ DOPISA

DD. MM. GG.

Poštovana/i,

UNICEF i Centar za obrazovne politike, u saradnji sa Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (MPNTR), sprovode dvogodišnji projekat „Sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije“ (u prilogu: Saglasnost za partnersko učešće MPNTR). U realizaciju projekta su uključeni i Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Ministarstvo omladine i sporta, Ministarstvo zdravlja, Nacionalni prosvetni savet, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, Republički zavod za socijalnu zaštitu i Savet za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih. Sprečavanje osipanja učenika je prepoznato kao prioritet na oblasti u obrazovnoj politici Republike Srbije koja je veoma važna za obezbeđivanje kvalitetnog obrazovanja za sve. Opšti cilj projekta je da doprinese smanjenju osipanja i ranog napuštanja škole dece i mladih kroz razvijanje i sprovođenje *modela za sprečavanje osipanja* na nivou škola. U projektu učestvuje deset škola iz Bele Palanke, Vladičinog Hana, Vrbasa, Kragujevca, Kraljeva, Pančeva i Surdulice.

Zadovoljstvo nam je da vas obavestimo da iz IME LOKALNE SAMOUPRAVE u projektu učestvuje IME ŠKOLE.

Da bi se sprečilo prerano napuštanje školovanja dece i mladih, važno je da škola dobije neophodnu podršku i da se uspostavi koordinisana saradnja škole sa lokalnim institucijama i organizacijama u planiranju i primeni mera za sprečavanje osipanja đaka, kako onih usmerenih na pojedinačne učenike pod rizikom od osipanja, tako i mera na nivou cele škole i zajednice. Vaša institucija/organizacija je prepoznata kao veoma značajna za sprečavanje osipanja učenika i važan partner za saradnju sa navedenom školom. **Stoga vas molimo da IME ŠKOLE pružite neophodnu podršku, odnosno da se uključite u projekat tako što ćete uticati na unapređenje sektorske i međusektorske saradnje na**

lokalnom nivou u cilju sprečavanja osipanja dece i mladih iz obrazovnog sistema.

Za više informacija o projektu možete se obratiti direktoru škole IME I PREZIME, e-mail adresa ili vođi školskog tima za sprečavanje osipanja IME I PREZIME, e-mail adresa, kontakt telefon škole.

*S poštovanjem,
Tanja Ranković
Rukovoditeljka programa obrazovanja
UNICEF Srbija*

Prilog 5 – Uputstvo za korišćenje Instrumenta za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja

Generalna napomena: Instrument za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja školsko osoblje popunjava koristeći podatke koji su već dostupni školama, te predstavlja jednu vrstu sistematizacije i kategorizacije raspoloživih podataka. Ovako predstavljeni podaci služe da škole lakše i brže primete i identifikuju učenika koji je u riziku od osipanja i budu osnova za pružanje podrške učenicima i kao takvi se ne smeju širiti subjektima van škole. Popunjavanje instrumenta za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja vrši se u skladu sa Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti.

Instrument za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja

Opis instrumenta. *Instrument za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja* je osmišljen na osnovu stranih i domaćih istraživanja faktora koji utiču na osipanje sa svrhom da pomogne zaposlenima u školi da lakše i preciznije identifikuju učenike koji su pod pomenutim rizikom.

On se podjednako „oslanja“ na nastavničke procene, pre svega razrednih starešina, i procene stručnih saradnika (ukoliko je potrebno), na podatke o učenicima koje škola ima, kao i na ekspertizu zaposlenih u školama u procenjivanju rizika koji deluju na pojedinačno dete.

Kako instrument za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja radi?

Instrument se sastoji od šest faktora rizika pri čemu svaki od faktora nosi različitu težinu (imaju različit stepen uticaja na finalni rezultat, različit „ponder“). Na primer, socioekonomski status (SES) najviše utiče na prekidanje školovanja - njegov ponder je najveći. Ponderi za osnovnu i za srednju školu su različiti, jer se vodilo računa o razvojnim i drugim karakteristikama učenika osnovnih i srednjih škola gde u zavisnosti od tih karakteristika zavisi i to koji faktor jače utiče. SES učenika ima nešto veći uticaj na učenike u osnovnoj školi, a drugi faktori rizika kao što su maloletnička trudnoća, nekompletna porodica, doživljena trauma itd. imaju veći uticaj na učenike u srednjoj školi. Istraživanja pokazuju da je siromaštvo i činjenica da učenici dolaze iz depriviranih sredina najveći faktor rizika učenika u osnovnoj školi, dok u srednjoj školi, iako siromaštvo i

dalje vrši snažan uticaj, ovi faktori udruženi sa drugim faktorima rizika vrše jači uticaj, a siromaštvo u većoj meri utiče na sam izbor srednje škole kako bi se što pre moglo doći do posla (srednje stručne škole).

Unutar svakog faktora je određeno pet nivoa koje, takođe, nose različitu težinu.

Instrument je napravljen u vidu tabele koja je kreirana u računarskom eksel programu. Prilikom popunjavanja instrumenta za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja, vodite računa da ste izabrali instrument koji odgovara vašoj školi – postoji neznatna razlika između instrumenta za osnovne i instrumenta za srednje škole, iako izgledaju potpuno isto i popunjavaju se na isti način.¹⁶ Za identifikaciju učenika dobićete dva eksel dokumenta na priloženom CD-u. Jedan je *Formular primer Instrument za identifikaciju*, a drugi je *Formular koji popunjavaju razredne starešine*, koji ima dve verzije – verziju namenjenu za osnovne (*Formular koji popunjavaju razredne starešine za OŠ*) i onu koja je namenjena za srednje škole (*Formular koji popunjavaju razredne starešine za SŠ*). Sledi detaljno objašnjenje oba dokumenta.

Dokument „Formular primer Instrument za identifikaciju”

Prvi dokument se zove **Formular primer Instrument za identifikaciju** i, kako mu i ime kaže, služi kao primer jer sadrži detaljna objašnjenja. Sastoji se od tri strane (sheet-a). Na prvoj strani (slika 1) se nalazi tabela koju treba popuniti za svakog učenika, na drugoj strani se nalazi objašnjenje nivoa za svaki faktor rizika kao i određenih termina koji se koriste u određivanju visine rizika, a na trećoj strani se nalazi opis koliko koji faktor utiče na osipanje, prema pretpostavci zasnovanoj na dosadašnjim istraživanjima.

Prva strana dokumenta Formular primer Instrument za identifikaciju. Na prvoj strani se nalazi sama aplikacija koju vi kao korisnik ovog instrumenta popunjavate. Za svakog učenika treba upisati broj jedan u okviru svakog faktora rizika u skladu sa nivoom rizika pod kojim je učenik, po vašem saznanju i mišljenju.

Na slici 1 se nalazi primer za učenika koji je pod maksimalnim rizikom od osipanja jer ima jedinice u nivou jedan za svaki faktor rizika

16 Prilikom kreiranja instrumenta, uzet je u obzir različit nivo uticaja pojedinih faktora rizika u zavisnosti od toga kom uzrastu učenik pripada, odnosno koji nivo obrazovanja pohađa. Drugim rečima, na osnovu analizirane literature i dostupnih podataka, zaključeno je da je uticaj siromaštva na osipanje učenika veći tokom osnovnog obrazovanja, zbog čega je uticaj faktora *socioekonomski status „jači”* u instrumentu koji se popunjava za osnovne škole, nego što je u instrumentu koji se popunjava za srednje škole. Takođe, uticaj ostalih faktora rizika (maloletnička trudnoća, ponavljanje razreda, izbeglištvo, nekompletna porodica, doživljena trauma i sl) jači je u instrumentu koji se popunjava za srednje škole, u odnosu na osnovne škole.

osipanja i na taj način dobija maksimalan skor koji iznosi 1, odnosno ovaj učenik je pod najvišim rizikom od osipanja (100%). Ako bi imao sve jedinice u nivou 5, njegov skor bi bio 0, što bi značilo da bi bio pod minimalnim rizikom od osipanja.

Slika 1.

Formule prvega instrumenta za identifikacijo učenika v ORE SIOLE – 2021

File Home Insert Page Layout Formulas Data Review View Account Tell me what you want to do

Clipboard Font Paragraph Styles

Formulas: =0,3*18+0,1*13+0,1*12+0,1*14+0,1*16+0,1*18+0,1*19+0,0*20

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U																																																							
1	Instrument za identifikacijo učenika pod rizikom od odstopanj*																																																																											
2	Koji faktori rizika od odstopanja, prema vaši proceni, deluju na učenika?																																																																											
3																																																																												
4																																																																												
5																																																																												
6																																																																												
7																																																																												
8	<table> <tr> <th>Faktor rizika odstopanja</th><th>Nevelikost 1</th><th>Velikost 2</th><th>Velikost 3</th><th>Velikost 4</th><th>Velikost 5</th></tr> <tr> <td>Socioekonomski status učenika</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0,1</td></tr> <tr> <td>Apertizam (zostajanje)</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td></tr> <tr> <td>Školsko postignutie</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td></tr> <tr> <td>Ponašanje</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0,1</td></tr> <tr> <td>Ispunjenost uslova/korticeenje socijalne pomoći</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0,1</td></tr> <tr> <td>Prilaevenost učenika u školi</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0,1</td></tr> <tr> <td>Postojanje drugih faktora rizika</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0,6</td></tr> </table>																					Faktor rizika odstopanja	Nevelikost 1	Velikost 2	Velikost 3	Velikost 4	Velikost 5	Socioekonomski status učenika	0	0	0	0	0	0,1	Apertizam (zostajanje)	1	0	0	0	0	1	Školsko postignutie	1	0	0	0	0	1	Ponašanje	0	0	0	1	0	0,1	Ispunjenost uslova/korticeenje socijalne pomoći	0	0	0	1	0	0,1	Prilaevenost učenika u školi	0	0	0	1	0	0,1	Postojanje drugih faktora rizika	0	0	1	0	0	0,6
Faktor rizika odstopanja	Nevelikost 1	Velikost 2	Velikost 3	Velikost 4	Velikost 5																																																																							
Socioekonomski status učenika	0	0	0	0	0	0,1																																																																						
Apertizam (zostajanje)	1	0	0	0	0	1																																																																						
Školsko postignutie	1	0	0	0	0	1																																																																						
Ponašanje	0	0	0	1	0	0,1																																																																						
Ispunjenost uslova/korticeenje socijalne pomoći	0	0	0	1	0	0,1																																																																						
Prilaevenost učenika u školi	0	0	0	1	0	0,1																																																																						
Postojanje drugih faktora rizika	0	0	1	0	0	0,6																																																																						
9																																																																												
10																																																																												
11																																																																												
12																																																																												
13																																																																												
14																																																																												
15																																																																												
16																																																																												
17																																																																												
18																																																																												
19																																																																												
20																																																																												
21																																																																												
22																																																																												
23	*Ovaj instrument koristi se za pomoć nastavnika u identifikaciji učenika pod rizikom od odstopanja na osnovu dostupnih podataka koji se odnose na učenika, ponašanje i rezultate dosadašnjih nastavnih posmatranja. Rizik učenika/učenice od odstopanja																																																																											
24																																																																												
25																																																																												
26																																																																												
27																																																																												
28																																																																												

Podaci za učenika: Odbijanje: nivoa rizika Faktori ospanja OŠ Faktori ospanja SS

Rizik deteta od odstopanja: Nastavnici znaju koji nivoi dete može da doživi rizik, a maksimalni iznos 5. Deti koje ima skor 1 nalazi se pod rizikom od odstopanja. Imajte na umu da je ovo broj koji se zbraja na vašim procenama i ne predstavlja konačan rezultat.

Napomena 1: Jedinica (1) kojom obeležavate nivo ne označava vrednost već je sredsvo za obeležavanje određenog nivoa rizika kom učerik pripada (od 1 do 5). Zbog toga, u svakom redu koji predstavlja neki od faktora rizika, mora biti uneta jedna jedinica. Dakle, učenik sme i mora imati **samo jednu jedinicu za svaki faktor**, odnosno jednu jedinicu u svakom redu.

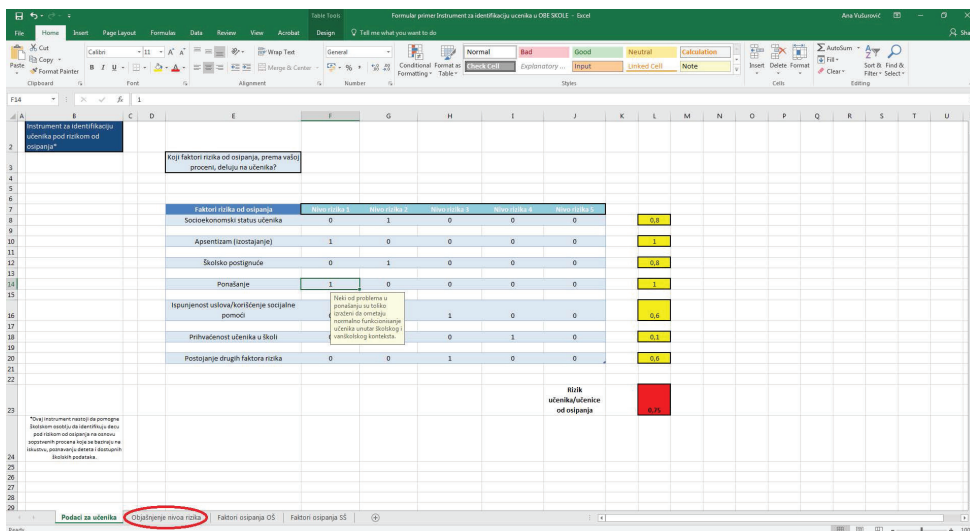
Ko je pod visokim rizikom od osipanja? Učenik sa konačnim skorom između 0,6 i 1 treba da bude identifikovan kao učenik pod visokim rizikom od osipanja. Samim tim, taj učenik je kandidat za primenu plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika. Ali to ne znači da ne treba razmotriti da li na učenike sa manjim skorom, koji su izloženi određenim rizicima, ne deluju još neki faktori čije prisustvo nismo identifikovali. U identifikaciji se vodite svojim iskustvom u pedagoškom radu jer vi poznajete učenike u vašoj školi i možete da procenite njihovu situaciju bolje od bilo kog mernog instrumenta. Takođe, učenike koji su na granici, a za koje postoje indicije da su pod rizikom od osipanja, treba identifikovati kao decu pod rizikom od osipanja.

Napomena 2: Ako učenik ima **jednu jedinicu u nivou 1** bez obzira na to koji faktor je u pitanju i bez obzira na finalni skor, treba razmo-

triti da li na ovog učenika deluju još neki faktori rizika koji su neidentifikovani. Ovaj učenik je, bez obzira na finalni skor, kandidat za primenu plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika.

Kada mišem kliknete na ćeliju (uokvireno na slici), možete videti kratak opis datog nivoa (slika 2).

Slika 2.

Napomena 3: Prilikom određivanja nivoa rizika za faktor školskog postignuća uzima se u obzir **bito koji kvalifikacioni period**, u zavisnosti od toga u kom trenutku se popunjava formular. Dakle, ako popunjavate u septembru 2016. godine, onda ćete uzeti podatke sa kraja prethodne školske godine, a ako popunjavate u decembru 2016. godine, onda treba pogledati podatke sa poslednjeg tromesečja.

Druga strana dokumenta Formular primer Instrument za identifikaciju. Na drugoj strani eksel dokumenta se nalazi detaljan opis nivoa rizika, kao i dodatna objašnjenja za korišćene termine (slika 3). Na drugu stranu prelazite tako što kliknete na ono što je zaokruženo crvenim na slici 2. Pre nego što se započne određivanje nivoa rizika pod kojim je učenik učenika, neophodno je da se detaljno upoznajete sa značenjem svakog nivoa. Obratite pažnju na sve tri fusnote koje pojašnjavaju određene termine neophodne za ispravno određivanje nivoa rizika od osipanja učenika.

Slika 3.

[illegible]

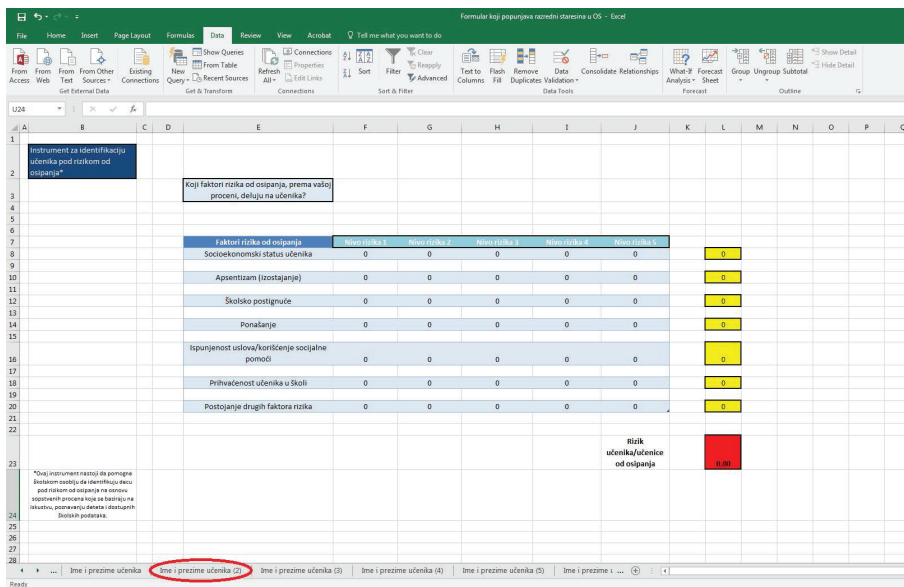
Treća strana dokumenta Formular primer Instrument za identifikaciju. Na ovoj strani imate kao podsetnik neke napomene iz ovog teksta, kao i prikaz koliko koji faktori utiču na konačni skor rizika od osipanja.

Dokument „Formular koji popunjavaju razredne starešine za OŠ/SŠ“

Treba otvoriti dokument pod nazivom *Formular koji popunjavaju razredne starešine za OŠ* ili *Formular koji popunjavaju razredne starešine za SSŠ*, u zavisnosti od toga za koju školu se popunjava, iako sami dokumenti i proces popunjavanja za osnovne i srednje škole izgleda u potpunosti isto.

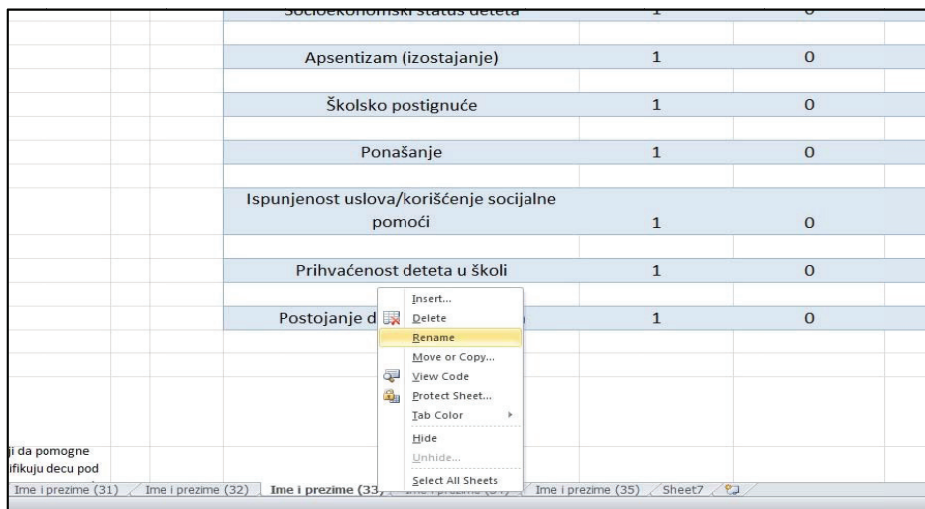
U ovom dokumentu je svaka strana (svaki sheet) dodeljen jednom učeniku (slika 4). Ima ukupno 35 strana, za svakog učenika po jedna. Razredni starešina popunjava podatke za svakog učenika iz svog razreda. Kada želimo da promenimo stranu i kliknemo na učenika *Ime i prezime* (6) treba jednostavno da kliknemo na ono što je obeleženo crvenim kako bismo uneli podatke za njega.

Slika 4.

Kako bismo znali koja je strana za kog učenika, treba je preimeno-
vati, tako što se na ono što je zaokruženo crvenim, klikne desnim klikom
pa se izabere opcija *Rename*, i onda se ukuca ime učenika (slika 5). Ovi
podaci treba da budu poverljivi i služe kako bi se identifikovali učenici
koji su pod rizikom od osipanja.

Slika 5.

Kako bi se promene sačuvale, pre nego što se dokument zatvori, treba kliknuti na File/Save. Kako bi se dokument sačuvao kao dokument za određeni razred, treba kliknuti File/Save As i onda uneti naziv odeljenja, ime razrednog starešine i datum popunjavanja

Primer: Odeljenje VIII 3 Vitomir Jovanović 15092014

Napomena 4: Za učenike prvog razreda srednje stručne škole treba popunjavati podatke **tek nakon prvog tromesečja**, osim ako niste u mogućnosti da dobijete informacije od prethodne škole koju je učenik pohađao.

Napomena 5: Za učenike od prvog do četvrtog razreda osnovne škole, Instrument se popunjava **samo za one učenike za koje se procenjuje da su pod visokim rizikom od osipanja**.

Prilog 6 - Primer Formulara za saglasnost roditelja za individualizovane planove podrške

Generalna napomena: ovaj formular je korišćen u projektu za dobijanje saglasnosti roditelja za primenu individualizovanih mera podrške.

Formular za saglasnost roditelja za pružanje dodatne podrške učeniku kroz Individualni plan prevencije osipanja (IPPO)

Škola _____

pruža dodatnu podršku učenicima kroz Individualni plan prevencije osipanja u okviru svog učestvovanja u projektu „Sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije“ (2014-2016). Projekat je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

SAGLASNOST RODITELJA

Saglasan/na sam, kao roditelj/staratelj deteta, da dete

_____ bude korisnik mera podrške predviđenih u Individualnom planu prevencije osipanja jer smatram da sadržane mere imaju za cilj povećanje dobrobiti i zadovoljstva mog deteta u školskom okruženju i podršku za redovnije pohađanje nastave.

Potpis roditelja/staratelja

Datum

Prilog 7a - Primer popunjenog Plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika

Generalna napomena: Plan za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika školsko osoblje popunjava koristeći podatke koji su već dostupni školama, te predstavlja jednu vrstu sistematizacije i kategorizacije raspoloživih podataka. Ovakvo predstavljeni podaci služe da škole kao osnova za pružanje individualizovane podrške učeniku i kao takvi se ne smeju širiti subjektima van škole. Izrada plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika vrši se u skladu sa Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti.

Plan za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika/Individualni plan prevencije osipanja (IPPO), Br. 81103 (svi podaci su promenjeni kako bi se osiguralo da nije moguće prepoznati o kome je reč)

Datum izrade: 23. 02. 2015.

Obrazložjenje za izradu:

Skor učenika u instrumentu za identifikaciju učenika __51__

Grupa faktora rizika: negativno (moguće traumatsko) iskustvo, loša funkcionalnost u školi

Lični podaci o detetu pod rizikom od osipanja	
Inicijali deteta	XX (muški rod)
Odeljenje	XX (učenik prvog razreda)
Datum rođenja	XXXX
Zanimanje/trenutno zaposlenje majke	Ekonomski tehničar, trenutno radi u trgovini
Zanimanje/trenutno zaposlenje oca	Osnovna škola, bez zanimanja, ne radi

Socioekonomski status i zadovoljenost osnovnih egzistencijalnih potreba (hrana, odeća, boravak) i procena da li dete ima adekvatan prostor za učenje, pribor, udžbenici: ¹⁷	Uslovi života povoljni. Žive u vlastitoj kući. U pitanju je petočlana porodica. Iako nemaju stalne prihode, uspevaju da zadovolje osnovne egzistencijalne potrebe, imaju materijalnu pomoć od rođaka iz inostranstva i bave se uzgojem i prodajom rasnih konja. Majka povremeno radi i zarađuje kod privatnika. Učenik deli sa mlađom sestrom sobu, računar. Ima knjige, pribor i druge potrebne uslove za rad i učenje.
Ispunjenost uslova/korišćenje socijalne pomoći	Nisu korisnici socijalne pomoći.
Ponašanje	Mnogo izostaje sa nastave, kasni na časove, beži sa pojedinih časova, ide sa časova bez nekog očiglednog razloga u toku nastave. Ometa nastavu i nezainteresovan je za rad na času.
Prihvatanje učenika u školi ¹⁸	Prihvaćen od strane učenika u odeljenju. Komunicira sa svima ali ima različit pristup učenicima. Ponekad i malo više navalentan. On prihvata druge ali je spreman da kaže u lice ako mu se nešto ne sviđa.
Postojanje drugih faktora rizika	Zdravstveni problemi oca - lečen od raka Zdravstveni problemi majke - autoimuna bolest. Nemanje stalnog i sigurnog novčanog prihoda.
Učenikov pojam o sebi i uverenje u vlastitu kompetentnost	Nezainteresovan je za rad i učenje. Problemi u ponašanju počeli su intenzivno da se javljaju u sedmom razredu nakon razvoda roditelja. Nema izgrađen identitet, veoma je nesiguran, nema dovoljno samopouzdanja iako ne izgleda tako (ponaša se sa visine i nadmeno) i burno reaguje na autoritet.
Identifikovane oblasti u kojima je dete uspešno	U praktičnoj nastavi je uspešan i u frizerskom salonu gde trenutno uči. Rvanje - uspesi na takmičenjima

¹⁷ Prilikom davanja obrazloženja za ovu kategoriju obavezno treba navesti, ako postoje, demografske specifičnosti koje su važne za uslove koji mogu uticati na učenika – nehigijensko naselje, ruralna oblast itd.

¹⁸ Prilikom davanja obrazloženja za ovu kategoriju treba imati u vidu da li je kod učenika zadovoljena potreba za sigurnošću (nepostojanje nasilja, diskriminacije, neugroženost zdravlja, životne sigurnosti i bezbednosti) kao i potreba za pripadnošću (porodica, škola, vršnjačka zajednica, mesto boravka). Razmotrite i podatke koje ste pružili u kategoriji Ponašanje.

Napomena (ukoliko znate podatak koji smatrate važnim, a nije već pomenut, npr. zdravstveno stanje deteta, pomoć/pomagala koje učenik koristi, dosadašnje mere individualizacije, rehabilitacije, predznanje, jezik, motivacija, vrednovanje obrazovanja u porodici itd)	Roditelji se razveli pa su ponovo počeli da žive zajedno.
Indikatori rizika od osipanja	
Broj neopravdanih izostanaka na kraju prethodnog klasifikacionog perioda	20
Broj opravdanih izostanaka na kraju prethodnog klasifikacionog perioda	83
Školski uspeh - prosečna ocena na kraju prethodnog klasifikacionog perioda	2 jedinice iz matematike i fizike i neocenjen iz fizičkog vaspitanja
Da li je učenik/ca ponavljao/la razred ili pao/la na popravni? Ako jeste navesti kada i zbog čega	U osnovnoj školi ponavljao je sedmi razred zbog velikog broja nedovoljnih ocena.
Skor na instrumentu motivacije SAAS-R (35 tvrdnji na sedmostepenoj skali - min. 35 max 245)	156
Skor na instrumentu koji meri visoka očekivanja od svih učenika (8 tvrdnji na petostepenoj skali - min. 8, max. 40)	29
Skor na instrumentu koji meri osećanje dobrobiti u školi (9 tvrdnji na petostepenoj skali - min. 9, max. 45)	37

Mere podrške za učenika pod rizikom od osipanja					
Opis mere (aktivnosti od kojih se mera podrške sastoji)	Očekivani ishod mere podrške	Način realizacije (potrebna sredstva, ljudski resursi, uključenost resursa van škole i sl)	Vremenski period u kom će se mera realizovati	Ime osobe odgovorne za realizaciju mere	Ime osobe zadužene za evaluaciju efekata mere
Nenajavljena poseta roditeljima - pojačan nadzor od strane roditelja	Pravovremena Informisanost roditelja o redovnom pohađanju	Roditelji dolaze u školu jednom nedeljno Razredni starešina izveštava roditelje o redovnosti dolaženja i ponašanju na času Pedagog škole	Mart	Majka učenika xx Odeljenski starešina xx	Odeljenski starešina xx
Saradnja sa vlasnicom frizerskog salona kod koje ide na praksu- razgovor majke sa vlasnicom kako bi ona bila obaveštena o njegovom ponašanju u školi	Svesnost o uskoj povezanosti škole i prakse i neophodnosti završavanja škole	Vlasnica frizerskog salona Odeljenski starešina Majka učenika	Mart-april	xx vlasnica salona Majka učenika xx	Odeljenski starešina xx
Poseta vlasnice frizerskog salona praktičnoj nastavi kao podrška učeniku	Povećava motivisanost za redovno pohađanje nastave	Vlasnica frizerskog salona Odeljenski starešina Učenici iz odeljenja	Mart	xx vlasnica salona Odeljenski starešina xx	Odeljenski starešina xx
Uključivanje učenika treće godine koji sa učenikom radi na praksi u frizerskom salonu u smislu razgovora sa njim kako bi se povećala njegova motivisanosti da završi školu	Vršnjačka edukacija – model kako treba	Učenik III godine koji radi sa učenikom u salonu, a koji završava školu utiče, na učenika da završi školu kao pozitivan primer (obavlja razgovor o važnosti škole i ukazuje na vezu teorije i prakse)	Mart-maj	Odeljenski starešina xx xx vlasnica salona	Odeljenski starešina xx
Pedagog škole obavlja razgovor sa učenikom radi povećanja motivisanosti za završavanje škole	Povećanje motivisanosti da završi školu	Učenik dolazi na individualne razgovore sa pedagogom (profesionalna orijentacija)	Mart-jun	Pedagog xx	Pedagog xx
Jačanje samopouzdanja učenika od strane nastavnika.	Pružanje pohvala u vezi sa angažovanjem na rvanju.				

Članovi tima za kreiranje i realizaciju Plana/IPPO-a i kriterijum na osnovu koga su uključeni		
Ime i funkcija ⁶ člana		Kriterijum zbog kojeg je uključen ⁷
Koordinator Plana/IPPO-a ⁸ : Odeljenski starešina Milica M.		Ima najbolji uvid u ponašanje učenika u školi i van nje
Majka učenika xx da vrši nadzor nad učenicom jednom nedeljno		Majka motivisana da pomogne i želi da maksimalno bude uključena u davanje podrške, ima iskren i dobar odnos sa učenicom
Odeljenski starešina xx obaveštava redovno majku o redovnosti dolaženja i ponašanja u školi, saraduje sa vlasnicom salona i sa učenicom xx iz treće godine		Dobar odnos sa majkom i učenicom, dobar uvid u situaciju
Učenik xx iz treće godine, služi kao pozitivan primer učenika i koji radi i koji uspešno završava školu		Dobar đak, završava školu, radi sa učenicom u istom salonu
Vlasnica salona xx – vrši pozitivan uticaj na učenika tako što će posetiti školu i tako što će razgovarati sa njim o važnosti redovnog dolaženja u školu		Učenik je veoma motivisan za rad u salonu, tako da vlasnica može pozitivno da utiče na njega i kao uzor i kao neko kod koga učenik može da radi posle škole
Pedagog škole xx - motivise učenika kroz profesionalnu orijentaciju o važnosti završavanja škole		Upoznata sa životnom situacijom, uspostavila je odnos poverenja sa učenicom
Saglasnost roditelja/staratelja na sprovođenje IPPO-a – potpis i datum		

19 Pod funkcijom člana se podrazumeva uloga i preuzimanje odgovornosti za realizaciju jednog dela IPPO-a. Na primer, jedan nastavnik se može obavezati da će raditi sa učenicom na povećanju postignuća iz matematike, dok se drugi može obavezati da će učenika uključiti u većoj meri u van nastave aktivnosti.

20 Pod kriterijumom uključivanja nastavnika se podrazumeva objašnjenje zašto je baš on pogodna osoba za ostvarenje jednog segmenta Plana/IPPO-a; tu mogu razlog biti specifična interesovanja deteta (npr. kroz angažovanje nastavnika muzičkog kod deteta koje ima takve afinitete) i kvaliteta odnos nastavnika i učenika.

21 Jedna osoba unutar tima je *Koordinator Plana/IPPO-a*. Ta osoba može biti osoba sa kojom je dete u najboljem odnosu i/ili za koju se pretpostavlja da najbolje poznaje učenika i koja je najodgovornija za uspešnost primene Plana/IPPO-a.

Pitanja za razmišljanje:

- Da li mislite da je ovaj Individualni plan podrške adekvatno napisan? Da li mislite da je moguće formulisati meru koja će imati sličan cilj a neće podrazumevati roditeljski nadzor već povećano interesovanje, pažnju, sklapanje dogovora i slično?
- Da li mislite da je učenikovo osećanje otpora prema autoritetu zapravo posledica njegove ljutnje na okruženje koje ne razume probleme u kojima se on nalazi? Možda je učenik ljut na svoje roditelje, koji se ne slažu dobro, pa tu ljutnju prenosi na ostale odrasle osobe u školi koje nisu zainteresovane za njega? Da li mislite da je njegova ljutnja posledica osećanja da nema dovoljno podrške koja dolazi iz sveta odraslih? Učenik je ponavljao razred. Šta mislite kako je to iskustvo uticalo na to kako se on oseća u školi?
- Koliko je u ovom planu vidljiv trud škole da probudi neke snage u učeniku, njegova interesovanja i ono u čemu je uspešan? Na primer praktična nastavu u okviru frizerskog salona? Da li je pružanje pohvale dovoljno ili se možda može organizovati vannastavna aktivnost unutar razreda gde će svaki učenik podučiti ostale učenike nekim veštinama u kojima će se on pronaći i u tome biti dobar?

Prilog 7b - Primer formulara Plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika

Plan za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika/Individualni plan prevencije osipanja (IPPO), Br. _____

Datum izrade: _____

Obrazložjenje za izradu:

Skor učenika u instrumentu za identifikaciju učenika _____

Grupa faktora rizika:

Lični podaci o detetu pod rizikom od osipanja	
Inicijali deteta	
Odeljenje	
Datum rođenja	
Zanimanje/trenutno zaposlenje majke	
Zanimanje/trenutno zaposlenje oca	
Socioekonomski status i zadovoljenost osnovnim egzistencijalnim potrebama (hrana, odeća, boravak) i procena da li dete ima adekvatan prostor za učenje, pribor, udžbenici; ²²	
Ispunjenost uslova/korišćenje socijalne pomoći	
Ponašanje	
Prihvatanje učenika u školi ²³	
Postojanje drugih faktora rizika	

22 Prilikom davanja obrazloženja za ovu kategoriju obavezno treba navesti, ako postoje, demografske specifičnosti koje su važne za uslove koji mogu uticati na učenika - nehigijensko naselje, ruralna oblast itd.

23 Prilikom davanja obrazloženja za ovu kategoriju treba imati u vidu da li je kod učenika zadovoljena potreba za sigurnošću (nepostojanje nasilja, diskriminacije, neugroženost zdravlja, životne sigurnosti i bezbednosti) kao i potreba za pripadnošću (porodica, škola, vršnjačka zajednica, mes- to boravka). Razmotrite i podatke koje ste pružili u kategoriji Ponašanje.

Učeničkov pojam o sebi i uverenje u vlastitu kompetentnost	
Identifikovane oblasti u kojima je dete uspešno	
Napomena (ukoliko znate podatak koji smatrate važnim, a nije već pomenut, npr. zdravstveno stanje deteta, pomoć/pomagala koje učenik koristi, dosadašnje mere individualizacije, rehabilitacije, predznanje, jezik, motivacija, vrednovanje obrazovanja u porodici itd)	

Indikatori rizika od osipanja	
Broj neopravdanih izostanaka na kraju prethodnog klasifikacionog perioda	
Broj opravdanih izostanaka na kraju prethodnog klasifikacionog perioda	
Školski uspeh - prosečna ocena na kraju prethodnog klasifikacionog perioda	
Da li je učenik/ca ponavljao/la razred ili pao/la na popravni? Ako jeste navesti kada i zbog čega	
Skor na instrumentu motivacije SAAS-R (35 tvrdnji na sedmostepenoj skali - min. 35 max 245)	
Skor na instrumentu koji meri visoka očekivanja od svih učenika (8 tvrdnji na petostepenoj skali - min. 8, max. 40)	
Skor na instrumentu koji meri osećanje dobrobiti u školi (9 tvrdnji na petostepenoj skali - min. 9, max. 45)	

Mere podrške za učenika pod rizikom od osipanja					Ime osobe zadužene za evaluaciju efekata mere
Opis mere (aktivnosti od kojih se mera podrške sastoji)	Očekivani ishod mere podrške	Način realizacije (potrebna sredstva, ljudski resursi, uključenost resursa van škole i sl.)	Vremenski period u kom će se mera realizovati	Ime osobe odgovorne za realizaciju mere	

Članovi tima za kreiranje i realizaciju Plana/IPPO-a i kriterijum na osnovu koga su uključeni	
Ime i funkcija ²⁴ člana	Kriterijum zbog koga je uključen ²⁵ .
Koordinator Plana/IPPO-a ²⁶ ;	

24 Pod funkcijom člana se podrazumeva uloga i preuzimanje odgovornosti za realizaciju jednog dela Plana/IPPO-a. Na primer, jedan nastavnik se može obavezati da će raditi sa učenikom na povećanju postignuća iz matematike, dok se drugi može obavezati da će učenika uključiti u većoj meri u vannastavne aktivnosti.

25 Pod kriterijumom uključivanja nastavnika se podrazumeva objašnjenje zašto je baš on pogodna osoba za ostvarenje jednog segmenta Plana/IPPO-a; tu mogu razlog biti specifična interesovanja deteta (npr. kroz angažovanje nastavnika muzičkog kod deteta koje ima takve afinitete) i kvaliteta odnos nastavnika i učenika.

26 Jedna osoba unutar tima je *Koordinator Plana/IPPO-a*. Ta osoba može biti osoba sa kojom je dete u najboljem odnosu i/ili za koju se pretpostavlja da najbolje poznaje učenika i koja je najodgovornija za uspešnost primene Plana/IPPO-a.

Prilog 8 - Saveti za pružanje podrške učenicima

Saveti podrške učenicima vam mogu poslužiti kao izuzetno koristan alat u izradi planova za sprovođenje mera za pojedinačne učenike. Izrada individualizovanih planova podrazumeva da ste već identifikovali učenike pod rizikom primenom Instrumenta. To verovatno znači i da ste identifikovali značajan broj učenika koji su pod rizikom od osipanja, ali i primetili da na određene učenike deluju isti faktori rizika. Učenici pod rizikom od osipanja su pod uticajem različitih faktora rizika i/ili pod uticajem udruženog delovanja većeg broja različitih faktora rizika od osipanja. Često slični faktori rizika mogu uticati na učenike koji su pod rizikom od osipanja i često se mogu prepoznati zajedničke karakteristike okolnosti, odnosno konteksta, u kojima ti učenici žive i rastu, te je moguće formulisati opšte savete za razvoj individualizovanih mera podrške učenicima.

Saveti se pre svega odnose na prve korake u osmišljavanju podrške svakom pojedinačnom učeniku koji se nalazi pod rizikom od osipanja. Za svaku grupu, odnosno kombinaciju faktora rizika, formulisani su opšti saveti za razvijanje individualizovanih mera, a na osnovu kombinacije faktora rizika koji deluju na učenika, uzimajući u obzir snage faktora rizika i potrebe učenika i porodice kojoj pripada. Dakle, predloženi saveti i mere u ovom dokumentu se moraju dalje prilagođavati i obogaćivati, razrađivati i usavršavati u skladu sa specifičnostima svakog pojedinačnog učenika i potrebama učenika i njihovih porodica. Dodatno, imajući u vidu resurse koji postoje u školi i lokalnoj zajednici mogu se kreirati potpuno nove mere podrške.

Nijedna od ovde ponuđenih mera nije "recept" koji se automatski može primenjivati kao podrška učenicima na koje deluju određeni faktori rizika ili njihove kombinacije, već predstavlja polaznu tačku za razmišljanje prilikom davanja konkretnijih i prilagođenijih mera i predloga akcija u okviru školskog pristupa prema svakom učeniku ponaosob. Ovo je interni dokument za škole koji ima cilj da pruži podršku školama u analitičkom mišljenju prilikom osmišljavanja individualizovanih mera podrške, i ne služi za razvrstavanje učenika u različite kategorije (niti na bilo koji način zastupa nozološki pristup). Dakle, na savete treba gledati kao na materijal od kojeg je moguće započeti proces planiranja podrške i koji je tek potrebno prilagođavati u skladu sa psihološko-pedagoškim profilom učenika, a nipošto kao na gotovo uputstvo koje se može u ovom obliku primeniti.

Osnovni preduslov za izradu uspešnog individualizovanog plana za sprovođenje mera za pojedinačnog učenika jeste uspešno izrađen psihološko-pedagoški profil (testiranje Instrumentom za identifikaciju, dodatnim testovima koji su preporučeni posle identifikovanja) koji će sadržati sve relevantne informacije o učeniku na osnovu kojih je moguće planirati individualizovanu podršku. Pored podataka iz Instrumenta za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja i pored podataka koji se prikupljaju u okviru dodatnih testiranja, neophodno je prikupiti i podatke koji bi mogli govoriti o područjima rezilijentnosti (prilagođavanje promenama, uspešna adaptacija uprkos teškim okolnostima, kontrolisanje emocija prilikom stresa itd).

Neophodni koraci u planiranju individualno prilagođene podrške su:

- 1) Dobro poznavanje učenika. Uloga nastavnika je da podrže učenike tako što će prilagoditi svoj rad njihovim obrazovnim potrebama (prilagođavanje nastave u vidu metoda, materijala, sadržaja, praćenja i ocenjivanja, uslova za rad i uključivanja u vršnjačku grupu). Dobro poznavanje učenika olakšaće nastavniku ovaj proces, tako da svaka podrška započinje prikupljanjem podataka i izradom psihološko-pedagoškog profila. Pored važnih podataka koje se odnose na učenje, socijalne i komunikacijske veštine i samostalnost učenika posebna pažnja se mora pokloniti uticaju spoljašnjeg okruženja na učenje, ponašanje i redovnost pohađanja nastave.
- 2) Sistematska kontinuirana podrška u učenju. Uspešnost u učenju i napredovanje u postignućima su ključni motivišući faktori za učenika da redovno pohađa nastavu i da uči. Osim toga, postizanje uspeha uz adekvatna priznanja i nagrade utiče na rast samopouzdanja i lakše uključivanje učenika u vršnjačku grupu. Rast samopouzdanja posledično vodi rastu postignuća. Važno je takođe vršiti atribucije učenikovog postignuća uloženom trudu, a ne sposobnostima kako bi se redukovala anksioznost. Zbog toga je podrška učenju set mera o kojima je potrebno posebno voditi računa tj. one moraju biti obavezan oblik prilagođavanja rada nastavnika, bez obzira čime je uzrokovan rizik od osipanja. Nastavnici ne treba da potcenjuju učenike sa slabijim postignućima i one učenike koji su u riziku od osipanja jer to može imati veoma negativne efekte. Negovanje visokih očekivanja od svojih učenika može pozitivno uticati na učenički pristup prema učenju i može ih dodatno motivisati za rad. Mere podrške u učenju treba pružati u obliku individualizovanog rada jer su tada najdelotvornije i tada se pokazuju kao podrška za sve učenike, a ne samo za one koji su pod rizikom jer se učenici na taj način ne izdvajaju i ne etiketiraju.

Grupe faktora rizika od osipanja

Za potrebe lakšeg snalaženja kroz dokument i zarad bolje preglednosti, različite kombinacije uticaja faktora rizika zvaćemo *grupama faktora rizika od osipanja*. Ove grupe rizika od osipanja su zasnovane na empirijskim podacima prikupljenih za sve učenike pod rizikom od osipanja iz deset projektnih škola na osnovu matematičkog algoritma koji se izvodi uz pomoć računara.

Redni broj grupe faktora rizika od osipanja	Faktori rizika od osipanja (izolovani ili u kombinaciji)
Prva grupa faktora rizika	Izolovan uticaj traumatskog ili negativnog iskustva
Druga grupa faktora rizika	Uticaj siromaštva u kombinaciji sa neredovnim pohađanjem škole i niskim postignućima
Treća grupa faktora rizika	Uticaj siromaštva u kombinaciji sa problemima u ponašanju i niskom prihvaćenošću
Četvrta grupa faktora rizika	Izolovan uticaj siromaštva
Peta grupa faktora rizika	Uticaj traumatičnog ili negativnog iskustva u kombinaciji sa neredovnim pohađanjem škole i niskim postignućima
Šesta grupa faktora rizika	Udruženo delovanje svih faktora rizika (najviši rizik od osipanja)
Sedma grupa faktora rizika	Izolovan uticaj niskih postignuća

Neke polazne preporuke se mogu formulisati za sve učenike pod rizikom od osipanja. *Takođe, neke specifične preporuke formulisane za jednu grupu (kombinaciju) faktora rizika mogu se koristiti i za drugu grupu (kombinaciju) faktora rizika ako postoji određeno preklapanje u načinima njihovog delovanja* (npr. mere za povećavanje postignuća su detaljno prikazane za 2. grupu ali se mogu razmotriti u svim slučajevima gde postoji teškoća u učenju, npr. disleksija, i/ili izrazito niska postignuća). Saveti po grupama su dati po rednim brojevima, ali imajte u vidu da se međusobno prepliću, i da se nužno ne nadovezuju jedni na druge.

Saveti za osmišljavanje mera podrške za 1. grupu faktora rizika od osipanja

Prva grupa faktora rizika podrazumeva izolovan uticaj traumatskog ili negativnog iskustva koje nije udruženo sa ostalim faktorima rizika. Imajući u vidu da u ovoj grupi faktora rizika ne postoji uticaj apsentizma i

niskih postignuća, a da deluju drugi faktori rizika (npr. maloletnička trudnoća, ponavljanje razreda, izbeglištvo, nekompletna porodica, doživljena trauma i sl. i njihovo dejstvo na učenika je snažno i vidljivo), u zavisnosti od faktora koji deluju treba proceniti da li za njih napraviti plan individualizovanih mera kako se ne bi aktivirali dodatni faktori rizika, npr. apsentizam ili niska postignuća (npr. kroz reaktivaciju traume i sl). U slučaju da ima potrebe pružati dodatnu podršku u vidu individualizovanih mera podrške, saveti za planiranje podrške su slični kao saveti za 5. grupu.

Saveti za osmišljavanje mera podrške za 2. grupu faktora rizika od osipanja

Druga grupa faktora rizika podrazumeva postojanje uticaja siromaštva, u kombinaciji sa neredovnim pohađanjem škole i niskim postignućima. Preporuke za ovu grupu rizika su razne, od obezbeđivanja osnovnih materijalnih uslova, preko prilagođavanja nastave, do povećavanja redovnosti:

- Pružiti materijalnu podršku koliko je to moguće kako bi se poboljšali uslovi u kojima učenik uči (besplatan obrok u školi, pribor, udžbenici, prevoz, garderoba)
- Uputiti roditelje u procedure za dobijanje socijalne pomoći (ako porodica učenika ispunjava uslove a nije korisnik) i zdravstvenog osiguranja
- Obezbediti sredstva za higijenu porodice i deteta, posteljinu, ubruse, pokrivače, vreće za spavanje
- Ukoliko učenici žive u nehigijenskim naseljima treba razgovarati sa nadležnima o izgradnji kupatila sa više tuš kabina u jednom takvom naselju (u saradnji sa ostalim institucijama lokalne zajednice)
- Inicirajte pokretanje opštinskih donacija za poboljšanje uslova života
- Raditi sa stručnjacima na socijalnoj integraciji učenika

Saveti za povećavanje postignuća učenika kroz prilagođavanje nastave

- Koristiti metode i tehnike interaktivne nastave (diskusije, rešavanje problema, ekspertske grupe, grupni rad, rad u paru itd)
- Predavati na način koji angažuje više čula (vizuelno, auditorno, kinestetičko), uz korišćenje adekvatnog materijala za učenje

- Napisati ključne stavke na tabli i dati adekvatan pregled lekcije sa glavnim pojmovima
- Pomoći učeniku da pismeno ili usmeno napravi pregled ključnih stavki
- Pored usmenih dati i pismena uputstva, kako bi učenik mogao da ih kasnije ponovo pogleda
- Davati primere kako bi se pomoglo učenicima da razumeju, postaviti primer na vidno mesto tako da mogu često da ga pogledaju
- Obezbediti vršnjačko mentorstvo (npr. odrediti jednog drugadobrovoljca koji će pomagati oko domaćih zadataka)
- Koristiti podvlačenje, sažimanje, isticanje za lakše nalaženje glavnih ideja u tekstu
- Podeliti duža predavanja na kraće delove
- Sažeto izložiti gradivo učeniku koji je duže izostao iz škole i dati sažeti tekst gradiva
- Ako se unapred zna da će učenik izostati iz škole (npr. period sezonskih radova, privremen odlazak iz mesta i sl) prirediti materijal za učenje i dogovoriti plan rada sa učenikom kao i načine podrške učenju u tom periodu (npr. razmena informacija između dve školske uprave)
- Predavati unapred ili naknadno (propuštenu) tešku lekciju
- Obezbediti lakši nivo štiva koje se bavi sličnim temama kao redovni tekstovi
- Napraviti sa učenikom preglede i vodiče za učenje za svako poglavlje
- Napraviti rečnik termina i raditi na razumevanju pojmova
- Izabrati odgovarajuće kompjuterske programe za vežbanje novih veština ili za formiranje osnovnih veština stvaranja vizuelnih prikaza i dijagrama za razvijanje i pamćenje koncepcija
- Podučiti učenike strategijama za pamćenje
- Prepoznati i nagraditi učešće učenika na času i u vannastavnim aktivnostima
- Dati dodatno vreme za završavanje zadataka
- Pojednostaviti složena uputstva, skratiti zadatke podelom rada na manje delove
- Tražiti manji broj tačnih odgovora (kvalitet naspram kvantiteta)
- Smanjiti zadate domaće zadatke, pojednostaviti zadatke, posebno zadatke sa previše teksta
- Pratiti zadatke kojima učenik sam odredi svoju dinamiku (dnevna, nedeljna, dvonedeljna)

- Obezbediti da učenik dobije jasna, koncizna uputstva za izradu domaćih zadataka
- Dodatna prilagođavanja (npr. obezbediti obuku iz veština i strategija učenja)
- Pratiti, pohvaliti i nagraditi ispunjenje planova na svakom času
- Dozvoliti kontrolne vežbe i testove sa otvorenim knjigama, beleškama, digitronom itd.
- Dozvoliti da učenik koristiti kontrolne liste, šeme, kartice za podsećanje itd.
- Davati i usmene testove
- Pružiti priliku za usmenu dopunu pismenih zadataka
- Dozvoliti pisanje štampanih slova umesto pisanih u izradi zadataka
- Dati testove koji se rade kod kuće
- Praviti česte kratke testove umesto retkih i obimnih
- Dozvoliti dodatno vreme za test
- Pročitati i objasniti učeniku pitanja iz testa
- Pisati odgovore na pitanja iz testa umesto učenika
- Izbegavati pritisak na učenika u smislu vremena, konkurencije, ocena
- Obezbediti pomoć oko organizacije učenja
- Odrediti jedan sistem za povezivanje beleški i zadataka (napraviti šeme koje pomažu da primenite određeno znanje u pravom trenutku)
- Pripremiti unapred raspored učenja i izrade domaćih zadataka sa učenikom
- Omogućiti učeniku da drži knjige u školi i da ima dodatni komplet kod kuće
- Napraviti sistem nagrađivanja za završavanje rada u školi i domaćih zadataka
- Slati roditeljima dnevne ili nedeljne izveštaje o napredovanju
- Obezbediti da učenik sedi blizu nastavnika ili pozitivnog uzora
- Stajati blizu učenika prilikom davanja uputstava ili izlaganja gradiva
- Izbegavati stimulacije koje odvlače pažnju (npr. mobilni telefon)
- Organizovati više radnih grupa u prostoriji
- Redovno davati povratne informacije o uspešnosti napredovanja u učenju
- Raditi na profesionalnoj orijentaciji učenika
- Informisati učenike i roditelje o stipendijama i mogućim izvorima podrške za nastavak obrazovanja

- Podržati vršnjačke radionice o značaju obrazovanja
- Obezbediti produženi boravak za učenike, korišćenje biblioteke kao resursnog centra i formiranje učeničkog "kutka" sa mogućnošću za korišćenje IKT
- Podržati razvijanje mobilnih školskih timova ("patronaža" učenja)
- Organizovati radionice za učenike - učenje učenja (tehnike, samoregulacija - planovi, ciljevi, motivacija, samoocjenjivanje)
- Koristiti dopunsku nastavu kao pripremu za naredne časove
- Posetiti učeničke domove u cilju uvida u buduću podršku
- Obezbediti izradu domaćih zadataka u školi uz pomoć vršnjaka
- Angažovati i pedagoškog asistenta za podršku u učenju, ukoliko je to moguće
- Uključiti učenika u vannastavne i vanškolske aktivnosti

Saveti za povećanje redovnosti pohađanja nastave

- Razjasniti sa učenikom prirodu problema i uzroke izostajanja i dogovoriti načine promene
- Razviti strategije podrške redovnom pohađanju nastave za učenika pod rizikom (primeniti ih, pratiti rezultate, po potrebi revidirati) - beleženje izostanaka u specijalno razvijene formulare koje škola može da izradi i koji mogu da otkriju uzroke izostajanja
- Identifikovati teškoće (neuključenost, neuspešnost u postignućima) u periodu tranzicije u 5. razred osnovne škole i 1. razred srednje škole koje učenik ima, te primeniti posebne mere podrške za ovaj period
- Obezbediti da se učenik oseća dobrodošlo i prihvaćeno kada je u školi
- Iskoristiti prisutnost učenika u školi za uspešno uključivanje i nadoknađivanje, a ne samo za formalno obezbeđivanje ocene
- Dogovoriti sa učenikom način nadoknađivanja propuštenog gradiva i način i vreme provere znanja
- Uspostaviti školske procedure hitnog reagovanja kod izostajanja
- Upoznati uzroke izostajanja i ukloniti ih ako su oni u domenu škole (strah od neuspeha, strah od slabe ocene, strah od neprihvaćenosti i sl)
- Pružiti informacije i podršku roditeljima da razumeju svrhu individualizovanih mera podrške
- Sarađivati sa roditeljima na razvoju i sprovođenju podrške, razmatranju trenutnih i dugoročnih potreba učenika i radite na uviđanju značaja obrazovanja

- Povezati savete za povećavanje postignuća i savete za povećanje redovnosti

Saveti za osmišljavanje mera podrške za 3. grupu faktora rizika od osipanja

Treća grupa podrazumeva postojanje uticaja siromaštva u kombinaciji sa problemima u ponašanju i lošom prihvaćenošću. Nakon detaljnog upoznavanja učenika, treba utvrditi da li problematično ponašanje vodi poreklo od nekakvog traumatskog ili negativnog iskustva i ako je to slučaj, trebalo bi razmotriti i savete za 5. grupu faktora rizika. Preporuke:

- Pružiti materijalnu podršku koliko je to moguće (besplatan obrok u školi, pribor, udžbenike i ostalo)
- Otkloniti uzroke problematičnog ponašanja ili smanjiti njihovo dejstvo obezbeđivanjem odgovarajućeg okruženja za učenje (razgovori sa roditeljima, uključivanje odgovarajućih ustanova za podršku, uključivanje podrške svih nastavnika i vršnjačkih timova)
- Pomoći učeniku da koristi strategije za samokontrolu
- Uvoditi pravila ponašanja zajedno sa učenicima
- Obezbediti da su pravila u odeljenju jasna i dostupna za podsećanje
- Organizovati savetovanje u Kancelariji za mlade, ili drugoj lokalnoj instituciji i organizaciji
- Pomoći vršnjacima da naprave sa učenikom strategiju promene u njegovom ponašanju
- Koristiti pohvale, a izbegavati kazne
- Nagraditi učenika koji je popravio svoje ponašanje
- Dati posebne privilegije i pozitivne podsticaje i ubrzati njihovu primenu
- „Mudro iskoristiti“ negativne posledice nekog problematičnog ponašanja, npr. skretanjem pažnje na moguće negativne ishode, napraviti dogovor oko kontrolisanja problematičnog ponašanja
- Dozvoliti kratke odmore između zadataka
- Podsećati učenika da ne prekida rad na zadatku (i različitim neverbalnim signalima)
- Jačati učenikove jake strane kroz pozitivnu povratnu informaciju. Recimo, oceniti tačne odgovore učenika, a ne njegove greške
- Omogućiti kretanje po učionici, vreme kada učenik ne mora da bude na svom mestu (npr. poslati ga da izvrši neki nalog)

- Ignorirati neodgovarajuće ponašanje u učionici ukoliko nije previše grubo i van granica dozvoljenog
- Napraviti ugovor sa učenikom oko nekog cilja (i po potrebi sa odeljenjem)²⁷

Saveti za osmišljavanje mera podrške za 4. grupu faktora rizika od osipanja

Četvrta grupa faktora rizika podrazumeva izražen izolovan uticaj siromaštva. Budući da se radi o učenicima na koje ne deluju faktori rizika koji se odnose na redovnost i postignuća, preporuka je da se za ovu grupu rizika ne izrađuju individualizovane mere podrške. Uz obezbeđivanje saradnje sa lokalnim institucijama i organizacijama u cilju obezbeđivanja socijalne pomoći i pružanja drugih vrsta finansijske i materijalne pomoći, ono što škola dodatno može da uradi za ove učenike se ogleda u aktivnostima koje se sprovode na nivou cele škole kao što su vršnjačka podrška, saradnja sa roditeljima, uključivanje u rekonceptualizovanu dopunsku nastavu i druge mere koje se sprovode na nivou škole, a koje su namenjene svim učenicima.

Saveti za osmišljavanje mera podrške za 5. grupu faktora rizika od osipanja

Peta grupa faktora rizika podrazumeva delovanje traumatičnog ili negativnog iskustva koje verovatno „aktivira“ i neredovno pohađanje škole i niska postignuća. Splet faktora rizika iz 5. grupe je takav da treba raditi na neutralizovanju dejstva traumatskog ili negativnog iskustva i potom očekivati da će to smanjiti faktor rizika koji se odnosi na postignuća u školi. Svako traumatsko ili negativno iskustvo nema isto dejstvo na sve učenike, pa tako treba planirati podršku u skladu sa psihološko-pedagoškim profilom konkretnog učenika. Treba voditi računa da se za vreme pružanja individualizovane podrške omogući da učenik ima olakšano funkcionisanje u školskom kontekstu. Ukoliko postoje negativna ili traumatska iskustva, preporuka je da škola traži podršku ostalih institucija, najpre Centra za socijalni rad.

Visok apsentizam i niska postignuća su u ovom slučaju najčešće uzrokovani nekim traumatskim ili negativnim iskustvima i zato je neophodno identifikovati o kojim iskustvima je reč i neutralizovati njihovo dejstvo. Preporuke:

²⁷ Preuzeto i prilagođeno iz Zbirka alatki za planiranje individualizovanog obrazovanja iz Vodiča kroz resurse za nastavnike (Britanska Kolumbija, 2009).

- U saradnji sa učenikom identifikovati uzroke izostajanja i lošeg uspeha
- Kontaktirati i tražiti podršku od relevantnih službi (npr. Centar za socijalni rad)
- Sprečiti dalje izlaganje učenika dejstvu traumatskog i negativnog iskustva, koliko je to moguće iz pozicije škole
- Podržati učenika u prevazilaženju posledica traumatskog i negativnog iskustva tako što ćete preduzeti mere za jačanje samopouzdanja, empatije, promene vrednosti i sl.
- Otkloniti uzroke problematičnog ponašanja ili smanjiti njihovo dejstvo obezbeđivanjem odgovarajućeg okruženja za učenje (razgovori sa roditeljima, uključivanje odgovarajućih ustanova za podršku, uključivanje podrške svih nastavnika i vršnjaka volontera)
- Iz saveta za 2. grupu faktora rizika konsultovati preporuke za povećanje postignuća i redovnosti učenika
- Uključiti učenika u program prevencije nasilja, ukoliko je potrebno
- Omogućiti sticanje određenih zdravstvenih kompetencija
- Uputiti učenika na radionice iz programa psihosocijalne podrške
- Uspostaviti i održavati kontakt sa učiteljima ili nastavnicima iz prethodnih razreda

Saveti za osmišljavanje mera podrške za 6. grupu faktora rizika

Šesta grupa podrazumeva udruženo delovanje svih faktora rizika i predstavlja najviši rizik od osipanja. Kako ovde deluju svi faktori rizika, neophodno je konsultovati sve date savete i preporuke za izradu i sprovođenje individualizovanih mera. Pri kreiranju mera, prioritet treba da imaju one mere koje omogućavaju realizaciju budućih mera (npr. ako porodica učenika nije korisnik socijalne pomoći a ispunjava uslove, treba informisati njegove roditelje o procedurama za dobijanje ove vrste podrške, a takođe treba obezbediti, ako je moguće, elementarne uslove za učenje - pribor, udžbenike, besplatni obrok). Treba angažovati podršku lokalne zajednice, alarmirati školsko osoblje i obezbediti podršku svih nastavnika kako učenik ne bi prekinuo školovanje. Ovde je nivo rizika od osipanja najviši i potrebno je delovati što je pre moguće, pre svega obezbediti osnovne uslove koji učeniku nedostaju, a obezbeđivanje ovih uslova povezati sa drugim školskim merama i sa samim pohađanjem škole. Za one učenike koji idu u privremeni boravak u inostranstvo i periodično napuštaju školu zbog ovih razloga ili zbog različitih sezonskih radova,

neophodno je ohrabriti učenika da ostane u školi i obezbediti uslove za takav ostanak ili obezbediti uslove za kasnije lako vraćanje u školu kada se za to steknu uslovi, uz plan nadoknade gradiva, povećavanje osetljivosti nastavnika i jačanje značaja obrazovanja.

Saveti za osmišljavanje mera podrške za 7. grupu faktora rizika

Grupa 7 podrazumeva snažan izolovan uticaj niskih postignuća koja najverovatnije mogu ukazivati na teškoće u učenju, na probleme sa motivacijom, na nedostatak razvijenih strategija učenja i/ili na nisko vrednovanje obrazovanja. Broj učenika pod uticajem ove kombinacije faktora u osnovnim školama je relativno mali i za njih u osnovnim školama najpre treba ispitati da li se radi o uzrocima problema u učenju koji su neprepoznati (npr. disleksija, disgrafija, poremećaj pažnje i sl).

Kada su u pitanju učenici srednjoškolskog uzrasta i uticaj ove kombinacije faktora rizika, njihov broj je veliki (u nekim školama na gotovo polovinu učenika pod rizikom utiče ovakva kombinacija faktora) pa se može razmišljati o tome da li je problem u određenim neadekvatnim školskim praksama koje „proizvode“ ove faktore ili faktori rizika vode poreklo u teškoćama u učenju sa kojima se učenik suočava. Preporuke za smanjivanje ove grupe faktora rizika su predložene u savetima za 2. grupu faktora rizika.

Lista korišćene literature

- Aikens, N. & Barbarin, O. (2008). Socioeconomic differences reading trajectories: The contribution of family, neighborhood and school context. *Journal of Educational Psychology*, 100 (2), 235 – 251
- Antonowicz, L. (2012). *Early school leaving: Ireland case study*. For UNICEF Serbia and UNICEF/CIS Regional Office
- Antonowicz, L. (2012). Literature review: *Drop out prevention and response - school-based intervention and community support models*. For UNICEF Serbia and UNICEF/CIS Regional Office
- Baucal, A. (2006). *Development of mathematical and language literacy among Roma students*, Psihologija, 39 (2), 207-227
- Baucal, A. & Stojanović, J. (2010). *Indikatori jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome*. Beograd: Fond za otvoreno društvo
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul
- Bourdieu, P. (1986). „The Forms of Capital“, in: *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood
- Bridgeland, J. M., Dilulio, J. J. i Burke Morison, K. (2006). *The Silent Epidemic: Perspectives of high school dropouts*. Washington, DC: Civic Enterprises
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Bronfenbrenner, U. (1994). „Ecological models of human development“ In: T. Husen & T. N. Postlethwaite (Eds.), *International Encyclopedia of Education* (2nd Ed., Vol. 3, pp. 1643-1647). Oxford, England: Pergamon Press
- Christenson, S. L., & Thurlow, M. L. (2004a). *Keeping kids in school: Efficacy of Check & Connect for dropout prevention*. NASP Communiqué, 32(6), 37–40.
- Christenson, S. L., & Thurlow, M. L. (2004b). „School Dropouts: Prevention Considerations, Interventions, and Challenges, Current Directions“ in: *Psychological Science*, 13 (1), 36-39
- Cvejić, S. et al. (2010) *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*. Beograd: UNDP Srbija, Sektor za inkluzivni razvoj
- Engeström, Y. (1987). *Learning by expanding. An activity theoretical approach to developmental research*. Helsinki: Orienta-Konsultit.
- Engeström, Y. (2001). Expansive Learning at Work: Toward an activity theoretical reconceptualization, *Journal of Education and Work*, 14 (1), pp. 133-156. Taylor & Francis
- Engeström, Y. (2000). Activity theory as a framework for analysing and re-designing work. *Ergonomics*, 43 (7), 960-974. Taylor & Francis

- European Commission (2009). *Progress Towards the Lisbon Objectives in Education and Training: Indicators and Benchmarks 2009*. Commission Staff Working Document, Brussels: SEC (2009) 2293
- European Commission (2010). *Europe 2020: A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Preuzeto 25. 10. 2016. sa <http://ec.europa.eu/europe2020>
- European Commission (2011). *Tackling Early School Leaving. A Key Contribution to the Europe 2020 Agenda*. Preuzeto 25. 10. 2016. sa http://ec.europa.eu/education/schooleducation/doc/earlycom_en.pdf
- European Commission (2013). *Reducing early school leaving: Key messages and policy support*. Preuzeto 25. 10. 2016. sa http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/doc/esl-group-report_en.pdf
- Evropska komisija (2004). „Zajednički izveštaj o socijalnoj inkluziji 2004“, u Statističkom indeksu Kancelarije za zvanične publikacije Evropskih zajednica, Luksemburg: COM 2003, 773
- Fild, S., Kučera, M. & Pont, B. (2010). *Nema više neuspešnih: deset koraka do jednakopravnosti u obrazovanju*. Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije
- GHK (2005). *Study on Access to Education and Training, Basic Skills and Early School Leavers: Final Report*, DG EAC 38/04 (Brussels, DG EAC) Preuzeto 25. 10. 2016. sa http://ec.europa.eu/education/pdf/doc284_en.pdf
- Hanushek, E., Kain, J. & Rivkin, S. (2009). *New evidence about Brown v. Board of Education: The complex effects of school racial composition on achievement*. Journal of Labor Economics, 27 (3), 349-383.
- Hargreaves, A. & Fullan, M. (2000). *Mentoring in the New Millennium, Theory into Practice*, 39 (1), New Visions of Mentoring, 50- 56
- Hattie, J. D. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analysis relating to achievement*. London: Routledge
- Harlow, C. W. (2003). *Education and correctional populations*. Bureau of Justice Statistics Special Report. Washington, DC: U. S. Department of Justice
- Hidi, S. i Harackiewicz, J. M. (2000). *Motivating the academically unmotivated: A critical issue for the 21st century*. Review of Educational Research, 70: 151-179.
- Ingersoll, Richard M. (1999). *The Problem of Underqualified Teachers in American Secondary Schools*. Educational Researcher, 28, 26-37.
- Jovanović, V. (2011). „Metrijske karakteristike instrumenta SAAS-R (School Attitude Assessment Survey – Revisited)“ u: Savremeni trendovi u psihologiji, Novi Sad, 351-353
- Jovanović, V. i sar. (2013). *Obrazovna inkluzija dece romske nacionalnosti: izveštaj o sprovedenom monitoringu u osnovnoškolskom obrazovanju*. Beograd: Centar za obrazovne politike
- Jugović, I. & Doolan, K. (2013). *Is There Anything Specific about Early School Leaving in Southeast Europe? A Review of Research and Policy*, European Journal of Education, 48 (3).

- Kovač Cerović, T. et al. (2013). *Policy impact analysis - providing additional support to students from vulnerable groups in pre-university education*. Unicef Serbia, Draft
- Kovacs Cerović, T., Jokić, T., Jovanović, V. (2014). „National level of inclusive education monitoring“ In: Latinović, I. (Ed.), *Monitoring Framework for Inclusive Education in Serbia* (47-70).
- Latinović, Irena (ured.)(2014). *Okvir za praćenje inkluzivnog obrazovanja*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije i UNICEF
- Lee, V. & Burkam, D. (2003). Dropping Out of High School: The Role of School Organization and Structure, *American Educational Research Journal*, 40 (2), 353-393
- Lee, V. E., & Smith, J. B. (1997). High school size: Which works best, and for whom? *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 19(3), 205-227.
- Lee, V. E., Smerdon, B. A., Alfeld-Liro, C., & Brown, S. L. (2000). Inside small and large high schools: Curriculum and social relations. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 22(2), 147-171.
- McCoach, D.B., & Siegle, D. (2003). The School Attitude Assessment Survey - Revised: A new instrument to identify academically able students who underachieve. *Educational and Psychological Measurement*, 63, 414-429.
- Milas, G. & Ferić, I. (2009). *Utječe li produljenje obveznoga školovanja na smanjenje stope ranoga prekidanja školovanja?* Društvena istraživanja, 18, 649-671.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2004). *Kvalitetno obrazovanje za sve: izazovi reforme obrazovanja u Srbiji*, Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije
- Montmarquette, C. et al. (2001). *The determinants of university dropouts: a bivariate probability model with sample selection*, *Economics of Education Review*, 20, 475-484.
- Multiple Indicator Cluster Survey 2010 (2011). *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey 2010: Monitoring the situation of children and women*, Beograd: Unicef, Republički zavod za statistiku, Republika Srbija
- Multiple Indicator Cluster Survey 2013 (2014). *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey 2013: Monitoring the situation of children and women*, Beograd: Unicef, Republički zavod za statistiku, Republika Srbija
- Nacionalni prosvetni savet (2011). *Indikatori za praćenje stanja u obrazovanju i vaspitanju*. Beograd: Nacionalni prosvetni savet Republike Srbije
- Nacionalni prosvetni savet (2015). *Koliko država gubi zbog ranog napuštanja školovanja?* Nacionalni prosvetni savet republike Srbije, neobjavljen tekst
- Nacionalni prosvetni savet (2015). *Preventivne, interventne i kompenzatorne mere obrazovnog sistema Republike Srbije za sprečavanje osipanja i ranog napuštanja školovanja: predlog mera na osnovu postojeće zakonske i podzakonske regulative i međunarodne prakse*. Nacionalni prosvetni savet Republike Srbije, neobjavljen tekst

- OECD (2010). Razumevanje društvenih ishoda učenja, Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije
- Open Society Institute (2010). *Romska deca u „specijalnom“ obrazovanju u Srbiji: prezastupljenost, niska postignuća i uticaj na život*. Beograd: Fond za otvoreno društvo
- Pavlović-Babić, D. Krstić, K., Stepanović, I., Videnović, M., Lazarević, L., Simić, N. i Marković, O. (2013). *Analiza faktora koji utiču na osipanje iz osnovnog i srednjeg obrazovanja*. Beograd: Institut za psihologiju, Unicef Srbija, neobjavljen rukopis
- Pavlović-Babić, D., Jovanović, O., Jovanović, V. (2014). „School level“ In Latinović, I. (Ed.), *Monitoring Framework for Inclusive Education in Serbia* (85-110).
- Pierangelo, A. & Guliani, G. (2005). *Learning Disabilities: A Practical Approach to Foundations, Assessment, Diagnosis, and Teaching*. Boston MA: Pearson-Allyn & Bacon
- Republički zavod za statistiku (2015a). Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2014. Beograd: Republički zavod za statistiku
- Republički zavod za statistiku (2013a). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. Beograd: Republički zavod za statistiku
- Republički zavod za statistiku (2013b). Statistički godišnjak 2013. Beograd: Republički zavod za statistiku
- Republički zavod za statistiku (2014). Statistički godišnjak Republike Srbije – Obrazovanje. Beograd: Republički zavod za statistiku
- Republički zavod za statistiku (2015b). Statistički godišnjak Republike Srbije – Obrazovanje. Beograd: Republički zavod za statistiku
- Republički zavod za statistiku (2013c). Školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost. Beograd: Republički zavod za statistiku
- Riehl, C. (1999). *Labeling and letting go: An organizational analysis of high school students who are discharged as dropouts*. Research in Sociology of Education and Socialization, 12, 231–268.
- Rumberger, R. W., & Thomas, S. L. (2000). „The distribution of dropout and turnover rates among urban and suburban high schools“ in *Sociology of Education*, 73(1), 39–67.
- Stanard, R. P. (2003). *High school graduation rates in the United States: Implications for the counseling profession*. Journal of Counseling and Development, 81, 217-222
- Starc, N., Ofak, L. i Šelo Šabić, S. (ur.) (2006). *Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost*. Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj
- Stiglitz, J. (2012). *The Price of Inequality*. London: Penguin books
- Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine („Službeni glasnik RS“, br. 107/2012)
- Studija „Analiza faktora koji utiču na osipanje iz osnovnog i srednjeg obrazovanja“ (2014). Beograd: Institut za psihologiju i UNICEF

- Studija „Kako do škole društvene brige – efekti mera prevencije i intervencije za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije“ (2016.). Beograd: UNICEF i Centar za obrazovne politike
- Studija o početnom stanju (2015). Centar za obrazovne politike, neobjavljen tekst
- Studija „Pružanje dodatne podrške učenicima iz osetljivih grupa u preduniverzitetskom obrazovanju“ (2014). Beograd: UNICEF i Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije
- Svetska banka (2010). *Ekonomska cena isključenosti Roma*, preuzeto 25. 10. 2016. sa http://siteresources.worldbank.org/EXTROMA/Resources/SERB_Economic_Costs_Roma_Exclusion_Note_Final3.pdf
- Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (2014). *Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije
- Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (2011). *Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije
- Udruženje američkih psihologa (2012). *Obrazovanje i socioekonomski status*. dostupno na engleskom jeziku na <http://www.apa.org/pi/ses/resources/publications/factsheet-education.aspx> pristupljeno 8. 9. 2016.
- UNDP (2007). *National Human Development Report - Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*. preuzeto 15.10.2016. sa http://planipolis.iep.unesco.org/upload/Bosnia%20and%20Herzegovina/Bosnia%20and%20Herzegovina_NHDR-2007-Eng.pdf
- UNESCO (2015). *Incheon Declaration - Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all*. World Education Forum, Preuzeto 25. 10. 2016. sa <https://en.unesco.org/world-education-forum-2015/>
- UNICEF (2007a). *State of Children in Serbia 2006*. Beograd: UNICEF Srbija
- UNICEF (2007b). *Raskinuti lanac isključenosti: romska deca u jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Unicef Srbija
- UNICEF (2011). *Non-enrolment and school dropout. A study based on a survey of children and youths who do not enrol in or drop out of primary and secondary education*. Preuzeto 25. 10. 2016. sa https://www.sdgfund.org/sites/default/files/YEM_STUDY_Bosnia_Non-enrolment%20and%20school%20dropout%20study.pdf
- Vygotsky, L. S. (1974). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja („Službeni glasnik RS“, br. 72/2009, 52/2011 i 55/2013)
- Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju („Službeni glasnik RS“ br. 55/13)

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

371-014.14/.15(497.11)(035)

PRIRUČNIK za škole – planiranje, sprovođenje i praćenje
mera za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema /
[autori Žaklina Veselinović ... et al.]. – Beograd : Centar za obrazovne
politike, 2016 (Beograd : Dosije studio). – 113 str. : tabele ; 24 cm

“Publikacija je nastala u okviru projekta Sprečavanje osipanja
učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije koji je realizovao
Centar za obrazovne politike u partnerstvu sa UNICEF-om u Srbiji
i Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike
Srbije... “ --> str. 3. – Podatak o autorima preuzet iz kolofona. – Tiraž
500. – Prilozi: str. 60–108. - Bibliografija: str. 109–113.

ISBN 978-86-87753-17-4

1. Веселиновић, Жаклина, 1978– [аутор] 2. Вушуровић, Ана,
1989– [аутор] 3. Јовановић, Витомир, 1984– [аутор] 4. Чекић
Марковић, Јасминка, 1974– [аутор]

а) Образовни систем – Осипање ученика – Спречавање –
Србија – Приручници б) Основне школе – Осипање ученика –
Спречавање – Србија – Приручници с) Средње школе – Осипање
ученика – Спречавање – Србија – Приручници

COBISS.SR-ID 227383564

Uz finansijsku podršku:

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

